

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÜRESELLEŞMENİN İSTİHDAM ve İŞSİZLİK ÜZERİNE
ETKİSİ: TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE
İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇİĞDEM EREN İNMEZ

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSAT POLİTİKASI**

KOCAELİ – 2006

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÜRESELLEŞMENİN İSTİHDAM VE İŞSİZLİK ÜZERİNE
ETKİSİ: TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE
İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇİĞDEM EREN İNMEZ

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSAT POLİTİKASI**

DANIŞMAN: PROF. DR. NEŞE ERİM

KOCAELİ – 2006

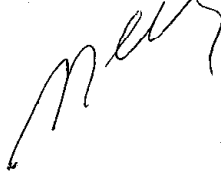
T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESELLEŞMENİN İSTİHDAM ve İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE İNCELEME

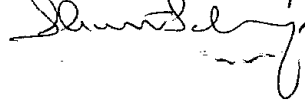
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: ÇİĞDEM EREN İNMEZ
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 11/10/2006-2006/18

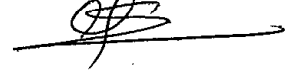
Prof. Dr. Neşe ERİM

Prof. Dr. Ahmet
SELAMOĞLU

Doç. Dr. Seyfettin
ERDOĞAN

KOCAELİ - 2006

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR.....	V
TABLO LİSTESİ	VI
ŞEKİL LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KÜRESELLEŞME KAVRAMI ve GELİŞİMİ

1.1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TANIMI	3
1.2. KÜRESELLEŞME OLGUSUNA YAKLAŞIMLAR	5
1.3. EKONOMİNİN KÜRESELLEŞMESİ	14
1.3.1. Küreselleşme Yeni Bir Olgu mudur?	15
1.3.2. Sermayenin Küreselleşmesinin Aşamaları	23
1.4. KÜRESELLEŞMENİN ÜCRETLER VE İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ...43	

İKİNCİ BÖLÜM KÜRESELLEŞME ve İŞGÜCÜ PİYASALARI

2.1. ÜRETİM PARADİGMASININ DEĞİŞEN NİTELİĞİ	60
2.2.1. Fordist Rejimin Krizi ve Dönüşüm	63
2.2.2. Post-Fordizm ve Esnek Üretim	71
2.2. ESNEKLİK KAVRAMI ve TÜRLERİ.....	77
2.2.1. Esneklik Türleri.....	89
2.2.1.1. Fonksiyonel Esneklik.....	91
2.2.1.2. Sayısal Esneklik.....	93
2.2.1.3. Çalışma Süresi Esnekliği	94
2.2.1.4. Ücretlerin Esnekliği	101
2.2.1.5. Uzaklaştırma Stratejileri	103
2.2.3. Esneklikle İlgili Teoriler.....	106
2.2.3.1. Esnek Uzmanlaşma Teorisi.....	106
2.2.3.2. Neo-Schumpeterian Teori (Tekno-Ekonomik Paradigma).....	108
2.2.3.3. Düzenleme Teorisi.....	109
2.2.3.4. Esnek Firma Teorisi.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE’DE İSTİHDAM ve İŞSİZLİK: BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

3.1. TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK, İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAM YAPISI.....	111
3.2. TÜRKİYE’DE ESNEKLEŞME EĞİLİMLERİ	133
3.3. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM VE İŞSİZLİK	144
3.4. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	158
3.4.1. Araştırmanın Amacı	158
3.4.2. Araştırmanın Yöntemi, Örneklemi ve Sınırlılıklar	159

3.5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI	160
3.5.1 Araştırma Kapsamındaki Çalışanların Kişisel Özellikleri ve Genel Sorular	160
3.5.2. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların İş Yükü ve İş Memnuniyeti ile İlgili Sorular	169
3.5.3. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların İş Güvencesi İlgili Sorular	175
3.5.4. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların Ücreti İlgili Sorular	181
SONUÇ	188
EK.1. ANKET FORMU.....	195
KAYNAKLAR.....	199
ÖZGEÇMİŞ	211

ÖZET

Dünya ekonomisinde küreselleşme olarak anılan dönem tüm dünyada geçerli olacak yeni kurallar getirerek, mal, hizmet ve sermaye piyasalarında olduğu gibi işgücü piyasasında da büyük değişimlere sebep olmuştur. İstihdam ve işsizlik sorunları ise, küreselleşme öncesi dönemde olduğu gibi, küreselleşme döneminde de ekonominin önde gelen konuları olma özelliğini korumaktadır. 1970'lerden itibaren, işsizliğin tüm dünyada artış trendine girmesi ve küreselleşme ile beraber ekonomik kuralların ve koşulların yine tüm dünyayı etkisine alarak değiştirmesi konunun incelenmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, küreselleşme adı verilen iktisadi dönüşümün istihdam ve işsizlik üzerine etkisini ve bu sürecin Türkiye'deki bankacılık sektörü üzerindeki yansımalarını araştırmaya çalışmaktadır. Birinci bölümde, küreselleşme olgusunun kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmış ve dünya ekonomisinde yoğunlaşan mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin istihdam ve işsizlik açısından ne ifade ettiğine değinilmiştir. İkinci bölümde, teknolojik değişim ve üretim sisteminin yeniden yapılanmasının beraberinde getirdiği işgücü piyasalarının esnekleşmesi incelenmeye çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin istihdam ve işsizlik yapısı incelenmekte ve küreselleşmenin getirdiği işgücü piyasalarının esnekleşmesi, teknolojik yeniliklerin ve esnek üretimin nispeten daha kolay uygulanabildiği ve finans piyasalarıyla da yakın ilişkide olan bankacılık sektöründeki işsizlik ve istihdamın yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The new era in the world economy, namely, globalization has caused major changes in labor markets as well as in goods, service and capital markets by generating new rules valid in all over the world. Employment and unemployment problems, however, keep their forefront roles in economy in the globalization era as it is before. The fact of the raising trend in unemployment, which has been alive since 1970s and the changing effects of economic rules and conditions together with globalization states the importance of analyzing this matter.

Through this concept, the study tries to analyze the effects of economical transformation, namely, globalization and reflections of this process on the banking sector in Turkey. In the first chapter, conceptual frame of globalization is tried to be explained and what the goods, services and capital movements becoming intense in the world economy mean from the employment and unemployment point of view. The labor market flexibility caused by technological change and restructuring of production system is tried to be investigated in the second chapter. As for in the third chapter, employment and unemployment structure of Turkey and labor market flexibilization through globalization as well as the structure of employment and unemployment in banking sector where technological innovations and flexible production can be applied much easier and which is more closely linked to financial markets are explained.

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
A.G.Ü. :Azgelişmiş Ülkeler
AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HİA : Hanehalkı İşgücü Anketi
ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
İŞKUR : Türkiye İş Kurumu
MESS : Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development)
TİSK : Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜRK-İŞ : Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD : Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Küreselleşmenin Kavramlaştırılması: Üç Eğilim.....	13
Tablo 1.2. Dünyada İşsizlik, 1995, 2000, 2002-2005 (milyon).....	47
Tablo 1.3. OECD Ülkelerinde İşsizlik	48
Tablo 3.1. Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşgücü Durumu	113
Tablo 3.2. İşgücü durumu.....	121
Tablo 3.3. Yıllara Göre Erkek İşgücü Durumu	122
Tablo 3.4. Yıllara Göre Kadın İşgücü Durumu	123
Tablo 3.5. Daha Önce Çalıştığı Ekonomik Faaliyete Göre İşsizler (Bin kişi, 15+ yaş)	126
Tablo 3.6. Çalışma Durumlarına Göre 6-14 yaş Grubu Çocuklar 1994-1999 (Bin Kişi)	131
Tablo 3.7. Kayıtdışı İstihdamın İşteki Duruma Göre Dağılımı (2003, bin kişi)	138
Tablo 3.8. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu	142
Tablo 3.9. Türk Bankacılık Sistemi Genel Göstergeler	150
Tablo 3.10. Banka, Şube, Personel Başına Düşen Kişi Sayısı ve Kişi Başına Aktif Büyüklüğü	154
Tablo 3.11. Bankacılık Sisteminde Çalışanlar	154
Tablo 3.12. Öğrenim Gruplarına Göre Banka Çalışanları	155
Tablo 3.13. Yaş Durumu.....	160
Tablo 3.14. Cinsiyet Durumu.....	160
Tablo 3.15. Eğitim Durumu.....	161
Tablo 3.16. Kaç Yıldır Bu Meslekte Çalışıyorsunuz.....	161
Tablo 3.17. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında İş Güvencesinin Yeri.....	162
Tablo 3.18. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Emeklilikte Gelir Yetersizliğinin Yeri.....	162
Tablo 3.19. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Emeklilik Yaşının Yüksekliğinin Yeri.....	163
Tablo 3.20. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında İşsizliğin Yeri.....	163
Tablo 3.21. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Ücret Yetersizliğinin Yeri.....	164

Tablo 3.22. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Yasal Düzenlemelerin Yetersizliğinin Yeri.....	165
Tablo 3.23. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Çalışma Saatlerinin Fazla Olmasının Yeri.....	165
Tablo 3.24. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında İş Tatmininin Yeri.....	166
Tablo 3.25. Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Görev Tanımsızlığının Yeri..	166
Tablo 3.26. Mevcut İş Yasası Hakkında Bilgi Durumu.....	167
Tablo 3.27. Mevcut İş Yasası Hakkında Bilgilenmek İsteyenler.....	167
Tablo 3.28. Çalışma Hayatınız Boyunca İşsiz Kalma Durumu.....	168
Tablo 3.29. 2001 Krizi Nedeniyle İşsiz Kalma Durumu ve Süresi.....	168
Tablo 3.30. 2001 Krizi Nedeniyle İşsiz Kalanların Bu Dönemde Başka Sektörde Çalışma Durumu.....	168
Tablo 3.31. Ortalama Haftalık Çalışma Saati.....	169
Tablo 3.32. Yasal Süreden Fazla Çalışıldığında, Fazla Mesai Ücreti Alma Durumu.....	169
Tablo 3.33. Fazla Mesai Ücretinden Tatmin Olma Durumu.....	170
Tablo 3.34. Çalışılan Bankanın Mesai Saatleri Bakımından Düzenli Olma Durumu.....	170
Tablo 3.35. 2001 Krizi Öncesine Göre İş Yoğunluğunun Artma Durumu.....	171
Tablo 3.36. Çalışanların Yıllık İzinlerini Yasal Sürelerine Uygun Şekilde Kullanma Durumu	171
Tablo 3.37. Bankada Görevli Olunan İş Dışında Farklı Bir Alanda Çalışmanın İstenmesi.....	172
Tablo 3.38. Çalışılan Bankadaki Personel Sayısının İş Yüğü Açısından Yeterliliği.....	172
Tablo 3.39. İş Yüğü Hızlı Çalışma Gerektirmesi.....	173
Tablo 3.40. Normal İş Yüğü Sosyal Aktivitelere Vakıt Ayrılmasını Engelleme Durumu.....	173
Tablo 3.41. Çalışma Ortamında Çalışanların Kendini Baskı Altında Hissetmesi...174	174
Tablo 3.42. Mevcut İşten Memnun Olma Durumu.....	174
Tablo 3.43. Şu Anda İşsiz Kalma Halinde Yeni Bir İş Bulabileceğini Düşünenler.....	175
Tablo 3.44. Yasal Olarak İş Güvencelerinin Yeterli Olduğunu Düşünenler.....	175
Tablo 3.45. Bankacılık Sektöründe Sendikal Faaliyetleri Yeterli Bulma Durumu..176	176

Tablo 3.46. Sendika Varlığının İş Güvencesinin Artmasına Sağladığı Katkı.....	176
Tablo 3.47. Bankacılık Sektöründe Sendikal Örgütlülüğe Gerek Olduğunu Düşünme.....	177
Tablo 3.48. Bankacılık Sektöründe Var olmayan Grev Hakkının Gerekliliği.....	177
Tablo 3.49. Eğitim Vermek.....	178
Tablo 3.50. Toplu Sözleşme Yapmak.....	179
Tablo 3.51. İş Güvencesi Sağlamak.....	179
Tablo 3.52. Yönetime Katılımı Sağlamak.....	180
Tablo 3.53. Yasal Tavsiyelerde Bulunmak.....	180
Tablo 3.54. Yasal Koruma Sağlamak.....	180
Tablo 3.55. Aynı İş Yapanlar Arasında Ücret Dengesi Bulunması.....	181
Tablo 3.56. Yapılan İşin Karşılığını Maddi Olarak Alma Durumu.....	182
Tablo 3.57. İş Yerinde Başarı Sağlandığında Ödüllendirilme Durumu.....	182
Tablo 3.58. Bankacılıkla İlgili Vasıfların ve Kabiliyetlerin İş Hayatında Verilen Sorumluluklarla Dengeli Olma Durumu.....	183
Tablo 3.59. Alınan Ücretin Eğitim Düzeyi ile Dengeli Olma Durumu.....	183
Tablo 3.60. Alınan Ücretin Zorunlu İhtiyaçlar Dışında Sosyal Aktivitelere Katılımına Etkisi.....	184
Tablo 3.61. Maaşınızın Piyasa Koşullarına Uygun Olarak Düzenli Artış Gösterme Durumu.....	184
Tablo 3.62. İş Sürecinde Uygulanan Performans Değerlendirmelerinin Bankadaki Kariyer İçin Etkisi.....	185
Tablo 3.63. Ücretinizin belirlenmesinde performans değerlendirmesinin önemi...	185
Tablo 3.64. Performans değerlendirilmesinin yapılırken adil davranıldığını düşünüyor musunuz?.....	186

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1. İstihdamın Sektörel Dağılımı	127
Şekil 3.2. Yıllar İtibariyle Şubeler ve Çalışanlar	157

GİRİŞ

1970’li yıllar birçok açıdan dünya ekonomisi için bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Petrol kriziyle beraber İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan ulus içi refahı öne alan iktisat politikaları terk edilmeye başlanmış, böylelikle yaklaşık 30 yıldır sürmekte olan “altın çağ” dönemi sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı ardından gelişmiş piyasa ekonomilerinde, istihdam oranının yüksek tutulduğu ve büyümenin istikrarlı bir şekilde yürütüldüğü altın çağın sona ermesi, genel itibariyle devletin ekonomiyi düzenleyici politikalarından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Ulus devletlerin ekonomilerini düzenleyici politikalarından vazgeçmesi mal, hizmet ve sermaye piyasalarında olduğu gibi işgücü piyasalarında da büyük değişimler yaratmıştır. Bu dönüşüm, literatürde sıklıkla yer alan adıyla “küreselleşme” dönemini ifade etmektedir. Küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu değişim çerçevesinde gerek dünyada gerekse Türkiye’de önde gelen sorunların başında işsizlik yer almaktadır. İşsizlik, 1970’lerden sonra tüm dünyada artış trendine girerek, yükselmeye başlamıştır.

Bu durumun temelinde, küreselleşmenin önemli dinamiklerinin başında yer alan çokuluslu şirketlerin etkinliğinin artması ve enformasyon teknolojisinin önüne geçilemez derecede hız kazanması yatmaktadır. İşsizlik yalnızca niceliksel olarak artmakla kalmayıp, nitelikli işgücü için de görülen bir tehlike haline gelmiş; vasıfsız işçilerin işsizliğinin yanında nitelikli işgücünün de istihdam dışına itilmesi sorununu gündeme taşımıştır. Bu nedenlerden ötürü dünyada ve Türkiye’de yaşanan işsizliğin küreselleşme çerçevesinde ele alınması gerekli görülmektedir.

Küreselleşme olgusu dünyada 1980 sonrası yaşanan değişim ile beraber sık kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Fakat bu sık kullanım, doğru orantılı olarak kavramın algılanmasında da farklılıklar barındırmaktadır. Bu nedenle birinci bölümde, kavramın belirsizliğinin giderilmesi için öncelikle küreselleşmenin kavramsal çerçevesi çizilmeye ve konu hakkındaki sorular giderilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, yoğunlaşan mal ve sermaye hareketlerinin istihdam ve işsizlik açısından ne ifade ettiğine değinilecektir.

Yükselen işsizlikle beraber, 1980 sonrası istihdam politikalarının oluşturulmasında ve toplam istihdamın artırılmasına yönelik çözüm arayışlarında, işgücü piyasasının yeniden yapılandırılması konusu, gündemi işgal etmeye başlamıştır. Bununla beraber küreselleşme ekseninde yaşanan işsizlik problemi de sanayi çağında yaşanan işsizlikten çok farklı özellikler içermektedir. Teknolojinin kazandığı hız, çokuluslu şirketlerin ekonomik etkinliğin belirleyicisi olması ve artan rekabet iş piyasalarını köklü bir değişime itmiştir. İşgücü piyasalarının değişen niteliğini daha iyi anlayabilmek için, küreselleşme sürecinde üretim sisteminin yeniden yapılanmasına değinilmesi gerekmektedir. Bu nedenle ikinci bölümde, değişen üretim paradigmasının, fordizmden post-fordizme geçişin işgücü piyasaları için nasıl bir farklılaşma yarattığı anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda konumuz işgücü piyasalarına odaklandığından, işgücü piyasalarının esnekleşmesi incelenmeye çalışılacak, post-fordist üretim sistemlerinin detaylarına değinilmeyecektir.

Son bölümde ise; Türkiye’de bankacılık sektöründe işsizlik ve istihdamın yapısı incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye’nin işsizlik ve istihdam yapısına değinilecek, Türkiye işgücü piyasasının özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca küreselleşme sürecinde dünya işgücü piyasalarında yaşanan değişime paralel olarak esneklik kavramının Türkiye boyutuna bakılacaktır. Böylece 1980 sonrasında Türkiye bankacılık sektöründe işsizliğin ve istihdamın yapısı daha iyi anlaşılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: **KÜRESELLEŞME KAVRAMI ve GELİŞİMİ**

1.1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TANIMI

Küreselleşme kavramı, özellikle 1980’lerden sonra literatürde artan sıklıkta yer almaya başlayan ve dünya ölçeğinde yaşanan ekonomik, siyasal, kültürel değişimleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Temelde ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve ekolojik alanda yer alan organizasyonlarda ve bunların birbirleriyle ilişkilerinde artan uluslararası ticareti ve büyüyen uluslararası faaliyetleri ifade etmekte kullanılmaktadır. Serbestleşen ve genişleyen uluslararası ticaret ise, küreselleşme olgusunun temel iktisadi dinamiğini teşkil etmektedir.¹ Jacques Adda “küreselleşmeden söz etmek iktisadi bir sistem olarak kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir,” görüşünü savunmaktadır. Dünya ekonomisi devletlerarası sistemin hakim olduğu bir düzenden, özel girişimcilerin ekonomi dinamikleri üzerinde daha çok hakim olduğu bir ağ sistemine doğru evrilmiştir.²

Bununla beraber, küreselleşmenin ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlu bir olgu olduğu da sıklıkla vurgulanmaktadır.³ Kavram, akademik söylemden kültürel, siyasi ve medyatik söyleme, iktisat, devlet/parti politikalarından günlük hayat diline uzanan geniş bir yelpaze üzerinde, dünyanın gittikçe küçülen niteliğinin bir simgesi olarak kullanılmaktadır. Küreselleşme kavramı üzerinden kurgulanan temel iddia şudur: (i) Siyasi düzlemde liberal demokrasi (çok partili demokratik sistem, insan hakları ve hukukun üstünlüğü), (ii) iktisadi düzlemde piyasa ekonomisi (korumacılığın tasfiyesi ve mal ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması, ticaretin *çoktarafılı* olarak serbestleştirilmesi) (iii) ve kültürel düzlemde postmodernizm (farklı kültürlerin, inançların ve düşüncelerin birbirlerini düşman ilan etmeden, birlikte yaşaması ve kaynaşması) olguları evrensel boyut kazanmış ve küresel bir toplum oluşmuş bulunmaktadır.⁴

¹ Nilgün Tunçcan Ogan, **Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri**, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 50.

² Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yayınları, 2003, 2. baskı, s. 9.

³ Antony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, 2000, s. 23.

⁴ Mustafa Kemal Aydın, **Sermayenin Küreselleşmesi: Kapitalizmin Altın Döneminden Neoliberal Dalgaya uzanan Süreç**, Değişim Yayınları, 2003, ss. 67-68.

Küreselleşme bu anlamda bir aynılaşıma sürecini de ifade eder konumdadır. Küresel anlamda değerlerin aynılaşması da, benzer yöntemlerle ulaşılmak istenen, hedeflenen değerleri ifade etmektedir. Özellikle demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve Batı toplumlarının yaşadığı refah, benzer hedefler haline gelmektedir. Bu değerlere sahip olan devletlerin de genelde gelişmiş olduğu kabul edilmektedir.⁵

Sosyal, politik, ekonomik ve çevresel olarak her türlü açılıma ve iddiaya sahip olsa da temelde küreselleşme kavramı, özellikle 1980 sonrası dünyada yaşanan gelişmeler ışığında, neoliberal yaklaşım çerçevesinde ekonominin küreselleşmesini temsil etmektedir. Bu durum öz olarak mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tümünün ulusal sınırlamalardan arındırılması olarak tanımlanabilir. Eğer küreselleşmeyi ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımlarının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi olarak yorumlarsak küreselleşme yeni bir kavram değildir.⁶ Bununla beraber uluslararasılaşma ve küreselleşme birbirleriyle tamamen aynı kavramlar da değildir. Uluslararasılaşma ülkeler arasında ikili ve çoklu anlaşmalara dayalı bir yapıyı ifade ederken ulusları odak noktasına almakta, küreselleşme ise ulusal ekonomilerin ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle bir araya geldiği ekonomik sistemi ifade etmektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uluslararası ticaret, ülkeler yerine firmaların mutlak üstünlüklerine dayanan bölgelerarası ticaret halini almıştır.⁷

Küreselleşme olgusu iktisat perspektifinden “küresel ekonomik bütünleşme” şeklinde algılanırken, uluslararası ekonomik bütünleşme teorisi bağlamında ise, mal ve faktör akımlarının engellenmeksizin gerçekleştirilebilirliği ile piyasa aktörlerinin rekabette fırsat eşitliğine sahip kılınmasını içermektedir.⁸ Modernitenin ‘ilerleme’ anlayışı içinde değerlendirildiği taktirde yeni bir olgu olmayan ve bir ‘süreklilik’

⁵ Mustafa Yıldırım, “Gelişmede Aynılaşıma Sorunu: Tarzı Olan Bir Değişim” **Active Dergisi**, 2005 **No:42**, www.makaleyarismasi.com/Makaleler/ikinci.pdf, (03.05.2005), s. 6.

⁶ Paul Hirst, Graham Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s. 8.

⁷ Metin Saraçoğlu, Erol Bulut, “Uluslararası Ticaret ve Sosyal Damping”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss.297-323, s. 299.

⁸ Yusuf Bayraktutan, **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri: Bölgeselleşme ve Küreselleşme**, 2004, Nobel Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, s. 154.

ifade eden küreselleşme, birçok bakımdan da geçmişten bir 'kopmayı' ya da 'kırılma'yı ifade etmektedir. Küreselleşmenin farklılıklarını küresel olarak birbirine bağlanmış ve günde 24 saat işlem gören yeni piyasalar yapmaktadır. Küresel düzeyde milyarlarca dolar değerindeki işlemler elektronik ortamda saniyede yapılmaktadır. Dünya finansal piyasalarında her gün 1.5 trilyon dolardan fazla para el değiştirmektedir. Yine küreselleşmeyle birlikte mobil telefonlar, internet bağlantıları ve medya ağları da tarihte ilk defa ortaya çıkmıştır. Ulusal hükümetler üzerindeki otoritesi ile Dünya Ticaret Örgütü birçok devletten daha fazla olan ekonomik gücüyle çokuluslu şirketler, küresel gönüllü kuruluşlar ve ulusal sınırları aşan diğer gruplar da küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁹

1.2. KÜRESELLEŞME OLGUSUNA YAKLAŞIMLAR

Küreselleşme konusunda çok geniş bir literatür oluşmakla birlikte, sosyal bilimlerin birçok alanında görüldüğü şekilde, küreselleşmeye ilişkin birbirinden tümüyle farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Küreselleşme konusunda, gerek teorisyenler, gerek uygulamacılar arasında bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Son birkaç yılda alevlenen tartışmalarda farklı düşünürler birbirlerine tamamen zıt görüşler benimsemişlerdir.¹⁰ Küreselleşmenin siyasal, kültürel ve ekonomik sonuçları yaygınlık kazandıkça, taraftarları kadar (özellikle entelektüel düzeyde) karşı çıkanların sayıları da artmaktadır. Çünkü küreselleşmeden kazananlar olduğu kadar, kaybedenler de mevcuttur.¹¹ Küreselleşme olarak anılan süreç de iki ana grup arasındaki çatlağı derinleştirmektedir: Yani, global pazarlara açılma kabiliyeti ve mobilitesinde olanlarla, bu avantajlara sahip olmayanlar veya sahip olsalar da piyasaların kontrolsüz yaygınlaşmasını sosyal istikrar açısından zararlı bulanlar.¹²

Küreselleşme, 1980'lerin sonları gibi çok yakın bir zamanda bile çok ender olarak akademik yayınlarda ya da günlük dilde kullanılan bir terimdi. Bu kadar kısa bir sürede hiçbir yerde görülmezken, bugün hemen her alana yayılması, onunla

⁹ Veysel Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde (der.) Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28-29.

¹⁰ Giddens, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹ Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", s. 18.

¹² Dani Rodrik, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, Kızılelma Yayınları, Ankara, 1997, s. 16.

anlatılmak istenenleri kanıtlayan bir olgu olduğunu göstermektedir.¹³ Ulaşılan "yeni" aşamayı ifade etmek için, 1960'lara doğru Harvard, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlanan, yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popülerize edilen ve son yılların gözde kavramlarından biri olan küreselleşme kendine bir yandan "tutkulu" yandaşlar, öte yandan ise "alerjik" karşıtlar yaratmıştır.¹⁴

Bazılarına göre küreselleşme, dünya ülkelerini birbirine yakınlaştırmış ve dünyayı küçülterek "büyük bir köy" durumuna getirmiş; bazılarına göre ise Amerikan kültürünün dünyaya daha hızlı bir biçimde yayılmasından ve Amerikan ekonomisinin dünya üzerindeki egemenliğinin pekiştirilmesinden başka bir amaca hizmet etmemiştir.¹⁵ Küreselleşmeye yönelik yaklaşımları, (i) aşırı küreselleşmeciler (hyperglobalist), (ii) kuşkucular (skeptical) ve (iii) dönüşümcüler (transformationalist) olarak üç gruba ayırabiliriz.¹⁶ Bunlardan birincisi, küreselleşmenin ulus devleti zayıflattığı/yok ettiği, dolayısıyla ulusları uluslararası sermayenin hegemonyasına soktuğunu ileri süren yaklaşım; ikincisi, ulus devletin küreselleşme karşısındaki konumunu esas alarak, küreselleşmeye karşı ya da taraf olma konusunda temkinli olan, hatta diğer iki yaklaşımı oluşturan temel tezleri reddeden yaklaşımdır. Üçüncü kategori ise, küreselleşmenin dünyanın geleceği için zorunlu bir sonuç olduğunu ve küresel yeni dünya düzeninin olanaklarından yararlanılması gerektiğini savunan küreselleşme yanlılarının oluşturduğu yaklaşımdır.¹⁷

Aşırı (Radikal) küreselleşmecilere göre, endüstri uygarlığının bir ürünü olan *ulus devlet*, *küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir*. Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Bu nedenle günümüzde politikacılar, hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini kaybetmişlerdir. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala

¹³ Giddens, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴ Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.7-8.

¹⁵ Halil Seyidoğlu, "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (2) 2003, ss.141-156. s. 142.

¹⁶ Bozkurt, "**Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**", s. 18.

¹⁷ Ali Esgin, "Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2001, Cilt : 25 No: 2, 185-192, s. 187.

etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir.¹⁸

Küreselleşme tartışmalarının başlangıcını oluşturan Kerr ve arkadaşlarının ortaya attığı yaklaşma ve yakınsama kuramı da bu yaklaşımın başını çekmiştir. Buna göre, sosyo-ekonomik değişiklikler *teknoloji* tarafından belirlenmektedir ve toplumlar, sanayileştikçe siyasi ve iktisadi sistemler bakımından birbirine benzeyecektir. Bu değişim, ulusal ortamlarda sanayileşmeyi sağlayan öncü seçkinler tarafından yönetilmektedir. Böylece geleceğin toplumu, sınıf farkının azalacağı, zevk, tercih ve tüketim biçimlerinin birbirine benzeyeceği bir toplum olacaktır.¹⁹

Radikaller, küreselleşmenin tamamen gerçek bir olgu olduğunu ve sonuçlarının istisnasız her yerde hissedilebileceğini de söylemektedirler. Global çarşı, 1960'lı hatta 1970'li yıllara göre bile çok daha gelişkin bir durumdadır ve ulusal sınırları yıkıp geçmektedir. Uluslar eskiden sahip oldukları egemenliğin, siyasetçiler de olayları etkileme yeteneklerinin önemli bir kısmını kaybetmiş durumdadırlar. Ulus devlet çağı ise sona ermiştir. Kenichi Ohmae gibi yazarlara göre uluslar artık basit birer kurgu düzeyinde kalmışlardır.²⁰

“Piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür” tezini savunmaktadırlar. Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülmektedir. Radikal/aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğu ya da alacağı ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler. Ancak bu grup içinde yer alanlar, homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin Neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan Neo-marksistler, çağdaş küreselleşmeyi baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir

¹⁸ Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, s. 19.

¹⁹ Engin Yıldırım, “Küreselleşme, Refah Devleti ve Risk Toplumu”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü** içinde, (der.) Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss.71-91, s. 72.

²⁰ Giddens, **a.g.e.**, s. 21.

ekonominin mevcut olduğuna ilişkin düşünceyi de paylaşmaktadırlar.²¹ Bu yorumculara göre, küreselleşme o kadar büyümüştür ki artık sonuna gelinmiştir; uzaklık ve ulusal sınırlar bundan böyle önemini yitirmiştir; ulus devlet ve coğrafya ekonomik amaçlar için artık konu değildir.²²

Bu süreç, küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yaratmaktadır. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen, “*yeni bir küresel işbölümü*” yükselmekte; öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki “*artan bir anokranizmin*” mevcudiyetine dikkat çekilmektedir. Bu arka plana rağmen hükümetler, küreselleşmenin sosyal sonuçlarını “idare etmek” durumundadırlar. Küreselleşme, kazanan ve kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. Neo-Marksistler ve radikaller içinse böyle bir “iyimser yaklaşım” doğru değildir. Onlara göre küresel kapitalizm, hem uluslararası hem de ulusların içinde eşitsizlik yaratmaktadır. Ancak sosyal korumada geleneksel refah devleti yolunun sürdürülmesinin zorlaştığı ve giderek eskidiği konusunda Neo-liberaller ile mutabıktırlar.²³

Küreselleşme karşıtları (Şüpheliler): Radikal/aşırı küreselleşmecilerin tam karşısında yer almaktadırlar. Şüphelilere göre, küreselleşme konusunda edilen laflar kuru güdüden ibarettir. Küresel ekonomi, sağladığı yararlar, kazandırdığı deneyimler ve getirdiği musibetler ne olursa olsun, önceki dönemlerde varolan ekonomiden farklı bir şey değildir. Çoğu ülke gelirlerinin ancak küçük bir miktarını dış ticaretten elde etmektedir ve ekonomik alışverişin önemli bir kısmı, gerçekten dünya çapında olmaktan ziyade yakın bölgeler arasında gerçekleşmektedir. Örneğin Avrupa Birliği üyeleri çoğunlukla kendi aralarında ticaret yapmaktadırlar ve aynı durum belli başlı ticaret blokları için de geçerlidir.²⁴

Kuşkucuların bazıları küreselleşmeye karşı çıkarken, teknolojik sürece karşı çıkmamaktadırlar. Oysa mantıken her ikisine birden karşı çıkmaları ya da her ikisini de onaylamaları gerekmektedir. Çünkü ticaret teknolojinin yolunu açan ve teknolojik

²¹ Bozkurt, “**Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**”, s. 19.

²² Jeffrey A. Frankel, “Globalization of the Economy”, **NBER Working Paper** No:7858, 2000, www.nber.org/papers/w7858 (20.02.2004), s. 3.

²³ Bozkurt, “**Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**”, s. 20.

²⁴ Giddens, **a.g.e.**, ss. 20-21.

gelişme yolunda baskılar meydana getiren bir kanal işlevi görebilmektedir. Teknolojik gelişmeyi ticaretten tamamen bağımsız olarak değerlendirmek oldukça güçtür.²⁵

Özellikle siyasal solda toplanan şüphecilere göre, hükümetler ekonomik yaşamı hala denetimleri altında tutabilmekte ve refah devleti varlığını sürdürmektedir. Küreselleşme nosyonu ise, refah sistemlerini ortadan kaldırmak ve devlet harcamalarında kısıntı yapmak isteyen serbest piyasacıların ortaya attığı bir ideolojidir. Gördüklerimiz de *yüz yıl* önceki dünyanın bir tekrarıdır. Para ticareti dahil olmak üzere, yoğun ticaretin yapıldığı açık bir küresel ekonomi XIX. yüzyılın sonunda da vardı.²⁶ Dolayısıyla, küreselleşme yeni bir olgu değildir; sadece yeni bir terim ya da kavramsallaştırma olarak yüzyıllardır süren sistemin/emperyalizmin bizatihi kendisi ve emperyalizm denen olguya bir saygınlık kazandırma, onun karşısında çaresizlik yaratma çabasıdır.²⁷

Küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaşmakta olan kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine (XIX. yüzyıla) bakarak, o dönemde de önemli derecede para ve mal hareketinin oluşmuş olduğunu söylemektedirler. Günümüzde hala birçok ülkenin oldukça katı bir biçimde uyguladıkları ulusal sınır kontrollerine karşılık, XIX. yüzyılda insanların pasaport bile kullanmadıklarını iddia etmektedirler. Kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönündeki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını, küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmemektedirler. Küreselleşmeye bu kadar ilgili duyulmasının nedeni ise, zamanın ideolojisi haline gelmesidir. Küreselleşme, refah devletini yok edecek minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin kullandığı basit bir terimdir.²⁸

Bu grubun bazı üyeleri, küreselleşmeyi, kapitalizmin savaştığı olmayan yeni işleyiş mantığı ya da Jeo-ekonomik emperyalizm olarak değerlendirirken; Chomsky

²⁵ Jale Yalınpala, “Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerine Etkileri”, **Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, içinde (der.) Aklan Soyak, Om Yayınları, 2002, ss. 263-304, ss. 267-268.

²⁶ Giddens, **a.g.e.**, s. 21.

²⁷ Esgin, **a.g.e.**, s. 185.

²⁸ Bozkurt, “**Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**”, s. 21.

gibi bazı ünlü düşünürler de, kâr peşinde koşan mega-işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı olarak nitelendirmişlerdir. Bu gruba göre küreselleşme, beklenilmeyen bir şey değildir; bu süreç aşırı küreselleşmeciler tarafında abartılarak bir efsane haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiştir. Bunun yanında ulusal hükümetler, uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları değildirler.²⁹

Yeni bir ulus-ötesi kapitalizm çağının başlangıcı olarak yorumlanan küreselleşme, kapitalizmin yeni niteliksel dönüşümü olarak tanımlanmaktadır. Yeni dünya düzeniyle ilgili iki ana düşünceden bahsedilebilir. İlki, küresel sistemin önemli bir dönüşümden geçmediği, hızlı ölçek değişimleri ve yeni kurumsal biçimlerin uzun zamandan beri işlemekte olan sürecin devamı olduğudur. İkincisine göre ise, küreselleşme eğilimi sadece niceliksel bir karakter taşımamakta, bir önceki dönemden niteliksel olarak ayrılan oluşumlar ve kurumlar yaratmaktadır. Marksistlerin bir bölümüne göre, 20. yüzyılın ortalarında kapitalist gelişmenin bir başka aşaması ortaya çıkmıştır. Mandel'in "geç kapitalizm" olarak adlandırdığı aşamanın ana niteliği, teknoloji rantı ve bilimin, kar getiren yeni alanlarda kullanımlarıdır. Ayrıca üretim ve kâr da, çokuluslu şirketler aracılığıyla küresel ölçeğe genişletilmektedir.³⁰

Küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme ise, küreselleşmenin alternatifini oluşturmaktadır. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gidecektir ve yaşanan süreç bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir. Neo-liberallerin savunduğu küresel bir uygarlığın doğuşundan ziyade, kökten dinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna yol açacaktır.³¹

Dönüşümcüler, Giddens'in da dahil olduğu bu grup küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir. Artık dış ya da

²⁹ Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", s. 21.

³⁰ Nadir Eroğlu, "Finansal Küreselleşme Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri", **Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, içinde (der.) Aklan Soyak, Om Yayınları, 2002, ss. 13-50, s. 13-14.

³¹ Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", s. 22.

uluslararası ile iç işleri arasında açık bir ayrım bulunmamaktadır. Eskisinden çok farklı bir dönemde yaşadığımızı işaret edilmektedir; önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı ticarete konu malların miktarı XIX. yüzyıla karşılaştırılamayacak kadar fazladır ve bundan daha da önemlisi, ekonomi giderek daha fazla hizmet sektörüne bağlı hale gelmektedir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektörler haline gelmektedir. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkanına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle daha fazla temas etmeye ve karşılıklı etkileşime girmeye başlamışlardır.³²

Adda'ya³³ göre küreselleşme, devletler arası bir sistem olarak uluslararası ekonomi mantığının yerine ulus-ötesi bir ağ mantığı kurma eğilimidir. Bu anlamda dünya ekonomisi yalın bir uluslararası ekonomiden çok daha fazlası demektir. Devletler tarafından korunan ve düzenlenen uluslararası ekonomi, devletlerin bağımsızlığına saygılı ve alışveriş, yatırım ve kredi yoluyla entegre olmamış bir bütünün özerk parçaları arasındaki ilişkiyi kurmaktaydı. Küreselleşme olgusu ise, bu sürecin devamı olmaktan çok bir *dönüşümü* ifade etmektedir. Küresel ekonominin bütününe oluşturan parçaların gitgide daha fazla entegre olması, ona kendine özgü bir dinamik kazandırmaktadır. Bu dinamik, devletlerin kontrolünden gittikçe daha fazla çıkmakta ve paranın kontrolü, kamu finansmanının idare edilmesi gibi devletlerin başlıca egemenlik alanlarına zarar vermektedir. Bununla beraber, ulusal kerte yok olmaktan halen çok uzaktır ve devletler arası sistemin önünde daha uzun günler vardır, ama artık bütünleştirici özel girişim mantığının hükmettiği ekonomi sahnesinin ikinci planına yerleşmişlerdir.

Ulus devletler gerçekte hala güçlüdür ve siyasal liderlerin de dünyada oynayacak büyük rolleri vardır. Ama aynı zamanda, ulus devletin gözlerimizin önünde yeniden şekillenme sürecini de kimse yadsıyamaz. Ulusal ekonomik politika artık eskisi kadar etkili olamaz. Daha önemlisi, jeopolitiğin geçmişteki biçimleri eskidiğine göre, uluslar kimliklerini yeni baştan düşünmek zorundadırlar. Giddens'a

³² Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, s. 22-23.

³³ Adda, a.g.e., ss. 9-10.

göre,³⁴ soğuk savaşın sona ermesiyle beraber çoğu ulusun düşmanı kalmamıştır. Örneğin, Kosova’da yaşanan savaş ulusların arasında gerçekleşmemiştir; eski tarz milliyetçilik ile yeni ve etnik yönelimli bir müdahalecilik arasındaki bir çatışmaydı.

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığını kabul ettiği halde, tablo 1.1.’de görüldüğü şekilde, hem aşırı küreselleşmecilerin “egemen ulus devletinin sonunun geldiği” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının “hiçbir şey değişmedi” tezini reddetmektedirler. Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi olarak, küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırmaktadır. Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda, kuşkuculardan daha ziyade, radikallere yakın durmaktadırlar.³⁵

Bu görüşler arasındaki temel farklılık, temsil ettikleri dünya görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Daha küreselleşme tartışmalarının öncesinde, temelde evrenselci bir tutum içerisinde kendilerini ifade eden liberaller ve bazı Marksistler, küreselleşme sürecini, mevcut yaklaşımların bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Bu sürecin, Marks’ın anlayışından ziyade, kapitalist piyasa ekonomisi içinde gerçekleşmiş olması, neo-liberal kesimi memnun ederken, aynı radikal grup içerisinde yer alan, neo-marksistlerin kötümser yorumlar da yapmalarına sebep olmaktadır. Ancak sonuçta iki zıt dünya görüşünün temsilcisi olan grup da, ulus devletinin aşıldığı ve küresel bir uygarlığın doğmakta olduğu şeklindeki hiper-küreselleşmeci bir yaklaşım içerisinde benzer görüşleri savunmaktadır.³⁶

Küreselleşme karşısında yer alan şüpheciler ise, yine kapitalizme ve piyasa mekanizmasına tepkileri ile tanınan sol gruplar yanında ulus devlete ve ulusal egemenliğe özel bir hassasiyet gösteren milliyetçi/sağ eğilimli yazarlardan oluşmaktadır. Örneğin yeni sağın temsilcilerinden John Gray ile çok sayıda devletçi/sol eğilimli yazar küreselleşme konusunda benzer bir tutum içindedirler. Küreselleşme sürecinin, modern zamanların ürünü olan ideolojik bölünmeleri de etkilediği söylenebilir; entelektüel/siyasal bölünmeler sağ ya da sol ayrımına göre

³⁴ Giddens, **a.g.e.** s.29.

³⁵ Bozkurt, “**Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**”, s.23.

³⁶ Bozkurt, “**Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar**”, s.25.

değil de, küreselleşme sürecinden yana olanlarla, eski ulus devleti savunular arasında olmaktadır.³⁷

Tablo 1.1: Küreselleşmenin Kavramlaştırılması: Üç Eğilim

	Hiper-küreselciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo-yönetişim (geogovernance)	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağıllı.	Yoğun ve derin (thick) küreselleşme.
Ulusal Hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşılıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılıyor.
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşılması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme..	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel yörünge	Küresel Uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak: Bozkurt, Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar, s. 24.

Üçüncü grupta yer alan entelektüel ya da uygulamacılar ise, “reel-politik”e yakın duranlardan oluşmaktadır. Nitekim muhalefette daha ziyade küreselleşme karşıtı bir duruşa sahip olanların da, iktidarın gerçekleri karşısında, dönüşümcülere yakın bir takım politikalar izlediklerine tanık olunmaktadır. Çünkü entelektüel düzeyde, içinden geldiği gibi yorum yapmanın fazla riskli olamamasına (hatta çoğu kere bu görüş sahiplerine avantajlar sağlamasına) karşılık, iktidar konumundaki gerek İngiltere’deki sol, gerek bizdeki sol/sağ milliyetçi partilerin izledikleri politikalar, hem küreselleşme sürecinin bugününü hem de gelecekteki trendini anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında küreselleşmeye yönelik yaklaşımları daha iyi anlayabilmek için onu ortaya çıkartan **faktörlere** daha yakından bakmakta fayda vardır.³⁸

³⁷ Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, s. 25.

³⁸ Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, s. 26.

Uydu teknolojisinin ortaya çıkmasıyla iletişim devrimi en üst noktaya taşınmıştır. İlk ticari uydu 1969'da uzaya fırlatılmış, günümüzde ise dünyanın her tarafına muazzam ölçüde bilgi taşıyan 200'den fazla uydu bulunmaktadır. Tarihte ilk defa dünyanın bir yanıla diğeri arasında anında iletişim kurma olanağı vardır. 1950'lerin sonlarına kadar, Atlantik'i ya da Pasifik'i tamamen geçen tek bir kablo bile yokken, bugünkü kabloların sayısı bir milyonu aşmaktadır.³⁹

1.3. EKONOMİNİN KÜRESELLEŞMESİ

Serbestleşen ve genişleyen uluslararası ticaret, küreselleşme olgusunun temel iktisadi dinamiğini teşkil etmekte ve bu niteliğiyle değerlendirildiğinde küreselleşmenin tam olarak yeni bir fenomen olmadığı görülebilmektedir. Bazı iktisatçılar, kapitalist dünya ekonomisinin kökenlerinin XVI. yüzyıla dayandığına dikkat çekmekte, keşifler ve sömürgecilik çağının sonrasında uluslararası ticaretin genişlediğini ve dünya çapında mübadelelerle başladığını iddia etmektedirler. Bazı iktisatçılar ise, dünya kapitalizminin tarihinde iki ayrı küreselleşme evresinin gerçekleştiğini söylemektedirler. Bunlardan ilki, XVIII. yüzyılda sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takiben meydana gelmiştir ve temel özellikleri para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmiş olmasıdır. İkincisi ise, 1914-1970 yılları arasında ulus devletlerin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen dönemin ardından gelen küreselleşme evresidir.⁴⁰

Küreselleşmenin ne zaman başladığını belirlemek oldukça zordur. Bazıları, küreselleşmenin insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını savunmakta ve başlangıç tarihi olarak insanoğlunun sivilleşme çabalarını göstermektedir. Bazıları ise, modern çağın başlangıcı, diğer bazıları 1800'lerin ortası, bir kısmı da 1950'lerin sonları ya da 1970'li yıllar olarak göstermektedir. Bugünkü anlamıyla küreselleşme tamamen Batılı değerler üzerine oturan farklı bir yapıyı ifade etmektedir.⁴¹ Williamson'a⁴²

³⁹ Giddens, **a.g.e.**, s. 23.

⁴⁰ Ongan, , **a.g.e.**, s. 50.

⁴¹ Coşkun Can Aktan, **Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi**, http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm#_ftn2 , (25.02.2006)

⁴² Jeffrey G. Williamson, "Winners and Losers Over Two Centuries of Globalization", **NBER Working Paper No. 9161**, September 2002, s. 1.

göre dünya mal ve faktör piyasalarında küreselleşme, 500 yıl önce Columbus ve de Gama'nın Avrupa'dan yelken açmasıyla oluşmaya başlamıştır.

Marks küreselleşmenin ekonomik boyutunu ortaya koyan ilk düşünürlerdendir. Marks'a göre coğrafi keşifler sonucunda yeni bir "dünya pazarı" oluşmuş ve oluşum üretim ve tüketim kavramlarının niteliğini değiştirmiştir. Bu gelişmeyle birlikte küresel bir nitelik kazanan sermaye ülkelerin birbirlerine daha bağımlı hale gelmesine neden olacaktır.⁴³

Küreselleşme aslında yeni bir olay değildir. Başlangıcı Rönesans'taki coğrafi keşiflerle önce yer kürenin tanınmasına kadar uzanır. İkinci basamağı, birinci sanayi devriminden, üçüncü basamağı da ikinci sanayi devriminden geçmektedir.⁴⁴ Bununla beraber Bordo, Eichengreen ve Irwin'e⁴⁵ göre ise, mal ve finans piyasalarının küreselleşmesi tarihsel olarak eşi görülmemiş niteliktedir. Günümüzdeki küreselleşme, XIX. yüzyıl mal ve sermaye piyasalarının uluslararası entegrasyonundan daha derin ve ileri seviyededir.

1.3.1. Küreselleşme Yeni Bir Olgu mudur?

Gerçek bir küresel piyasa ilk defa yaşanmamaktadır. Hangi ölçütte değerlendirilirse değerlendirilsin, XIX. yüzyıl sonunda altın standardının zirvesini yaşadığı dönemde dünya ekonomisi muhtemelen bugün olduğundan daha entegre bir durumdaydı. ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın ticaretinin 1950'den sonra tekrar tırmanışa geçmesine rağmen bu üç bölgenin hiçbirisinin ekonomilerinin dışa açıklığı açısından altın standardının hakim olduğu döneme kıyasla farklı olmadığı görülmektedir. Hatta bugün Japonya'nın toplam ihracatının GSMH'sine oranı iki savaş arası dönemden daha düşüktür.⁴⁶

⁴³ Fuat Keyman, Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı, Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Ankara, 1997, s. 36.

⁴⁴ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 28.

⁴⁵ Michael Bordo, Barry Eichengreen, Douglas A. Irwin, 1999, "Is Globalization Today Really Different than Globalization a Hundred Years Ago?", **NBER Working Paper No. 7195**, s. 56-57.

⁴⁶ Rodrik, **a.g.e.**, s. 23.

Batının ekonomik sisteminin temelini teşkil eden kapitalizm, küreselleşmenin gerçekleşmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı 1870-1914 dönemleri arasında ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler artmış, ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesiyle dünyanın farklı yerleriyle fiziksel temas kurma imkanı ortaya çıkmış ve bunun doğal bir sonucu olarak ülkeler arasındaki ticaret hızla gelişmiştir. Bu dönemde dünya üretimi reel bazda yıllık olarak ortalama %2.7 oranında artarken, ihracat %3.5 oranında artmıştır. İhracatın dünya üretimi içindeki payı, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde zirveye ulaşmıştır. Bu seviyeye dünya ekonomilerinin tekrar ulaşması ancak 1970'lerde olabilmıştır. Dünya ticaretinin bu kadar artmasında, tarifelerin düşürülmesi, deniz ve demiryolu ulaşımının yaygınlaşması ile ülkeler arasında mal fiyatlarında görülen farklılığın azalması etkili olmuştur.⁴⁷

Politikacıların ya da vatandaşların küreselleşme hakkında, olgunun o kadar yeni olduğu ki geçmişin tecrübelerinin konuyla ilgili olmadığı; fenomenin artık geri döndürülemeyeceği ya da ulusal para otoritelerinin küresel piyasalarda güçsüz olduğu fikrine dayanarak karar vermeleri yanlış olacaktır. Tarihin herhangi bir noktasında, birçok etkili kuvvetin ülkeleri ayırmaya çalıştığını fakat aynı zamanda başka güçlerin de dünyayı küçültmeye çalıştığını hatırlamakta yarar vardır. 1990'da örneğin, internet ve dolarizasyon gibi güçler ulus devletin düşüşünü göstermişlerdir, Sovyet bloğunun dağılmasıyla birçok yeni ulus (1960'lardaki dekolonizasyondan bu yana) kendi paraları ve ticaret politikaları ile birlikte ortaya çıkmıştır. Tarihsel perspektifte bakıldığında son yıllarda dünyaya küçülme yönünde güçler yön vermiştir fakat aksi yöndeki güçler de aynı zamanda önemlidir.⁴⁸

Sermayenin küreselleşmesi, haberleşmedeki küreselleşmenin doğal bir sonucu değildir. Artık iktisat kuramının kabul ettiği “sermaye mallarında içselleşmiş teknoloji” anlayışına göre, sermayenin küreselleşme baskısı haberleşmedeki devrimin yaratıcısı olmalıdır; çünkü kârını arttırmak için dış pazarlara açılma durumunda kalan sermayenin haberleşmenin hızlanmasına gereksinimi vardır. Aynı şekilde, “karlılık için emekten tasarruf edip işsizlik baskısı yaratarak ücret artışlarını

---

⁴⁷ Aktan, a.g.e.

⁴⁸ Frankel, a.g.e., s. 3-4.

bastırmak, sendikaları güçsüzleştirerek sosyal hakları kısıtlamak gibi bir amaç dışında robotlaşmanın bir nedeni olabilir mi?" sorusu akıllara gelmektedir. Yeni teknolojilerin yaratılışında büyük şirketler baş rolü oynadığına göre, bugüne dek elektronik alanında yapılan milyarlarca dolarlık AR-GE yatırımı, bu alanda yetiştirilen binlerce beyin başka nasıl izah edilebilir?⁴⁹

Bu konuda Adda'nın söylediklerinde katılmak mümkündür:

“Merkantilisit dönemde tüccarların ve prenslerin yaptıkları ittifakın hassas ve tehlikeli ürünü olan rakip ulus devletlerin dünya ekonomisini şekillendirdikleri çağ uzun vadede tekrar konumlandırıldığında, uzun bir tarihsel parantezden başka bir şey değildir. O halde küreselleşme daha uzun bir eğilimin devamıdır; bütün fiziksel ve toplumsal alanın giderek daha fazla sermaye yasasına, bin yıl önce Akdeniz'deki tüccar sitelerinin yarattığı ekonomik sistemin hedefi olan sonsuz sermaye birikimine boyun eğme eğiliminin devamıdır.”⁵⁰

Bu nedenle küreselleşme hareketinin tarihsel gelişimi açıklanırken, konuya tam olarak vakıf olunması için bu olgunun yeni olmadığı dikkate alınmalı ve gelişimi XIX. yüzyıldan itibaren ele alınmalıdır. Bu bağlamda özellikle 1980 sonrası yaşanan ekonomik küreselleşmeyle kıyaslandığında, XIX. yüzyılda ortaya çıkan küreselleşmenin de en az şimdiki kadar göz kamaştırıcı olduğu ifade edilmektedir. İletişim ve taşımacılık alanındaki demiryolu, buhar gemiciliği, telgraf ve dondurma işlemleri gibi devrimsel gelişmeler 1900'lerde çoktan meydana gelmişti. Nakliyecilik oranları yüzyıl boyunca ciddi biçimde düşüş göstermişti. Politik istikrar çevresi Pax Britanica tarafından sağlanmıştı ve parasal istikrar ortamı altın standardıyla mümkün kılınmıştı. Hızla büyüyen ticaret mal fiyatlarındaki farklılığı azaltmaktaydı. Fakat her zaman “güneşin altında yeni bir şey yok” durumu geçerli değildir. XIX. yüzyıldaki ekonomik küreselleşme nitelik olarak önceki yüzyıllardan da (örneğin keşifler çağından) farklı olmuştur.⁵¹

Küresel ekonomi Avrupa'da doğmuştur. XV. yüzyılda İber yarımadasında hüküm süren monarşilerin etkisi altında Hristiyan Batı dünyası dünyaya açılırken, 1405 ile 1433 arasında Çinliler de Vietnam, Sumatra, Seylan ve Aden üzerinden

⁴⁹ Kazgan, **a.g.e.**, ss. 22-23.

⁵⁰ Adda, **a.g.e.**, s. 11.

⁵¹ Frankel, **a.g.e.**, s. 5.

Afrika'nın doğu kıyılarına doğru açılmaktaydılar. Rönesans'tan önceki on beş yüzyıl boyunca teknik olarak Batı uygarlığından çok daha ileri olan Çin, kapitalizmin doğuşuna sebep olan Batı'nın ilerleyişinden farklı olarak, denizlere yayılmasını belli bir sebebi olmadan durdurdu. Polanyi'ye göre gerçek pazar ekonomisinin oluşması devletin eseridir. Batı Avrupa'nın (özellikle İngiltere ve Fransa) merkezîyetçi monarşileri, XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş birleşmiş, entegre olmuş ve rekabetçi bir iç pazar yaratarak sayısız iç pazarın ve dış ticaretin birleşmesini gerçekleştirmişlerdir. Bir tüccar sınıfının ve uluslararası ticaretin Antik Mezopotamya'dan beri var olmasına karşın, örneğin teknik olarak Avrupa'nın ilerisinde olan Çin'de ticari ya da sınai bir kapitalizm oluşmamıştır. Avrupa'da merkantilizmin de etkisiyle tüccar sınıfı ile devlet arasında kurulan ittifak pazar ekonomisinin temel özelliği olan rekabet düzeninin doğmasına yol açmıştır.⁵²

Dünyanın küçülmesi ve “küresel bir köy” haline gelmesi yolundaki gelişim teknolojik ilerlemeler ve dünya devletlerinin politika tutumlarıyla yakından ilişkilidir. Bu anlamda dünyanın yaşadığı birinci ve ikinci sanayi devrimlerinin ve bunların yarattığı politika sonuçlarının izlenmesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşme olgusunun, teorik dayanakları serbest ticaretin dünya refahı için birinci en iyi olduğunu ortaya koyan klasik liberal iktisatçılara⁵³ kadar uzanmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren büyüyen Avrupa kaynaklı dünya ekonomisi dünya genelinde bir alışveriş ağının oluşmasını sağlamış, diğer kıtalar da bu ağa genellikle zorla katılmıştır. Dünyanın her köşesinin dışa açılmasıyla oluşan uluslararası ekonomik alan oldukça hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Periferik bölgeler içinde yapılan bu mücadelenin yoğunluğu, sanayi devrimiyle ikiye katlanmıştır. Avrupa üretim aygıtının temel ürün ihtiyacını olağan üstü boyutlarda arttırmış ve sömürge yarışına hız kazandırmıştır. 1800 yılında, Batı Avrupa ve onun deniz aşırı uzantıları (Kuzey Amerika) dünyanın üçte birini siyasi olarak kontrol etmekteydi. 1870'li yıllarda

⁵² Adda, **a.g.e.**, ss. 13-14, 18, 20.

⁵³ Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 154.

başlayan ikinci sömürgeleşme dalgası, bu oranı Birinci Dünya Savaşının arifesinde beşte dörde yükseltir.⁵⁴

Birinci Sanayi Devrimi buhar makinesinin XVIII. yüzyıl sonunda İngiltere’de sanayide uygulanması ve kol gücünün ikamesiyle başlamıştır. Buhar makinesinin demiryollarında ve denizyollarında uygulanması, XIX. yüzyıl ortalarında dünya pazarının oluşmasını sağlamıştır. Telgraf ve fotoğrafın devreye girmesi, haberleşmenin hızlanmasını ve haber malzemesinin zenginleşmesini sağlayan yeni buluşlar olmuştur. İngiltere bunlara öncülük etmekle kalmamış aynı zamanda bunları sanayide uygulayarak sanayi devrimiyle olanaklı hale gelen yeni araçları da üretmiştir.⁵⁵

İngiltere XVII. yüzyıldan itibaren, sanayi kapitalizmine geçmeden önce bir imparatorluk kurmaya başlamıştı. Ticari kapitalizm dönemindeki bu fetihler coğrafi keşiflerle birlikte devam etmiştir. Geniş bir coğrafi alana yayılan imparatorluk, rakipsiz bir biçimde ucuz hammadde kaynaklarına, ucuz işgücüne, ucuz gıda maddelerine ulaşmıştır. Kendisine rakip olan Fransa’yla da bu yolda sürekli savaşmıştır. İngiltere daha ticari kapitalizm aşamasında büyük bir sermaye birikimi sağlayabilmiştir. Sanayi Devrimi’ni başlatan ülke olmasını, sermaye birikiminden bilimsel icatlara kadar uzanan bir dizi etkene ne kadar borçluysa, ucuz hammaddelere ve büyük çaplı üretimin geniş pazar bulmasına da o kadar borçludur.⁵⁶

İngiltere XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren serbest ticareti sömürge alanının dışına yaymak için yarı sömürgeleştirme siyaseti izlemiştir. İngiltere’nin sanayi gücü ve yayılma siyaseti karşısında, Osmanlı gibi dayanma ve dünyada tam olarak ne olup bittiğini algılama gücü sınırlı olan devletler serbest ticarete ve finans kapitale kapılarını açarlarken⁵⁷; ABD ve Almanya gibi ülkelerden serbest ticaret karşıtı görüşler gelmekteydi. Alman Prenslikleri gümrük birliği (Zolverein) kurarak siyasal birleşme yoluna gitmişler ve XIX. yüzyılın son çeyreğinde (1870) Alman

⁵⁴ Adda, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁵ Kazgan, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁶ Kazgan, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁷ İngiltere, 1838’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan bazı ayrıcalıklar alır, gümrük hakları %5’e indirilir, bu da yerel sanayi mahveder. Adda, **a.g.e.**, s. 61.

İmparatorluğunu kurmuşlardı. ABD ise İngiliz kolonisi olmaktan kendisini savaş yoluyla kurtarmış, iç savaş yaşamış ve bütünlüğünü perçinlemiştir. Almanya'da F. List, ABD'de J. Carey serbest ticarete karşı çıkmışlar ve sanayileşmek için gümrük vergilerinin önemini vurgulamışlardır.⁵⁸

İkinci Sanayi Devrimi, içten patlamalı motorların icadı ve sanayiye uygulanmasından güç almış, ulaştırma ve haberleşmede devrimci gelişmelerle sürmüştür. XIX. yüzyılın sonunda tarihlenen bu icatların yanında, mikropların bulunmasıyla kimya-ilaç sanayisindeki gelişmeler, salgınların dizginlenmesini sağlamış, ABD'de ve Avrupa'da kitlesel eğitim yayılmış, görece daha sağlıklı daha iyi yetişmiş insan gücü ortaya çıkmıştır. Pervaneli uçakların yapımı, karayolları araçlarının devreye sokulması ulaşımda yeni bir evre yaratmıştır. Telefon, radyo ve sinemanın icadı da haberleşmenin yoğunlaşmasını sağlamıştır. İçten patlamalı motorlar sanayide daha güçlü makinelerin kullanılmasını sağlamış ve birçok tüketim malını da bireyselleştirme imkanı vermiştir.⁵⁹

İngiltere bilimsel keşiflerin yapılmasında ve sanayiye uygulanmasında birinci sanayi devriminden farklı olarak, tek devlet olma statüsünü kaybetmişti ve Almanya, Fransa ve ABD aynı ölçüde seslerini duyurabilir olmuşlardı. Japonya ise yeni bir gücün yükselmekte olduğunu işaret ediyordu. Hemen hemen eşit güçte olan dünya devletlerinin dünyaya egemenlik kurma yolu serbest piyasa ekonomisi olmamıştır. Aksine, eşitler arası savaş, egemenliğin kurulmasında başlıca araca dönüşmüştür. İki dünya savaşı arasındaki dönemde (1914-1945) yeni teknolojilerin gelişmesi ve yayılması durmamış; hatta savaşlar yeni buluşların ve icatların yayılmasında etken olmuştur. Ne var ki, hiçbir ülkeden serbest piyasa ekonomisine geçiş isteği gelmemiştir. Aksine, büyük depresyonla birlikte, güdümlü ekonomi, sosyal devlet, işçi haklarının gelişmesi gibi kurumsal dönüşümler kapitalizmin öncüsü ülkelerde doğal sayılmıştır. Dönem aynı zamanda faşist ya da komünist kanatta otoriter devlet biçimlerinin yayılmasına tanık olmuştur.⁶⁰

---

⁵⁸ Kazgan, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁹ Kazgan, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁰ Kazgan **a.g.e.**, s. 28.

1914 yılına kadar süren XIX. yüzyıl üzerine bir yargıya varmaya çalışırsak söylenecek ilk şey; bu yüzyılda ortaya çıkan ve gerçekleşen hakiki bir iktisadi entegrasyonun varlığıdır. Özellikle, altın-para sisteminin ve ticaret serbestliğinin sonucu olarak elde edilen uluslararası entegrasyon, milli ekonomilerin kendi içinde sağlanan iktisadi entegrasyondan mahiyeten değil, ancak derece yönünden ayrılmaktadır. 1870'den sonra başlayan korumacılık hareketine rağmen, gümrük tarifelerinin uluslararası ticareti ciddi olarak aksattığını söylemek de çok zordur. Ayrıca küçük limitlerdeki mal ticaretine konan kısıtlamalar yanında, XIX.yüzyılda uluslararası tam bir sermaye ve emek hareketleri de görülmektedir. Büyük çaplı sermaye yatırımları zengin sanayi ülkelerinden deniz aşırı sömürgelere giderken, yüksek dereceli emek hareketleri de yeni dünyaya hiçbir kısıtlama engeline takılmadan akın etmekteydi.⁶¹

Demiryollarının ve buharlı gemilerin yaygınlaşmasının taşıma maliyetlerini düşürmesiyle XIX. yüzyıl sonunda emtia fiyatları birbirine yaklaşmış, milyonlarca göçmenin eski dünyadan yeni dünyaya göç etmesi sebebiyle işgücü akışı da dikkat çekecek derecede yükselmiştir. ABD ekonomisinin I.Dünya Savaşı öncesindeki 40 yıl boyunca gerçekleştirdiği büyümenin %24'ü göçlerden kaynaklanıyordu. Sermaye hareketlerinde ise, net sermaye çıkışlarının İngiltere'nin GSMH'sine oranı klasik altın standardı döneminde zirvedeydi ve bugüne kadar bu oran bir daha hiç yakalanamadı.⁶²

İngiliz Hükümeti, 1840-1915 yılları arasında on beş milyon kişiyi etkileyen bir şekilde göçü teşvik etmiştir. Almanya ve İskandinav ülkeleri de önemli bir nüfus kaybına uğramıştır. Başta, ABD (1861-1920 arasında, 29 milyon göçmen), Kanada, Arjantin, Brezilya (3-5 milyon arası göçmen), Avustralya ve Yeni Zelanda (1-2 milyon civarı göçmen) vardır. Sermaye çıkışı da 1840-1914 arası dönemde çarpıcı bir artış göstermektedir. Ödemeler dengesi verilerine göre minimumdan hesaplanan doğrudan ve portföy yatırımları için brüt sermaye çıkışının vardığı nokta, 1840'ta iki milyar dolardan az bir miktarken, 1870'de 9 milyar, 1900'de 44 milyardır. Bunun

⁶¹Yüksel Ülken, 20. **Yüzyılda Dünya Ekonomisi: Günümüzün İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, ss. 44-45,

⁶²Rodrik, **a.g.e.**, s. 23.

üçte ikisi de Birleşik Krallık ve Fransa'nın aktifidir.⁶³ Bu yoğun insan ve sermaye akımı, iktisadi entegrasyonu dünya çapında gerçekleştirmekte büyük rol oynamış ve çeşitli devletlerde üretim koşullarını ve ücretleri aynı seviyeye getirmekte de büyük etkisi olmuştur. Bunlar, XIX. yüzyıl dünya ekonomisinin açık karakterli olmasının sonuçlarıdır.⁶⁴

Göç akımının büyüklüğünden kaynaklanan yoğun eksik istihdam da gelirlerdeki artan yoğunlaşmanın bir ürünüdür. Sanayi devriminin kamçılıdığı verimlilik artışındaki hızlanma, dağıtılan gelir hacmine paralel bir ilerlemeye imkan tanımamış ama kar artışını ve sermayenin merkezileşmesini sağlamıştır. Bu dönem sanayileşme sürecine kendini en çok veren uluslarda büyük sını ve finansal grupların oluştuğu dönemdir (ABD'de tröstler, Almanya'da konzern, Japonya'da zaibatsu) ve bunların çoğu çabucak firma bazında uluslararası boyuta ulaşmıştır. Gelir ve kardaki aşırı yoğunlaşmadan kaynaklanan iç pazar yetersizliği dış pazar arayışına sebep olmakta ve sömürgeciliğin yeniden gelişmesinin nedenlerinden biri olarak algılanmaktadır.⁶⁵

1914-1944 döneminde dünya ekonomik küreselleşmeden geri adım atmıştır. Bunun bazı sebepleri, Birinci Dünya Savaşı sonrası takip eden izolasyonist fikirler, parasal istikrarsızlık ve ekonomik depresyonun savaş arası dönemde yayılması, ABD kongresinin 1930 tarifesi de dahil olmak üzere tarifeler ve diğer ticari engelleri arttırması, 1930'larda faşist bloğun ve 1940'larda ise komünist bloğun yükselişidir. Engelleri azaltan teknoloji ve özel piyasa güçleri karşılığında, ülkeler tarafından yaratılan engellerle ilgili bütün bu faktörler vardı. Sonuç olarak, 1945'te ulaşılan dünya ekonomik anlamda, 1914 öncesi savaşa giren dünyaya göre daha fazla parçalıydı.⁶⁶

---

⁶³ Adda, **a.g.e.**, s. 64.

⁶⁴ Ülken, **a.g.e.**, ss. 44-45.

⁶⁵ Adda, **a.g.e.**, s. 65.

⁶⁶ Frankel, **a.g.e.**, s. 5.

1.3.2. Sermayenin Küreselleşmesinin Aşamaları

Savaşı kazananlar, Birinci Dünya Savaşı zamanında yaptıkları hataları tekrar etmemeye kararlıydılar. Bu sefer, uzun dönemli politik amaçlar için ekonomik entegrasyonu ilerletmeye çalışacaklardı. Uluslararası parayı, yatırımı, ve ticareti yönlendirmek için uluslararası (çoktarafli) kurumlar oluşturdular; IMF, WB, ve GATT. ABD, ticaret engellerini azaltarak ve doları altın karşısında konvertibl hale getirerek ilk adımı atmıştır.⁶⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD'nin Himayesinde tesis edilen IMF, Dünya Bankası, GATT ve OECD gibi uluslararası kuruluşların ortaya çıkışı küreselleşme sürecine ivme kazandırmıştır.⁶⁸ Günümüzde dünya ekonomik sisteminin temelini oluşturan bu kurumlar ve anlaşmalar, gelinen küreselleşme sürecinin temelini teşkil etmektedir.

Sermayenin küreselleşmesi anlamında yaşanan küreselleşme, birinci sanayi devriminin ürünü olarak başlamakta ikinci sanayi devrimi dönemindeyse son bulmaktadır. Mali fonların sermaye piyasalarına serbestçe girip çıkmaları ve sermayenin ulusal sınırlardan serbestçe geçişi, İkinci Dünya Savaşından sonra hemen geri gelmemiş, ancak 1970'lerin ikinci yarısında sermayenin kâr haddindeki düşüşü takiben meydana gelmiştir. 1870'li yıllarda Avrupa'nın yaşadığı Büyük Depresyonun sermayeyi küreselleştirmesi yüz yıl sonra tekrarlanmıştır. Bu çözümlemede, bilimsel buluşların getirdiği küreselleşme, sermayenin küreselleşmesinin başlıca kaynağı ya da dayanağı değildir.⁶⁹ Teknolojik buluşların haberleşme-ulaştırma alanında kazandırdığı ivmenin sermayenin hareketini hızlandırdığı ve kolaylaştırdığı tabi ki ortadadır, ancak aynı teknolojik olanaklar ve yeni buluşlar devam ederken 1970'lere kadar sermayenin küreselleşmesinde bir gelişme olmamıştır.

1950'li ve 1960'lı yıllarda küresel üretim ve küresel ticaret, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde hızla artmıştır. Bu dönemde ticaret hacminin büyümesi kadar önemli diğer bir gelişme de, dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren ABD patentli trans-nasyonal firmalar tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki hızlı artıştır. Bu yatırımlardaki hızlı artışla beraber, trans-nasyonal

⁶⁷ Frankel , a.g.e., s. 6

⁶⁸ Aktan, a.g.e.

⁶⁹ Kazgan, a.g.e., s. 28.

firmaların faaliyet alanları da değişmiş ve daha önceleri iptidai mamuller ile üretim faktörü bolluğuna dayanan imalat sektöründe yoğunlaşan trans-nasyonal firma faaliyetleri 1970'lere doğru yerini teknoloji yoğun imalata ve hizmet sektörüne bırakmıştır. Bütün bu gelişmeler, ülkeler arasındaki entegrasyon sürecini hızlandırmıştır.⁷⁰

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya ekonomisi, 1970'li yıllarda dengesizlik belirtileri göstermeye başlamış, söz konusu dengesizliklerin ise 1940'lı yıllardan itibaren uygulanmakta olan Keynesgil politikalardan kaynaklandığı düşünülmeye başlanmıştır. Bu politikalar siyasi otoritenin iktisadi faaliyetleri yönetmesini öngörmektedir: siyasi otoriteye, kamu harcamalarını genişleterek ekonomiyi sürekli yüksek büyüme ve istihdam düzleminde tutma görevi yüklenmiştir. Bunun sonucu olarak yoğunlaşan enflasyonist baskılar, yaşanmakta olan dengesizliklerin temel sebebini oluşturmaktadır. Yoğun bir biçimde uygulanan sabit kur sistemi bu dengesizlikleri ulusal düzeyde gizleyebilmektedir. 1970'lerde meydana gelen petrol krizi, bu dengesizliklerin hızla açığa çıkarak dünyanın bütün bölgelerine sıçramasını ve stagflasyon krizini beraberinde getirir. Mevcut Keynesgil politikaların bu krizin aşılması bağlamında çaresiz kalması, refah devleti söylemini ve uygulamalarını (merkez ülkelerde refah devleti, çevre ülkelerde ulusal kalkınmacı devlet) prestij kaybına uğratar. Sonuç olarak, dünya ekonomisi 1930'lu yılların öncesine geri dönüş anlamına gelecek bir biçimde, piyasa mekanizmasını merkeze alan ve devletin ekonomiden elini çekmesini öngören liberal bir eksene doğru kaymaya başlamıştır. Bu eksen daha sonraları neoliberal dalga ya da küreselleşme olarak isimlendirilmiştir.⁷¹

Ticaretin temel bir ölçüsü olan, toplam çıktının ihracat ya da ithalat oranı olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin 1970'lerde Birinci Dünya Savaşı öncesinde eriştiği küreselleşme seviyesine gelebilmesi 25 yıl sürmüştür. Bu oran 1971-1997 arasındaki dönemde hızla artarak devam etmiştir. Bugünlerde %9 ile İngiltere'nin geç XIX. yüzyıl ile erken XX. yüzyılda ulaştığı oranın çok gerisindedir. Diğer ölçüler olarak, faktör hareketleri özgürlüğü bağlamında dünya, önceki yüzyılda

---

⁷⁰ Aktan, a.g.e.,

⁷¹ Aydın, a.g.e., ss. 61-62.

ulaştığı seviyelere milenyum dönemecinde henüz ulaşamamıştır. Birçok insan, 1970’lerde ticaretin I. Dünya savaşı öncesindeki haline halen ulaşamamış olmasını şaşırtıcı bulmuştur. 100 yıl öncesiyle yapılan kıyaslamaların önemi iktisat tarihçilerinin bilinmezi araştırmasının ötesindedir. Çünkü teknolojik know-how birinci milenyumda olmasa da ikinci milenyumda geri çevrilemez niteliktedir. Küreselleşmeyi geri çevrilemez nitelikte görme eğilimi vardır, fakat dünyayı 30 yıl boyunca (1914-1944) bölmüş olan politik güçler, bu dönemde yaşanan taşımacılık teknolojilerindeki gelişmelerden çok daha güçlüdür. Çıkarılan ders, küreselleşme süreci konusunda kaçınılmaz olan bir şey olmadığıdır. Sürecin devamını sağlayan dünya liderlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi değil, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi seçimler yapmalarıdır.⁷²

Mali piyasaların küreselleşmesi sürecinde, 1960’larda euro-dolar piyasasının ortaya çıkışı, 1970’lerde Bretton Woods sisteminin çöküşü ve 1980’lerde mali kontrollerin kaldırılması sonucunda sermaye, ulusal sınırların ötesine doğru hareketlenmiş ve ulus devletlerin hareket alanları sınırlandırılarak karar alma özgürlükleri kısıtlanmıştır.⁷³

Literatürde küreselleşme sürecinin temelinde yatan gerçekler arasında iletişim ve bilişim teknolojisi alanında ortaya çıkan gelişmeler vurgulanırken, önemli bir gerçek göz ardı edilmektedir. O da Sovyetler Birliği’nin dağılması ve dönüşüm ekonomileri diye bilinen yeni bağımsız devletlerin oluşumu ile iki kutuplu bir dünyadan tek kutuplu bir dünyaya geçilmesidir.⁷⁴

İngiltere’de Thatcher’in (1979), ABD’de Reagan’ın (1981) iktidara gelmesiyle birlikte refah devletinin politik olarak tasfiyesi sonucu neoliberal dalga tüm dünyayı etkisi altına almış ve küreselleşme adı verilen sürecin derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Neoliberal dalganın yükselmesine katkı yapan bir başka gelişme ise, merkezin güçlü ülkelerindeki iktidar değişimi ile eşanlı olarak, faiz oranlarının yükselmesidir. Bu gelişme çevre ülkelerinin önemli bir bölümünü borçlarını

⁷² Frankel , **a.g.e.**, s. 6-7

⁷³ Ahmet Selamoğlu, “Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde (der.) Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, 2000, İstanbul, ss.33-69, s. 35.

⁷⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 141.

ödeyemez duruma getirmiş, küresel çapta bir borç krizi doğurmuş, erteleme talebinde bulunmaya itmiştir. Alacaklı olan merkez ülkeler çevreden gelen borç erteleme taleplerini, ekonomilerini dışa açmaları ve ihracata yönelmeleri (yapısal dönüşüm programları) çerçevesinde kabul etmiştir.⁷⁵ Bu gelişmeler dünya ölçeğinde liberalleşme eğilimlerinin güçlenmesine imkan vermiş ve ulusal devlet yapısının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme 1980'lerin sonunda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan dengeleri sarsan, Doğu Bloğu ülkelerindeki çözümlerle hız kazanmıştır. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra Doğu Bloğu ülkelerinde özellikle de SSCB de ortaya çıkan çözüme süreci, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada hakim olan iki kutuplu dengeyi sarsmıştır. Böylece ABD ve SSCB arasında özellikle nükleer silahlanma rekabetine dayalı olarak yürütülen iki kutuplu dünya düzeni, yerini “Yeni Dünya Düzeni”ne bırakmıştır.⁷⁶

Birinci Dünya Savaşına değin gelişme eğilimi gösteren küreselleşme süreci, 1914-1945 arasında düşüş eğilimi göstermiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekrar yükseliş trendine geçmiştir. 1980'li yıllardan itibaren bu süreç daha da hızlanmış ve 1990'larda zirveye ulaşmıştır.⁷⁷ Küreselleşmenin bir sonucu olarak, dünya kapitalizmi ulusal kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkmış, dünyanın bütününe göz önünde bulundurarak karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliği karşısında engel tanımayan “ulusötesi şirketlerin” oluşturduğu bir sisteme dönüştürmüştür.⁷⁸

Dünya çapında yaşanan değişimler teknoloji devrimi ve serbestleşme olarak iki boyutta esmektedir. Teknolojik devrimin haberleşmede yarattığı olağan üstü hızlanma ve alan genişlemesi ile birlikte ekonominin her kesiminde yeni olanaklar ve üretim biçimleri yaratması dünyayı “küresel köy”e dönüştürmektedir. Ekonomide yarattığı ve topluma getirdiği değişimler ise saymakla bitmeyecek kadar çoktur; kimi meslekler yok olup giderken yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Düz emeği robotlar

⁷⁵ Aydın, **a.g.e.**, ss. 63.

⁷⁶ Ferhat Başkan Özgen, **Globalleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Finans Piyasaları**, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/finans.pdf , (12.04.2006), s. 1.

⁷⁷ Aktan, **a.g.e.**

⁷⁸ Aydın, **a.g.e.**, ss. 63.

ikame ettikçe vasıfsız emek toplumda giderek güçsüzleşmektedir. Bununla birlikte yaratıcı emek, yüksek vasıflı emek, toplumun üst katlarına çıkmaktadır. Küresel köy olgusu, bunu yaşamasını ve bundan yararlanmasını becerebilenler için ufuk çizgisini çok ileri iten bir olanaktır. Üçüncü Sanayi Devrimi olarak anılan bu devrimle iç içe geçmiş gözüken ikinci değişim boyutu, serbest piyasa ekonomisi -dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi- olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu boyut gelişmiş, yarı-gelişmiş, gelişmemiş ne kadar ülke varsa hepsini kapsamak üzere yola çıkmıştır. Temelindeyse, sermayenin düşen kar haddini arttırmak için her biçimiyle küresel bir baskı yatmaktadır. Teknolojik devrim, sermayenin akışkan biçimiyle bir yerden diğerine aktarılmasını kolaylaştırmıştır; milyarlarca dolar tutarındaki fonlar ışık hızıyla bir yerden diğerine hareket edebilmektedir. Ayrıca sermayenin dolaysız yatırım olarak hareketine de ivme kazandırmaktadır.⁷⁹

Üçüncü Sanayi Devriminin gerek teknolojik, gerek serbest piyasa ekonomisi boyutuna en büyük katkı ABD'den kaynaklanmıştır. ABD askeri ve ekonomik gücüyle, teknolojideki önderliğiyle, Dünya Bankası'ndan Dünya Ticaret Örgütü'ne, IMF'den OECD'ye uluslararası kurumlardaki etkenliğiyle küresel boyutta etki yaratabilen bir dünya gücüdür. Serbest piyasa ekonomisini benimsemeyen, uluslararası düzlemde uygulanmak üzere ABD öncülüğünde oluşturulan kurallara uymayan ülkeler ve şirketler için, kredi kısıtlamasından, pazar kısıtlamasına uzanan değişik yaptırımlar mevcuttur. Sanayileşmiş-gelişmiş, bilgi çağına giren, sermayesiyle, kültürüyle, para birimi yoluyla dünya ekonomisine ilişkin kararlarda ABD ile birlikte etkili olan ülkeler takımını bir bütün olarak düşünmek ve bu bütünü "Merkez" diye tanımlamak mümkündür. Kararları ve koşulları etkileme gücü olmayan, bunlara sadece boyun eğme durumunda kalan ülkeler takımı ise "Çevre"yi oluşturmaktadır.⁸⁰

Sosyal, politik, ekonomik ve çevresel olarak her türlü açılıma ve iddiaya sahip olsa da temelde küreselleşme kavramı özellikle 1980 sonrası dünyada yaşanan gelişmeler ışığında, neoliberal yaklaşım çerçevesinde, ekonominin küreselleşmesini temsil etmektedir. Bu durum öz olarak mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin

⁷⁹ Kazgan, a.g.e., ss. 21-22.

⁸⁰ Kazgan, a.g.e., ss. 23-24.

tümünün ulusal sınırlamalardan arındırılması olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu, farklı ülkelerin üretim ve pazarlarının giderek artan hız ve derinlikte birbirine daha çok bağımlı hale gelmesini ifade etmektedir.⁸¹ Ekonomik küreselleşme, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyayı şekillendiren en önemli güçlerden biri olmuş, özellikle malların ve hizmetlerin uluslararası ticareti son 50 yılda, uluslararası finansal akımlar da son 30 yılda giderek önem kazanmıştır.⁸² Yukarıda incelemeye çalıştığımız küreselleşme olgusunun, kavramsal çerçevesi ve tarihsel gelişiminden sonra XX. yüzyılda yaşanan küreselleşme olgusunun sonuçlarına değinmek gerekmektedir.

Serbestleşen ve genişleyen uluslararası ticaret, küreselleşme olgusunun temel iktisadi dinamiğini teşkil etmektedir. Bu niteliğiyle değerlendirildiğinde küreselleşmenin tam olarak yeni bir fenomen olmadığı görülebilmektedir. Bazı iktisatçılar, kapitalist dünya ekonomisinin kökenlerinin XVI. yüzyıla dayandığına dikkat çekmekte, keşifler ve sömürgecilik çağının sonrasında uluslararası ticaretin genişlediğini ve dünya çapında mübadelelerle başladığını iddia etmektedirler.⁸³

Başlangıçta küreselleşme, etkilerinin iyi huylu olduğu düşünüldüğü ve hükümetlerin politik kararlarından destek aldığı için çok fazla tartışma konusu olmamakta, ayrıca mal ve hizmet piyasalarını birbirine bağlamayı başardığından ekonomik entegrasyon çerçevesinde değerlendirilmekteydi. Nitekim hükümetler, 1945'ten 1970'lerin başına kadar, sabit kurlu Bretton Woods sistemi içerisinde sadece cari işlemler kalemini liberize etmeye odaklanmıştı ve bu durum finansal liberalizasyonu içermiyordu.⁸⁴

Ekonomik küreselleşmenin iki büyük sürükleyicisi, özel sektörde ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki azalışlar ile kamu sektöründe ticaret ve yatırım önündeki politika engellerinin azalmasıdır. Teknolojik ilerleme ve yenilikler (innovation) ulaşım ve iletişim maliyetlerini uzun zamandır azaltmaktaydı. Savaş sonrası dönemde, okyanus gemiciliğinde bile büyük maliyet avantajı sağlayan gelişmelere

---

⁸¹ Aydın, 2002, s. 14.

⁸² Frankel, **a.g.e.**, s. 2.

⁸³ Ongan, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁴ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 13.

tanık olunmuştur. 1920 ve 1990 arası, ABD ithalat ve ihracat kargosunda ton başına ortalama okyanus taşımacılığı ve liman fiyatları (1990 dolar olarak) 95 dolardan 29 dolara düşmüştür. Kargoların büyük bir bölümü hava yoluyla yapılmaktadır. 1930 ve 1990 arasında kişi başına hava ulaşımı geliri 0.68 dolardan 0.11 dolara inmiştir. Jet hava taşımacılığı ve dondurucular, daha önce ticaret dışı mal olarak sınıflanan malların statüsünü değiştirmiştir. İletişim maliyetleri daha hızlı bir düşüş göstermiştir. Bu dönemde, New York - Londra arası 3 dakikalık konuşma maliyeti 244,65 dolardan 3,32 dolara düşmüştür. Faks ve internet gibi son dönem buluşlar ise pazarlamaya bile gerek duymamaktadır.⁸⁵

Küreselleşmenin getirdiği ekonomi politikalarının savunması neoklasik iktisat kuramından kaynaklanmaktadır. Buna göre, durağan tam rekabet şartları altında piyasa her türlü müdahaleden arındırıldığında, üretim kaynaklarının dağılımı en etkin biçimde olacaktır. Böylece, toplam refah artacaktır. Tam rekabet şartlarının gerçekleşmesi için de, bütün dünya piyasası açık ve tek bir bütün olmalıdır; ulus devletlerin ve sendikaların piyasalara müdahaleleri ortadan kalkmalı ve bütün piyasa işlemleri özelleşmelidir ki etkinlik sağlansın; mali piyasalar tümüyle serbestleşsin ki, sermayenin dünya çapındaki dağılımında etkinlik gerçekleşsin, sosyal devletin üstlendiği piyasa müdahaleleri yok edilsin ki işsizlik azalsın gibi önermeleri içinde barındırmaktadır.⁸⁶ Fakat bu önermelerin sağlam gerekçelere dayandığını söylemek güçtür. Çünkü iktisadi etkinlik, karın maksimize edildiği noktada sağlanmaktadır. İktisadi etkinliğin, toplumsal refah seviyesini yükseltebilmesi için ise, devletin iktisadi süreçlere en azından bölüşüm sürecine bilinçli bir biçimde müdahale etmesi gerektiği savunulmaktadır.⁸⁷

Bununla birlikte, ders kitaplarından çıkma bu soyut model, serbest piyasanın nasıl etkinlikle işlediğini gösterirken, çok önemli bir dizi olguyu ve olayı ise dikkate almamakta, sadece piyasanın işleyiş mekanizmasını incelemektedir. Bu model, toplum sınıfları ya da ulus devletler arasındaki pazarlık gücü farklılıkları; piyasanın etkinlikle işlemlerini sağlayacak bir dizi önemli kurumsal yapıları; dünya ekonomisinin sert hiyerarşik yapısını ya da toplumların yapılarındaki farklılıkları;

⁸⁵ Frankel, **a.g.e.**, s. 2-3.

⁸⁶ Kazgan, **a.g.e.**, s. 16.

⁸⁷ Aydın, **a.g.e.**, s. 62.

yeni teknolojinin getirdiği ya da birleşmelerle daha da devleşen çokuluslu şirketlerin büyük finans gücüyle oluşan tekel gücünü; beklentilerin ya da bireysel davranışların mali piyasaları alt üst etmesini dikkate almamakta⁸⁸ veya bunları olumlu süreçler olarak görmektedir.

Dünya Bankası'nda başekonomist ve Başkan Yardımcısı olarak görev almış olan Joseph Stiglitz, küreselleşme sürecinde özellikle IMF tarafından izlenen politikaları sert bir şekilde eleştirdiği kitabında, küreselleşmenin yani serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomilerin daha fazla bütünleşmesinin, yürütülen politikalar ve anlaşmaların gözden geçirilmesi halinde aslında iyi yönde kullanılacak bir güç olabileceğini ve dünyadaki herkesi, özellikle de yoksul nüfusu zenginleştirecek bir potansiyele sahip bulunduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, IMF ve Dünya Bankası'nda alınan kararların ideolojik nedenlere dayandırılmasının yanlışlığına dikkat çekerken, ne devletin ne de piyasanın tek başına toplumsal sorunları çözebilecek kadar yeterli olduğunu ileri sürmektedir. Eşitsizlik, işsizlik ve kirlilik sorunları ise devletin önemli bir rol oynamasını gerektiren meselelerdir. Küresel bir topluluk olarak, bir arada yaşayabilmek için, adil, doğru denetlenebilir olan, güçlüleri olduğu kadar fakirleri de dikkate alan ve temel ahlak ve sosyal adalet anlayışını ifade eden kurallara uyulmalıdır.⁸⁹

Gelişmekte olan ülkeler finansal piyasalarını hızla geliştirerek, dünya yatırım fonlarının daha büyük bir oranını ülkelere çekmeyi ve uluslararası piyasa hareketlerinden daha fazla pay almayı amaçlamaktadırlar. Bu ülkelerin hedeflediği temel amaç ise, ekonomik yapılarını güçlendirmek, üretim ve ihracatın önündeki engelleri aşmaktır.⁹⁰

Küreselleşme tartışmalarındaki en önemli iki soru ise gerçekten küresel bir ekonomiye geçilip geçilmediği ve yaşanan değişimin sonuçlarının neler olduğu, yani gerçekten neyin küreselleştiğidir. Dünyanın çok ciddi değişimler yaşadığı ortadadır, bununla birlikte yaşanan sürecin sonuçlarının neler olduğu öne sürülen iddiaların

⁸⁸ Kazgan, a.g.e., s. 16.

⁸⁹ Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, 2002, Plan b yayıncılık, İstanbul, 2. baskı, ss. 9-15.

⁹⁰ Özgen, a.g.e., s. 4.

kanıtı için gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda ekonomik verilere bakmak yararlı olacaktır.

Frankel⁹¹, küresel bir ekonominin tam olarak oluşup oluşmadığı sorusunu sorarken, ulusal sınırlar arasındaki ekonomik entegrasyonun abartıldığına dikkat çekmek için gelinen noktayı, küresel ekonominin belki de bir hasır adam (straw man) olduğunu söyleyerek ifade etmektedir. Frankel'e göre, ticaret entegrasyonunun temel istatistiklerine baktığımızda, bir ülkenin toplam mal ve hizmet ihracatı ya da ithalatı GSYH'nın bir oranı olarak, ABD için %12 dolayındadır. Ticaretin mevcut seviyesi 100 yıl öncesinin iki katıdır. Nakliye maliyetleri, tarifeler ve diğer ticaret engellerinin azalmakta olduğu göz önüne alındığında bu durum maliyetlerin ve tarifelerin sıfır olduğunda sağlanacak durumdan halen çok uzaktadır. Bu yargı daha gelişmiş istatistiklerle kanıtlanabilir, fakat basit bir hesaplama dikkati çekmek için yeterli olacaktır. ABD üretimi toplam dünya üretiminin $\frac{1}{4}$ 'üdür. Dünyanın diğer ülkelerindeki üreticilerin payı dünya üretiminde $\frac{3}{4}$ 'tür. Eğer Amerikalılar, yabancı üreticilerden yurtiçi üreticilerden sağladıkları kadar kolay mal ve hizmet sağlayabilselerdi, o zaman yabancı ürünlerin ABD harcamalarındaki payı, dünya yerleşiklerinin harcamalarının ortalamasına eşit olurdu. ABD'nin ithalat/GSYH oranı 0.75'e eşit olurdu ve yine de bu oranlar hipotetik seviyenin $\frac{1}{6}$ 'sı kadardır. ($\frac{\%12}{\%75} = \frac{1}{6}$). Diğer bir deyişle, küreselleşme ticaret oranıyla ölçüldüğünde bir altı kat oranında artardı.

Diğer ülkeler de bu anlamda tam açıklıktan uzaktır. Dünya çapında toplam mal ticaretinin çıktıya oranı ABD oranının iki katıdır. Diğer ülkelerin küçük olduğu durumda bu kabul edilebilirdir. Diğer iki büyük ekonomi, Japonya ve AB bütün olarak değerlendirildiğinde, oran ABD seviyesine daha yakındır. Hemen hemen bütün durumlarda oran dünyanın tam entegre olduğunda ulaşacağı seviyeden oldukça düşük kalmaktadır.⁹²

Halen tam bir açıklıktan çok uzaktayız: yurtiçinde satılan çıktının payı, dünya ekonomisindeki yurtiçi piyasaların ağırlığına orantısızdır. Daha küçük olan ve bu

---

⁹¹ Frankel, **a.g.e.**, s. 8.

⁹² Frankel, **a.g.e.**, s. 8.

nedenle ABD'ye göre daha açık olan diğer ülkeler de tam açıklıktan uzaktır. Tam olarak küreselleşmiş bir dünyada, ortalama ülke çıktısının %99,5'unu yurtdışına satacaktır. Tekrar birçok ekonomi bu derecede bir ekonomik entegrasyona ulaşamamaktadır. Singapur ve Hong Kong bunun iki istisnasıdır. Her ikisinin ithalat ve ihracatı GSYH'larının %100'ünden fazladır. Bu durum da, oranın paydasının, GSYİH gibi katma değer ölçüsü değil, toplam satışların bir ölçüsü olması gerektiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle küreselleşmenin tamamlanmadan önce altı kat artması gerektiği istatistiği düşük tahmin edilmiştir.⁹³

II. Dünya Savaşından bu yana kapitalizm bir ekonomik sistem olarak daha önceki dönemlere oranla çok daha hızlı ve çeşitli değişimlere sahne olurken özü itibariyle aynı kalmıştır; fakat günümüzde küresel kapitalizm denen yeni bir kavramsal kategorinin gerekli olduğu bir aşamayı işaret etmektedir. Dünya ekonomisini bir bütün haline getirme yolunda, toplumsal, politik ve kültürel alanları da içine alan ulusal sınırları aşan bir oluşum içinde bulunmaktadır. Bu oluşumda, üretim, kar, sermaye hareketleri ve teknoloji uluslararası şirketler aracılığıyla küresel ölçüğe genişlemekte ve dünya ekonomisinde genel olarak bu şirketlerin denetimine doğru bir değişim yaşanmaktadır.⁹⁴ Bu anlamda, üretimin, tüketimin, yatırımın ve ticaretin niteliği geçmiş dönemlere kıyasla bir değişim geçirmektedir. Ekonomik açıdan küreselleşmenin **üç boyutu** özellikle dikkat çekicidir: Bunlar uluslararası ticaret, uluslararası üretim ve uluslararası mali akımlarla ilgili gelişmelerdir.⁹⁵

Sanayinin iktisadi anlamda gelişmiş ülkelerden Üçüncü Dünya ülkelerine doğru kaymasıyla, dünya ürünlerinin ortaya çıkması, (bir arabanın üretilmesinde yirmi sekiz ayrı ülke ürünü parçalarının kullanılması), finans piyasalarının çeşitli ülkelere yayılması, önemli sayıda insanın ülkeler arasında hareketi, dünya ölçeğinde demokrasi taleplerinin artması, aynı malların farklı ülkelerde tüketilmesi olarak da tanımlanabilir. Dünya iktisadı; globalleşme sürecinde, tüketici davranışlarını, sosyal değerlerini, teknolojileri dünya ölçeğinde aynılaştırmaktadır.⁹⁶ Bu aynılaştırma,

⁹³ Frankel , **a.g.e.**, s. 9

⁹⁴ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 14

⁹⁵ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.142; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 13.

⁹⁶ İsmail Gökcal, "Globalleşme", **DTM Dergisi**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim97/globalle.htm> , (11.05.2004).

1980'lerden sonra ülkelerin gönüllü ya da gönülsüz olarak neo-liberal politikaları tercih etmesinden ileri gelmektedir.⁹⁷

Üretimin küreselleşmesi, sınır-ötesi doğrudan yatırım ve üretim faaliyetlerinin yaygınlaşmasını, engellenmemesini ve hukuksal düzenlemelerle desteklenmesini içermektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında, çokuluslu şirketler yoluyla, dünya üretiminin artan oranda sınır ötesinde gerçekleştirildiği gözlenmektedir.⁹⁸

Küreselleşmenin üretim ile ilgili olan ayağını çokuluslu şirketler temsil etmektedir. Günümüzde dünya üretiminin çok önemli bir bölümü aynı anda birçok ülkede birden üretimde bulunan çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bir anlamda bunun da aslında çok yeni bir gelişme olmadığı söylenebilir. Bazı dev Amerikan şirketlerinin çokuluslulaşmaya başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasında incek kadar eski bir gelişmedir. Teknolojideki ilerlemeler, ticari ve mali piyasaları serbestleştirmeye yönelik hükümet politikaları, bu süreci hızlandırıcı etki yapmıştır.⁹⁹

Dünya ticaretinin serbest mübadele esasına dayalı olarak, negatif ve pozitif boyutlarıyla mal ve hizmet piyasalarında küresel ölçekte bütünleşmesi anlamında ticari küreselleşme, öncelikle tarife ve kotalar gibi geleneksel koruma araçlarının kullanımını sınırlamayı içerir.¹⁰⁰ Ticaret alanında küreselleşme, ülkeler arasında mal ve hizmet akımları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması veya azaltılması sürecini kapsar. Bu, aslında çok yeni olmayıp kökenleri İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında kadar giden bir gelişmedir. 1947 yılında imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) ana amacı özellikle sanayi mamulleri üzerindeki ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesidir. 1994 yılında GATT'ın yeni kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün kapsamına alınmasına kadar geçen sürede de bu alanda oldukça yoğun çalışmalar gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹ Bu gelişmeler doğrultusunda daha önceki istikrarsızlıkları geride bırakan dünya ticaretinde düzenli artışlar kaydedilmiştir.¹⁰²

⁹⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁸ Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 154.

⁹⁹ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁰⁰ Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 155.

¹⁰¹ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁰² Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 155.

Finansal küreselleşme ise, kısa ve/veya uzun vadeli sermaye akımlarına yönelik ulusal sınırlamaların kaldırılmasıyla dünya finans piyasalarının bütünleşmesini ifade eder. Teknolojik gelişmeler ve liberal yaklaşımların yardımıyla küresel ölçekte dolaşan finansal sermaye miktarında önemli artışlar meydana gelmiştir. Dünya tek bir finansal piyasa halini almaktadır.¹⁰³

Bu genel yaklaşımın yanında, bir anlamda onu tamamlayacak biçimde, bölgesel entegrasyon hareketleri de giderek yaygınlık kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin açtığı yolu izleyerek gerek sanayileşmiş, gerek dönüşüm ekonomileri de dahil olmak üzere, sanayileşme yolundaki ülkeler arasında çok sayıda bölgesel iktisadi gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Böylece, her iki yaklaşım kapsamında “bölgeselleşerek küreselleşme” adı verilen ve günümüzdeki hızlı küreselleşmenin temelini oluşturan süreç başlamıştır.¹⁰⁴

Ekonomik küreselleşme sürecinin yarattığı kayıplar ve kazançların paylaşımı ise bölgesel bloklar, devletler, şirketler, toplumlar ve bireyler arasında adaletli bir şekilde gerçekleşmemektedir. Bu noktada dünyada en zengin 200 insanın sahip olduğu servetin, 2 milyar insanın sahip olduğu gelirden daha fazla olması dikkat çekicidir. Dünyamız yoksulluk denizinde refah adacıklarından oluşan bir görünüm sergilemektedir. Bu bağlamda ekonomik küreselleşme sürecinin en temel sorunu “ekonomik eşitsizlik” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁵

Dünya nüfusunun yüzde 10'u mal ve hizmetlerin yüzde 70'ini üretmekte ve dünya toplam gelirinin yüzde 70'ini almaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı ise günde 2 dolardan daha az bir gelire yaşamaktadır (satın alma gücü paritesi ile yılda 700\$). Dünya nüfusunun yüzde 50'sini oluşturan bu 3 milyar insanın dünya üretimindeki payı sadece yüzde 6'dır. Dünya Bankası'na göre sadece dünya nüfusunun yarısı günde 2 dolardan daha az bir gelire yaşamamakta; buna ilaveten dünya nüfusunun 1/5'i, yani yaklaşık 1,2 milyar kişi 1 dolardan daha az bir gelire sahip bulunmaktadır. İkinci grubun sayısı 1987 yılındaki ile yaklaşık aynı olmasına

¹⁰³ Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 155.

¹⁰⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁰⁵ Selamoğlu, **Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme**, ss. 37-39.

rağmen dünya nüfusuna oranı yüzde 24'ten yüzde 20'ye düşmüştür. Doğu Asya'da aşırı yoksulların oranı yüzde 27'den yüzde 15'e ani bir düşüş göstermiştir. Güney Asya'da da oran yüzde 45'ten yüzde 40'a düşmüş, fakat Sahra-altı Afrika'da yüzde 46 ile yüzde 47 arasında sabit kalmıştır. Buna ilaveten, dünyanın en zengin 20 ülkesinin ortalama gelirinin, dünyanın en fakir 20 ülkesinin ortalama gelirine oranı 40 yıl önce 20 iken, günümüzde bu oran yaklaşık 40'a yükselmiştir. İktisat tarihçileri tarafından ortaya konulan rakamlar, bu oranların 1900 yılında 5'e yakın ve 1820 yılında da yaklaşık 2 olduğunu göstermektedir. Başarılı ülkelerin ortalama gelirlerinin, daha az başarılı ülkelere oranı iki yüzyıl boyunca artış göstermiştir. Dünya Kalkınma Raporu'na göre dünya genelinde kişiler arasındaki gelir eşitsizliği XIX. yüzyılda önemli bir şekilde yükselmiş ve XX. yüzyılın ilk yarısında hemen hemen sabit kalmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında çok hızlı olmamakla beraber tekrar yükselmiştir.¹⁰⁶

XIX. yüzyılın başlangıcında küresel yıllık ortalama gelir bugünün satın alma gücü ile kişi başına yaklaşık 650 dolar idi. Başka deyişle 1 milyarlık nüfusun 2/3'ünün günde bir dolar civarında bir gelirle yaşadığı tahmin edilmektedir. Daha sonra, Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlayan büyüme, Rusya, Latin Amerika ve Doğu Asya da dahil olmak üzere tüm dünyaya yayılmış, ortalama gelirler yükselmiş ve bu ülkelerdeki fakirler aşırı fakirlikten kurtulmuştur. Bu büyüme sürecinin en zayıf olduğu bölgeler Güney Asya ve Sahra-altı Afrika'dır. Bu bölgelerdeki aşırı yoksulluğun asıl nedeni budur. Keza, Dünya Bankası'nca yakın geçmişe ilişkin olarak yapılan bir analizde; 1990'lı yıllarda aşırı yoksulluktaki yavaş düşüşün, en fakir ülkelerdeki büyümenin çok düşük olmasından kaynaklandığını göstermiştir.¹⁰⁷

Küreselleşmenin asıl yeni olan yönünün daha çok finansal küreselleşmeyle ilgili olduğu söylenmektedir. Finansal küreselleşme, 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında ortaya çıkan bir gelişme olarak, sanayileşmiş ve sanayileşme yolunda olan ülke hükümetlerinin aldıkları kararlarla döviz ve sermaye işlemleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak ulusal piyasalarını dış mali piyasalarla

¹⁰⁶ DTM, "Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı", **DTM Dergisi**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/kuresel.htm>, (04.02.2004).

¹⁰⁷ DTM, "Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı", **DTM Dergisi**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/kuresel.htm>, (04.02.2004).

bütünleştirmeleridir. Finansal küreselleşme kapsamında, özel fonlar yüksek getiri hedefi kapsamında ülkeler arasında oldukça serbest bir biçimde dolaşmaya başlamıştır. Küreselleşme tartışmalarında sermaye hareketleri merkezi bir rol oynar. Günümüzde gelişmiş ülkelerde kurumsal yatırımcıların yönettiği fonlarda büyük artışlar olmuş, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle de fonların dünya ölçeğinde kolayca hareket etmesine olanak sağlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelere yönelik fon akımlarının ise resmi kanallardan çok özel yatırımlar alanına doğru kaymış olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, geçmişteki durumun tersine, bugünkü uluslararası sermaye akımlarının ödemeler bilançosunun cari işlemler bölümü ile olan bağlantısı zayıflamış ve hatta tamamen kaybolmuştur.¹⁰⁸

Küreselleşme eğilimi gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında, her ne kadar finans sistemlerinin işleyişleri birbirinden farklı olsa da önemli oranda bütünleşmelere yol açmıştır. Finans açısından küreselleşme, şimdiye kadar görülmemiş bir ekonomik entegrasyon ve genişleme eksenine oturmuş, ulus devlet de bu bağlamda kalkınmayı teşvik etme ve biçimlendirme gücünü yitirmeye başlamıştır.¹⁰⁹

Aşamalarına bakıldığında mali alandaki liberalleşmenin ilk olarak dolaysız yabancı sermaye yatırımları alanında ortaya çıktığı görülür. Çoğu ülkeler sürdürülebilir büyüme gibi amaçlarla öncelikle dolaysız yabancı sermaye girişlerini özendirici mali politikalar izlemişler, bu gelişmeyi, uluslararası piyasalardaki tahvil ve hisse senedi gibi menkul değerlere yapılan portfolyo sermayesi yatırımlarının liberalleştirilmesi izlemiştir. Bu sürece son olarak “sıcak para” fonları da denilen kısa süreli sermaye akımları katılmıştır.¹¹⁰

Sermaye akımlarının küreselleşmesi, gelişimi giderek daha bütünleşen, genişleyen, iyi işleyen piyasalar ve düşen maliyetler şeklinde, doğrusal bir trend izlememiştir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1990’larda peş peşe gelen finansal kriz yıllarında özellikle finansal piyasalara karşı yoğun bir tepki yaşanmıştır. Sermaye hareketlerinin uluslararasılaşması süreci ile uluslararası para sistemleri

¹⁰⁸ Seyidoğlu, a.g.e. s. 142.

¹⁰⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 15.

¹¹⁰ Seyidoğlu a.g.e., s. 142.

arasında yakın bir ilişki vardır. XX. yüzyıldaki uluslararası sermaye akışkanlığının gelişimini, uluslararası para sistemlerinden hareketle dört döneme ayırabiliriz. Bu gelişmeler çerçevesinde sermaye akışkanlığının yaklaşık 130 yıllık seyri için; 1880’den 1914’e kadar bir yükselme, 1945’e kadar bir düşüş, 1945 sonrası yavaş bir artış ve 1970’de Bretton Woods’un çöküşü ile birlikte giderek hızlanan bir yükselme izlendiğinde U şeklinde bir trend gösterdiğini söyleyebiliriz:¹¹¹

- i. 1870’lerden Birinci Dünya Savaşına kadar süren (1914), klasik altın standardı ve Londra merkezli global sermaye piyasası dönemi,** çoğu ülke için istikrarlı ve güvenilir bir sabit döviz kur sistemi olmuş ve böylece ülkeler arasındaki faiz farklılıkları azalırken, sermaye akımları giderek artmış ve 1900’lere gelindiğinde yalnızca batı Avrupa ülkeleri değil, çevre ülkelerin de dahil olduğu, sermaye, mal ve emek piyasalarını içine alan bir global ekonomi ortaya çıkmıştır.
- ii. 1914-1945 dönemi;** İki Dünya Savaşı, Büyük Dünya Bunalımı, milliyetçiliğin yükselişi ülkelerin işbirliğinden vazgeçen politikaları ile birleşince globalleşen ekonomiden otarşi dönemine geçilmiştir. Birinci Dünya Savaşında altın standardının çökmesi ile para politikası; önce savaşın finansmanı, sonra da komşu ya da birbiri ile ticaret ortağı olan ülkeler arasındaki devalüasyonların yönetimi başta olmak üzere, ülke içi iktisat politikaları amacını gerçekleştirme aracına dönüşmüştür. 1930’ların dünya depresyonunun temel nedeni olarak görülen uluslararası sermaye akımları minimum düzeye düşmüş, uluslararası fiyatlar ve faizler arasındaki uyum tamamen bozulmuştur. Para krizlerinden kaçınmak ve altın stoklarını korumak için ülkeler yaygın bir şekilde sermaye kontrollerine yönelmişlerdir.
- iii. Bretton Woods (1945-1971) Dönemi,** global ekonominin yeniden inşa dönemidir. Bu dönemde ticaret akımları belirgin bir şekilde artarken, görülmemiş bir büyüme dalgası yakalanmıştır. Ancak global sermaye ile ilgili kuşku ortadan kalkmamıştır. IMF, ilkin sermaye kontrollerini para

¹¹¹ Turan Yay, “Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme”, **İktisat Dergisi**, 2003, sayı 438, ss. 16-34. ss. 16-17.

krizlerinden korunmak için kabul etmiş ve böylece hükümetlerin aktivist makro politikalar uygulayabilmelerini kolaylaştırmıştır.

iv. Bretton Woods sonrası dalgalı kur dönemi, sabit döviz kuru sisteminin büyük oranda terk edildiği dönem olarak, 1970'lerden 1990'lı yılların sonuna kadar sermaye akışkanlığının arttığı dönem olarak anabiliriz. Bu dönemde, sabit döviz kuru ortadan katlığınan ülkelerin sermaye kontrollerine ihtiyaçları yoktu. Sermaye akımları giderek artmış ve işlem maliyetlerini azaltan ve yabancı yatırımların risk ve maliyetini düşüren reformlar nedeniyle gelişmekte olan ülkelere de yayılmıştır. Bu dönemde, sabit döviz kuru rejiminde kırılmalar ve krizler yaşanması nedeniyle birlikte bazı gelişmekte olan ülkeler para kurulu ya da dolarizasyon ile para politikası otonomilerini kaldırmış daha geniş bir grup ülke de (Meksika, Şili ve Brezilya gibi) enflasyon hedeflemesi ile birlikte esnek döviz kurunu tercih etmiştir. Böylece 1990'lı yıllarda küreselleşme giderek bütünleşen ve birbiriyle bağlantılı bir şekilde, emek düzeyinde olamasa da, mal, hizmet ve sermaye akımlarının serbestisini ifade eden bir dünya ekonomisi olgusunu tanımlar hale gelmiştir.

Sermaye hareketlerinin uluslararası bazda hareket etmesi açısından son iki yüzyılda benzer iki dönem yaşanmıştır. 1870'li yıllardan 1914'e kadar süren altın standardının geçerli olduğu dönem ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde 1970'lerden sonra hızlanan süreçtir. Uluslararası sermaye hareketlerinin dünya ölçeğinde artan mobilitesi, her iki dönem için de ortak bir özellik olarak görülse de ikinci dönem uluslararası finansal sermayeyi koruma ve risk faktörleriyle düzenlenen finansal araçların çeşitliliği açısından çarpıcıdır. Bu dönemde uluslararası sermaye hareketleri daha kısa süreli ve spekülasyon yönü daha ağır basmaktadır. Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra, bu döneme damgasını vuran en önemli oluşum, ülkelerin finans sistemi üzerindeki kısıtlama ve denetimlerini kaldırarak ekonomilerini uluslararası sermaye akımlarına açtıkları, bu anlamda deregülasyon uygulamalarının uzantısı olarak ulusal finans piyasaları arasındaki sınırların ortadan kalktığı ve küreselleşmenin ekonomik yönünün temel ayağını oluşturan finansal küreselleşmedir.¹¹²

¹¹² Eroğlu, a.g.e., ss. 14-15.

Uluslararası sermaye hareketleri iki grupta incelenebilir; ilki gittiği ülkede fiziksel yatırım yapan dolaysız sermaye, ikincisi de, mali piyasalar arasında akan fonları ifade eden kısa süreli parasal sermayedir. Sermayenin ülke içine ve dışına herhangi bir kontrol ve sınırlama olmaksızın serbestçe akmasına müsaade edilmesi sermaye hesabının liberalizasyonu olarak adlandırılmaktadır.¹¹³

Küreselleşme sürecinin diğer bir sonucu olarak tek başına ülkelerin uluslararası ekonomik belirleyicilerden ayrı olarak bir politika izlemeleri güçleşmiştir. Yeldan'a göre, ABD Hazine Dairesi ile IMF ve Dünya Bankası ikizinin (Washington konsensüsü diye anılan) baskısı sonucu azgelişmiş ülkeler teker teker ulusal kambiyo rejimlerini serbestleştirmeye zorlanmış ve bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme ve dolayısıyla özgün kalkınma hedefleri saptayabilme olanağından yoksun kılınmışlardır. Böylece günümüzde, gelişmişlik-azgelişmişlik sorunsalı yerine finansal getiri olgusu ön plana geçmiştir; ve artık "azgelişmiş ülkeler" tanımı iktisat yazınından çıkartılmış, yerine "yükselen piyasalar" (emerging markets) kavramı konulmuştur. Dolayısıyla, azgelişmişlik bir sorun olmaktan çıkmış, (az)gelişmekte olan ülkeler de artık yükselen piyasaya dönüşmüşlerdir.¹¹⁴

Küreselleşme olgusunu dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesi olarak algılıyoruz. Ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi küreselleşmenin en dar tanımıyla iktisadi olgularını sunmaktadır. Daha geniş bir bakış açısı ele alınırsa, bu sürecin, piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesini gerektirdiği görülecektir. Ekonomik verimlilik söylemi altında rasyonelliğin biricik kıstası olarak sunulan sermaye karlılığının elde edilmesi önündeki her türlü toplumsal, idari, ya da yasal kısıtlamayı "akıl dışı" olarak nitelendirmekte ve kaldırılması gerektiğini savunmaktadır.¹¹⁵

¹¹³ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 16.

¹¹⁴ Erınç Yeldan, "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, **Praksis**, Sayı 7, Yaz 2002, s. 1.

¹¹⁵ Yeldan, **a.g.e.**, s. 2

İktisadi gelişmeleri anlatırken başvurulan temel referans noktalarından biri haline gelen küreselleşme yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini arttıran ve yaygınlaştıran bir haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin hızla gelişmesi, sermayenin dolaşımının serbestleşmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu türden salt iktisadi bir açıdan bakıldığında küreselleşme gerçekte sermayenin uluslararasılaşmasındaki hızlanmanın ve genişlemenin artık uluslararasılaşma kavramına sığmayan bir düzeye ulaştığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada söz konusu olan artık uluslararası, doğrusal bir boyut değil, global çok yönlü ve karmaşık bir boyuttur.¹¹⁶

Küreselleşme olgusu ve finansal piyasaların hızla bütünleşmesi ile birlikte, içinde yaşadığımız dünya her açıdan giderek küçülmeye başladı. Ayrıca, bugün evrensel bankacılık geçmişe oranla çok daha fazla yapılmaktadır. Bilişim teknolojisindeki gelişmeler, sermaye hareketleri ve bankacılığın coğrafi olarak yayılması, küresel bütünleşmenin yeni itici güçleri olmuştur.¹¹⁷ Küreselleşmeye ivme kazandıran gelişmelerin başında ise; bölgeselleşme ve entegrasyon hareketleri gelmektedir. Çok taraflı üretim, ticaret ve finansal ilişkilerin gelişmesi küreselleşmeye hız kazandırdığı gibi, aynı zamanda benzer özelliklere sahip olup da aynı coğrafi bölge içerisinde yer alan ülkeleri güç birliğine ve yoğun bölgesel ilişkiler içerisinde itmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra üretimin ulusal sınırlar dışına çıkması hızlanmış ve giderek yeni bir dünya ekonomisi şekillenmeye başlamıştır. Uluslararası yatırım ve üretimin kaynağını teşkil eden çokuluslu şirketler, bu tarihlerden sonraki gelişmeleri ile dünya sisteminde büyük değişikliklere yol açmışlardır. Geniş üretim ve pazarlama alanında üst düzeyde yatay ve dikey bütünleşmeyi başaran çokuluslu şirketler, farklı ekonomik yapıları bütünleştirmekte dikkate değer bir kapasite göstermiş ve hatta karşıt amaçlı ekonomik ve sosyal sistemler arasında köprü oluşturmuşlardır.

¹¹⁶ Ergin Yıldızoğlu, **Küreselleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 14.

¹¹⁷ Bozkurt, **“Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”**, s. 29.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki teknolojik ve ideolojik değişimi, piyasanın rolünü artıran ve devletin rolünü azaltan politika değişimleri izlemiştir. Piyasa ekonomisinin tartışmasız bir ulusal politika haline gelmesi, kapitalizmin ilk dönemlerine yönelik kuşkuları da gündeme getirmiştir. Ancak günümüzde yaşanan kapitalist süreç, ulusal sınırlara karşı kayıtsız ve ulusal güç araçlarından bağımsız, dünya ölçeğinde bir gelişmedir. Oysa ki Avrupa’da kapitalizmin gelişme gösterdiği ilk dönemlerde siyasi sahneye, prensler ve hanedanlar biçiminde örgütlenmiş devletlerin sürekli rekabeti egemendi. Bu rekabetin özü savaştı. Savaşın ölçeği ve süresi, yöneticilerin para ve savaşacak birlikler bulma kapasiteleriyle sınırlıydı. Savaş tutkusunun pençesinde devletler, ekonomiye savaş için kaynak yaratma aracı olarak ilgi duymuş ve aynı tutkuyla ekonomik gelişme kavramına ilgi göstermişlerdir.¹¹⁸

İkincisi ise; teknolojik gelişmelerle ilgili. Burada da bilgisayarların yaygınlaşmasından, haberleşme ve bilgi işlemin hızlanmasından ve büyük bir hızla ucuzlamasından, ucuzlamasına yol açan gelişmelerden söz edilmektedir. Örneğin, sabit fiyatlar üzerinde hesaplandığında, 1920’den 1990’a kadar ortalama maliyetler deniz taşımacılığında yaklaşık yüzde 70, hava taşımacılığında yaklaşık yüzde 80, uydu kullanımında yaklaşık yüzde 90, uluslararası telefon kullanımında ise yüzde 99 düşmüştür.¹¹⁹

Öte yandan, bilgisayarlı sistemlerin uygulamaya konulması, üretim sürecinin planlama ve tasarım aşamasından nihai montaj aşamasına kadar farklı alt bölümlere bölünerek uzak mesafelerden eşgüdümle yürütülebilmesini olanaklı kılarak, aynı ürünün üretiminin farklı aşamalarının yeryüzünün çok farklı noktalarında sürdürülebilmesini ekonomik olarak anlamlı hale getirmiştir.¹²⁰

Ulus devlet olgusunun meşruiyet kaybını dünya düzeyinde büyük dönüşümler sonucu ortaya çıkan bunalımlara ve dolayısıyla küreselleşmeye bağlamak,

¹¹⁸ Ömer Köse, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıstay Dergisi**, Sayı 49, Nisan-Haziran 2003, s. 8.

¹¹⁹ Sungur Savran, “Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı”, **Sınıf Bilinci**, Sayı: 16, Kasım 1996, s. 45.

¹²⁰ Faruk Kocacık, “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2001 Cilt : 25 No: 2 ss. 193-199, s. 194.

küreselleşmenin tanımı gereği zorunludur. Çünkü küreselleşme, doğrudan ekonomik güçler hakimiyetinin/uluslarüstü sermaye gücünün bunalımdan çıkmak için toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik alanlara yeni anlamlar katma, dünyayı tek bir pazar haline dönüştürme çabalarıyla ilintilidir. Bunalımdan çıkmak için öncelikle dünyanın yaşamaya başladığı dönüşümü kavrayabilmek gerekiyordu. Bunun için değişik senaryolar geliştirilmeye başlandı. Ortaya konulan senaryolar yaşanan bu dönüşümün dört farklı yönüne işaret etmektedir. Bunlardan birincisi sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ikincisi Fordist üretim biçiminden esnek üretim biçimine, üçüncüsü moderniteden postmoderniteye, dördüncüsü ise ulusal devletler düzeyinden küreselleşmiş bir dünyaya geçiş üzerine yoğunlaşmaktadır. Diğer senaryolara bağlı olarak gelişen ve hepsinden daha etkili olan dördüncü senaryonun gelişimi, ekonominin ulusötesi bir ekonomiye doğru metamorfoz geçirmesini sağlamaktadır. Bu süreçte asıl önemli olan, dünya çapında sermaye akışlarının hızlanması ve ulusal ekonomik koşulların küresel düzeyde birbirine bağlı sermaye piyasaları tarafından belirlenmesidir. Günümüzde artık devletlerin sınırları içine gömülü olan ulusal ekonomilerden çok, piyasalar içine gömülü olan devletler söz konusudur.¹²¹

Ulus devletin krize düşmesi ya da gücünün azalması “ulusun niteliğinin ve buna bağlı olarak, devletin niteliğinin değişmiş olması” nedenlerine bağlanarak açıklanmaktadır. Esasen bu nitelik değişmesi ulus devletin ayrıcalıklarının erozyona uğraması biçiminde üç boyutta gerçekleşmektedir: (i) Devletin kontrol kapasitesinin azalması ya da diğer bir ifadeyle özerklik kaybı; başka şeylerin yanı sıra devletin kendi vatandaşlarını öteki aktörler tarafından alınan kararların ya da kendi sınırları dışında oluşan süreçlerin dolaylı etkilerine karşı yeterli bir biçimde korumak için artık kendi güçlerine dayanamayacağı anlamına gelir. (ii) Karar alma süreçlerinin giderek artan meşruiyet kaybı ya da demokratik meşruiyet açığı. (iii) Meşruiyeti sağlamaya hizmet eden yönetsel ve örgütsel işlevlerle ilgili giderek artan bir yönetsel yetersizlik. Bu üç boyutun etkisi ulusal hükümetlerin, yurtiçi ekonomiyi idare etmeye yönelik varolan mekanizmaların tümünü seferber etme, ekonomik büyümeyi hızlandırma ve meşruiyetleri için gerekli temelleri sağlama gücünü kaybetmesine neden olmaktadır ki bu ulus devlet özelinde, en başta egemenlik ve bağımsızlık

---

¹²¹ Esgin, a.g.e., s. 186.

hakkının yok olmasını, sosyal devlet olgusunun dönüşümünü, sömürünün sistemleşmesini ve meşrulaşmasını, demokratikleşme sorununu, sosyal politika yoksunluğunu, kitlesel yabancılaşmayı, kimliklerin yok olmasını, ekolojik tahribatı gibi birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir.¹²²

Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki değişim küreselleşmenin maddi temelini oluştururken, tek bir küresel kültür, egemenliği sermayenin tekelinde olan tek bir küresel pazar anlayışı küreselleşmenin pratiksel hedeflerini oluşturmaktadır. Politik düzeyde ise küreselleşme, diyalektik olarak ulus devlet üzerine bir hegemonya siyaseti uygulama, ulus devlet oluşumunu zayıflatma bilincine dönüktür. İşte bu nedenle yirmi yıl önce gelişmekte olan ülkelere anlatılan kendi kendine yetmenin ve merkezi kalkınmanın erdemleri (uluslaşma), bugün tüm yıkıcı etmenlerine karşın sınırsız serbest değişim modelinin (küreselleşme) dayatılmasına dönüşmüştür. Buradaki çelişki, gelişmekte olan ülkelerde yerleştirilmeye çalışılan ulus devletin hala tam anlamıyla başarıya ulaşamamışken, sınırsız serbest değişimi öngören küreselleşme modelinin kabul ettirilmeye çalışılmasıdır.¹²³

1.4. KÜRESELLEŞMENİN ÜCRETLER VE İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Küreselleşme ile uluslararası mal ve sermaye hareketleri yoğunluk kazanmış, ulusal ekonomiler arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlendiği bir süreç başlamıştır. Bu sürecin ortaya çıkmasında dünyada yaşanan neo-liberal politikalar ve teknoloji alanında oluşan uluslararası rekabet etkili olmuştur. Küresel rekabet ile dünya ekonomisinde yeni bir düzen oluşmuş, sermayenin ağırlığının olduğu, bilgi ve teknolojinin öneminin arttığı, fakat emek transferinin bunlar kadar etkili olmadığı bir süreç yaşanmaya başlamıştır.¹²⁴ Ekonomide uluslararası sermaye ve küresel şirketler lehine değişen güç dengesi ise, ulus devlet desteğini kaybeden ve uluslararası nitelik kazanmakta zorlanan emeğin de sorunlarına çözüm oluşturulmasını zorlaştırmaktadır.¹²⁵ Emek hareketinin sermaye karşısında hayli sınırlı olması da

¹²² Esgin, **a.g.e.**, s. 187.

¹²³ Esgin, **a.g.e.**, s. 191.

¹²⁴ Yalınpala, **a.g.e.**, s. 263.

¹²⁵ Selamoğlu, “Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme”, s. 41.

küresel ölçekte işsizliği ve istihdamı etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

1970’lerde yaşanan krizin en önemli sonucu, kuşkusuz sürekli artan ve giderek kitlesel hale gelen işsizliktir. Tüm çabalara karşın, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede 1970’lerden sonra işsizlik oranlarında sürekli bir artış gözlenmiştir. 1980’li yılların başında birçok ülkede yüzde 5’ler civarında seyreden işsizlik oranı sürekli artarak 1990’ların başında yüzde 10’ların üzerine çıkmıştır. Böylece işsizlik, gelişme düzeyleri ne olursa olsun dünya ekonomilerinin yaşadığı en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. İşsizlik oranının yüksekliğinin ekonomik ve sosyal açıdan tehlikeli boyutlara ulaştığını vurgulayan ILO’ya göre, işsiz sayısı dünya tarihinin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. ILO’nun raporlarında dünya genelinde toplam işgücünün 3 milyara ulaştığı ve bunun kabaca yüzde 30’unun (820 milyon kişi) işsiz durumda olduğu belirtilmektedir.¹²⁶ Son yirmi yıl içerisinde ekonomik yapısal değişime ve istikrarsızlıklara bağlı olarak istihdam hacmi dünyanın birçok bölgesinde daralma göstermiş ve işsizlik yapısal bir sorun haline gelmiştir.¹²⁷

Kalkınmanın ve büyümenin en önemli unsuru, teknolojiyi geliştiren, uygulayan, kaynakların kullanımını ve organizasyonunu sağlayan insan gücüdür. İşsizlik, ekonominin yapısı ne olursa olsun gelişmiş veya gelişmekte olan bütün ülkelerin en büyük problemini oluşturmaktadır. İşsizliğin artık sadece ekonomik boyutunun değil, sosyal boyutunun da, en az ekonomik boyutu kadar önemli olduğu kabul edilmektedir. İstihdam tek başına bir işgücünün kullanılması değildir, nitelikli ve kalifiye işgücü, istihdam politikaları belirlenirken üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. İstihdam ve işsizlik, aynı gerçeğin iki farklı, fakat birbirini tamamlayan ayrılmaz parçalarını oluştururlar. Hangisi ele alınırsa alınsın, diğerinden bahsedilmeden konunun incelenmesi ve sonuçlandırılması mümkün değildir. İstihdam bu gerçeğin olumlu tarafı ve ulaşılmak istenen hedefi, işsizlik ise olumsuz yönü ve kaçınılmak istenen tarafıdır.¹²⁸

¹²⁶ Mehmet Hüseyin Bilgin, “Türkiye’de İşsizliği Yapısal Analizi”, **Öneri**, Cilt 5, sayı:19, Ocak 2003, ss.137-143, s. 137.

¹²⁷ Selamoğlu, “**Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme**”, s. 42.

¹²⁸ Burcu Gediz ve Hakan Yalçınkaya, “**Türkiye’de İstihdam - İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı**”, http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz3.doc, (28.03.2004), s. 1.

Küreselleşmenin emek üzerinde oldukça anlamlı olan birbiriyle bağlantılı çok çeşitli etkileri vardır. Bu etkiler yalnızca dışsal emek piyasaları üzerindeki doğrudan anlamı açısından değil ayrıca işletme ve işyerlerinin yapı ve organizasyonu, emek politikası, sendikalar ve çalışma ilişkileri üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri açısından geçerlidir.¹²⁹

Gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göç eden düşük nitelikli emek gelişmiş ülkelerdeki yerli işgücünün kazançlarını düşürmektedir. Örneğin ABD’de 1980’ler boyunca artan göç hareketleri ücret eşitsizliğini artırmıştır. Göç hareketleri, Avrupa ülkelerinde ABD’nin aksine ücret düşüşlerinden çok işsizliğe yol açmıştır. Ancak çalışmalar göstermektedir ki; göçün gerek ücretler gerek istihdam üzerindeki etkisi genellikle çok azdır. Avrupa emek piyasasındaki katılıklar göçün hızını sınırlar. Göç hareketi bir yandan büyümeye de yol açar. Özellikle İsrail’de olduğu gibi göç edenler bilim adamları ve mühendisler gibi meslek gruplarından ise beraberlerinde beşeri sermayeyi de getirmiş olurlar. Bu durumda göç hareketi yatırımların artmasına, ücretlerin ve üretimin yükselmesine yol açar. Ancak son yıllarda gelişmiş ülkelere göç edenler yerli işçilerin sahip olduğundan daha düşük beşeri sermayeye sahiptirler.¹³⁰

Sermayenin uluslararasılaşmasının bugünkü düzeyi, işsizlik sorununu daha da katmerli hâle getirmiştir. İşsizliğin içinde bulunduğumuz dönemdeki aşırı artışı, işsizlikle ilgili sayısal araştırmaların, kuramsal çalışmaların, kurumsal düzenleme önerilerinin artışı da beraberinde getirmektedir. Araştırma sonuçlarına ilişkin sayısız grafik, tablo ve çizelge yayımlanmakta; kuramsal çalışmaların ürünlerini derlemek için ciltler gerekmekte; kurumsal düzenleme öneri ve uygulamalarının haddi hesabı tutulamamaktadır. Bu çalışmaları yapanların, yani işsiz olmayanların, işsizlik üzerine mesai yapmakta olmasının sebebi iki nedene bağlanabilir: birincisi, işsiz kitlelerden gelebilecek sosyal tehdidin önlenmesi; ikincisi de işsizlik tehdidinin sermaye lehine yeni fırsatlar için kullanılması.¹³¹ Bu bağlamda işsizlik olgusu hem

¹²⁹ Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, 2005, Alfa Yayınları., s.462.

¹³⁰ Yalınpala **a.g.e.**, s. 290.

¹³¹ Gökhan Atılğan, “İşsizlik: Devlet ve Sermaye İçin Hem Tehdit Hem Fırsat”, **Petrol-iş 2003 Yılı**, s. 1.

küresel hem de ulusal ölçekte tehditler ve fırsatlar oluşturmaktadır. Bu nedenle işsizlik sorunu birçok yazar tarafından toplum üzerindeki olumsuz sonuçlarının engellenmeye çalışıldığı, fakat sorunun kökten halledilmeye çalışılmadığı bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Soruna yaklaşımlar ve çözüm önerileri de genel olarak yazarların duruşuna bağlı olarak kapitalist sistemin toptan değiştirilmesi ve işverenin küresel rekabet koşullarına daha iyi uyum sağlayabilmesi (esneklik yaklaşımı) etrafında şekillenmektedir. Burada kapitalist küresel ölçekte bir durum tespiti yapabilmek ve işgücü piyasalarının gelişmelerden nasıl etkilendiğini daha açık anlayabilmek için sistemin doğası ya da sınıf ilişkileri konusuna değinilmeyecek, fakat çokuluslu şirketlerin ve küresel ölçekte dolaşım serbestisine sahip sermayenin dolaşımının işsizlik ve istihdam üzerinde yarattığı etkiler incelenecektir.

İşgücü piyasalarının küreselleşmesi farklı ulusal işgücü piyasalarının birbirini daha kolay etkilemesidir. Küresel işgücü piyasasının işleyişi yeni bir işbölümü ortaya çıkarmaktadır. Küresel dünyada başarının sınırlarını çizen en önemli faktör olan, dünya piyasalarına açılmış malların rekabet gücünü belirleyen faktörler arasında “ucuzluk ve kalite”, çalışma hayatının asli boyutlarını ve standartlarını etkilemektedir.¹³²

Küreselleşmenin de etkisiyle merkez ülkeler olarak nitelendirilen gelişmiş kapitalist ülkelerde 1970’li yıllarla birlikte kar hadlerinin düşme eğilimi ve buna bağlı olarak yaşanan kriz, üretim birimlerinin ucuz işgücü merkezleri olan çevre ülkelere kaydırılmasını beraberinde getirmiş, üretim ücretlerin en düşük olduğu ülkeye ve bölgeye doğru hızla kaymaya başlamıştır. Böylece çokuluslu şirketler aracılığıyla bütünleşmiş bir küresel ekonomi dönüşümü gerçekleşmiştir.¹³³ Çokuluslu şirketlerle devam eden yeniden yapılanma, birleşme ve kazanımlar ve buna bağlı olarak yaşanan küçülme dünya üzerinde çalışma, çalıştırma ve yaşam şartlarının kötüleşmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde krizdeki işletme

¹³² Yalınpala, **a.g.e.**, s. 264.

¹³³ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları:1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı.86, Birikim Yayınları, İstanbul, Güz 2000, ss. 74-89, ss. 74-78.

sayısı katlanarak artmaktadır. Bu durum, her geçen gün milyonlarca yeni işsiz yaratmaktadır.¹³⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yayınladığı verilere bakıldığında işsizliğin gerek kadın gerek erkek nüfus içinde 1995'ten bu yana arttığı izlenmektedir. Ancak 2002 yılından itibaren bu trendin yatay bir seyir izlediği görülmektedir. 2005 yılı itibariyle dünya üzerinde toplamda yaklaşık 192 milyon insanın iş durumundan yoksun olması meselenin vahametini ortaya koymaktadır.

Tablo 1.2: Dünyada İşsizlik, 1995, 2000, 2002-2005 (milyon)

Yıl	1995	2000	2002	2003	2004	2005
Toplam	157.3	177.2	191.4	191.1	189.6	191.8
Erkek	92.7	104.7	113.0	112.8	111.7	112.9
Kadın	64.7	72.5	78.5	78.3	77.9	78.9

Kaynak: ILO, Global Employment Trends, 2005

İthalatın artması, (üretimin ülke dışına kaymasına da doğrudan bağlı olarak) yabancı yatırım çıkışları ve göçmen girişlerinde yansımaları bulan küreselleşmenin çeşitli yönleri, son zamanlarda birçok OECD ülkesinde iş güvenliğinin azalmasına katkıda bulunmuştur. Bazı yorumculara göre, küreselleşme sadece sanayide değil, artan bir şekilde şimdiye dek ticareti yapılmayan hizmetlerde de önemli iş kayıplarına yol açmakta ve çok sayıda OECD emekçisinin ücretlerini ve çalışma koşullarını aşağı çekici bir baskı uygulamaktadır. Bu durum hızlı teknolojik değişimlerle (ör. Bilişim ve İletişim Teknolojileri ve internet) bir araya geldiğinde, işini kaybetme korkusu ağırlıklı olarak mavi yakalı emekçilerle sınırlı kalmayıp, çok sayıda beyaz yakalı çalışanı da olumsuz etkileyebilmektedir. Son AB genişlemesinin yanı sıra, muazzam bir işgücü fazlasının olduğu Çin ve Hindistan'ın dünya ticaret sistemine hızla entegrasyonu bu kaygıları körüklemiş bulunmaktadır.¹³⁵

OECD ülkeleri içinse işsizlik sorunu Almanya, Polonya Lüksembourg ve Türkiye hariç ciddi boyutta görülmemektedir. (bkz. Tablo 1.3.) Bu dört ülke haricinde işsizlik oranları 1992-2002 ortalaması ile karşılaştırıldığında düşmektedir. Avustralya (3 puan), Yeni Zelanda (3 puan), İspanya (4,5 puan), İrlanda (5 puan), Finlandiya (3,5 puan) olmak üzere işsizlik oranlarında düşüşler dikkat çekicidir.

¹³⁴ Şenkal, a.g.e., s. 463.

¹³⁵ John P. Martin, "Küreselleşme: Sorunların Üstesinden Gelebilmek", **OECD İstihdam Tahmin Raporu, 2005**, s. 1.

Tablo 1.3: OECD Ülkelerinde İşsizlik

	İşgücü Oranı					Milyon				
	Ortalama			Projeksiyon		Ortalama			Projeksiyon	
	1992-2002	2003	2004	2005	2006	1992-2002	2003	2004	2005	2006
Kuzey Amerika										
Kanada	9,0	7,6	7,2	6,9	6,8	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2
Meksika	3,2	2,5	3,0	3,9	3,8	1,1	1,0	1,3	1,7	1,7
ABD	5,4	6,0	5,5	5,1	4,8	7,4	8,8	8,1	7,7	7,3
Asya										
Japonya	3,8	5,3	4,7	4,4	4,1	2,5	3,5	3,1	2,9	2,7
Kore	3,5	3,4	3,5	3,4	3,3	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Avrupa										
Avusturya	5,2	5,5	5,6	5,6	5,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Belçika	8,4	7,9	7,8	8,2	8,0	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Çek Cumh.	6,0	7,8	8,3	8,3	8,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
Danimarka	6,1	5,6	5,7	5,4	5,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Finlandiya	12,5	9,0	8,9	8,5	8,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Fransa	10,8	9,8	10,0	10,0	9,6	2,8	2,7	2,7	2,7	2,6
Almanya	7,9	9,1	9,3	9,6	9,1	3,2	3,8	3,9	4,1	3,9
Yunanistan	10,4	10,4	11,0	10,8	10,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
Hungary	8,7	5,9	6,2	6,3	6,0	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2
İzlanda	3,6	3,4	3,1	2,8	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
İrlanda	9,4	4,6	4,4	4,4	4,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
İtalya	10,8	8,8	8,1	8,4	8,4	2,5	2,1	2,0	2,0	2,0
Lüksembourg	2,8	3,8	4,3	4,4	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Hollanda	4,9	4,1	5,0	6,3	6,1	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
Norveç	4,4	4,5	4,5	4,2	3,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Polonya	14,4	19,6	19,0	18,2	17,3	2,5	3,3	3,2	3,1	3,0
Portekiz	5,5	6,3	6,7	7,2	6,9	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
Slovakya	..	17,5	18,1	17,9	17,5	..	0,5	0,5	0,5	0,5
İspanya	14,6	11,3	10,8	10,2	9,8	2,3	2,1	2,1	2,0	2,0
İsveç	6,4	4,9	5,5	5,0	4,7	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
İsviçre	3,3	4,0	4,2	4,0	3,5	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Türkiye	7,7	10,3	10,2	10,4	10,5	1,8	2,5	2,5	2,6	2,6
İngiltere	7,4	5,0	4,7	4,9	5,2	2,1	1,5	1,4	1,5	1,6
Okyanusya										
Avustralya	8,1	6,0	5,6	5,2	5,2	0,7	0,6	0,6	0,5	0,6
Yeni Zelanda	7,0	4,6	3,9	4,0	4,5	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
OECD Avrupa	9,1	9,1	9,0	9,1	8,8	20,7	21,9	21,9	22,3	21,8
EU-15	9,1	8,1	8,1	8,2	8,0	15,5	14,7	14,7	15,1	14,8
EU-19	9,4	9,1	9,0	9,1	8,8	18,7	19,1	19,1	19,4	18,9
Toplam OECD	6,8	6,9	6,7	6,7	6,4	34,8	38,0	37,2	37,2	36,2

Kaynak: OECD Economic Outlook, No. 77, Mayıs 2005.
1992-2002 ortalaması Slovakya verilerini içermemektedir.

OECD öngörülleri istihdam alanında toplam olarak OECD bölgesinde 2005-2006 döneminde küçük miktarda bir iyileşme olacağı yönündedir. Güncel eğilimlere bakılırsa, 2006 yılında OECD bölgesinde 36 milyon, yani 2004 yılındaki rakamdan yalnızca bir milyon daha az işsiz olacaktır. Bu kaygılar, ticaret ve yatırım

alanlarındaki geçmiş liberalizasyon uygulamalarının istihdam ve yaşam standartlarının artmasına önemli ölçüde kaynaklık ettiği gerçeği ile ters düşmektedir. Piyasaların daha açık hale gelmesi, buna katılan tüm ülkeler için yeni iş fırsatları yaratmakta, tüketicinin daha fazla seçeneğe sahip olmasını teşvik etmekte ve reel gelirlerin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca, geçmiş deneyimler korumacı politikaların çıkmaz bir sokak olduğunu göstermektedir: Genellikle ticarete daha açık olan ülkelerin daha az açık olan ekonomilerden daha fazla ekonomik büyüme gerçekleştirdikleri görülmüştür.¹³⁶

OECD ülkelerinde işsizlik hızla artarak yüzde 7'ler civarına çıkmıştır. OECD ülkelerinde işsiz sayısı, 1970'de 10 milyonun altındayken, 1996'da 36 milyonun üzerine çıkmıştır. Buna iş bulma umudunu kaybettiği için iş aramaktan vazgeçmiş yaklaşık 15 milyon kişi de eklendiğinde durumun daha da vahim olduğu anlaşılmaktadır. Resmi işsizlik oranlarının düşük olduğu ülkelerde bile durumun görünürden çok daha ciddi olduğu gözlenmektedir. ABD'nin yüzde 5 civarında olan resmi işsizlik oranına, kayıtsız ve gönülsüz olarak kısa süreli işlerde çalışanlar, kısmi ve belirli süreli hizmet sözleşmeleriyle çalışanlar, çağrı üzerine çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlar olarak kendini tanımlayanlar da eklendiğinde, işsizlik oranı yüzde 28'lere çıkmaktadır.¹³⁷

Avrupa Birliği'nde ise işsizlik yüzde 10'lar civarındadır. AB ülkelerindeki yüksek işsizlik oranları, işsizliğin bu ülkelerde zamanla bir yaşam biçimi haline gelmesini, bir işsizlik kültürünün oluşmasını beraberinde getirmiştir. AB ile ABD'nin işsizlik oranları arasındaki farklılığın nedenleri literatürde yoğun biçimde tartışılmakta ve farklılığın temelde işsizlik dönemlerinde emek maliyetlerinin aşağı doğru esnekliğini engelleyen AB ülkelerindeki çeşitli kurumsal düzenlemelere bağlandığı görülmektedir. İşsizleri koruyucu çeşitli emek piyasası düzenlemelerinin hem işsizlik oranını arttırdığı hem de işsizlik süresini uzattığı savunulmaktadır.¹³⁸

ILO'nun 2003 yılı raporuna göre, 2000 ile 2003 başı arasında 20 milyon kişi işsizler ordusunun saflarına katılmış, 2002 yılı sonu itibariyle dünyadaki açık

¹³⁶ Martin, **a.g.e.**, s. 2.

¹³⁷ Bilgin, 2003, **a.g.e.**, s. 137.

¹³⁸ Bilgin, "Türkiye'de İşsizliği Yapısal Analizi", s. 137.

işsizlerin sayısı 180 milyonu bulmuştur. Hesaba 2002 yılının sonunda çalışan yoksulları ya da günde 1 dolar ücretin altında çalışarak hayatta kalma mücadelesi veren en az 550 milyon kişiyi, önümüzdeki 10 yıl içinde işgücüne katılacak en az 460 milyon kişiyi de kattığımızda, sayı epeyce kabarmaktadır. Aşırı işsizliğin hüküm sürdüğü koşullarda gelecekte işgücüne katılacak nüfusun tamamının istihdam edilmesi beklenemez. Bunların önemlice bir kısmı işsizler ordusuna katılacaktır.¹³⁹

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) dünya çapında bir işsizlik yaşandığını, 2003 yılında iş arayanların yaklaşık 186 milyona ulaştığını söylemektedir. Bu sayı dünyada görülmüş en yüksek işsiz miktarı olarak kabul edilmektedir. İşsiz sayısındaki önemli artış sonucunda dünya işsizlik oranı %6,2 ye ulaşırken, 25 yaşın altındaki gençler işsizlikten en fazla etkilenen grubu oluşturmuştur. Dünyada genç işsizlerin oranı 2003 yılında %14,4'e yükselmiştir.¹⁴⁰

1945-1975 arasında çalışanlar sınıfı önemli kazanımlar elde etmiş ve refah seviyesini yükseltmiştir. Ücret mukabili çalışanlar sınıfı, bu durumu büyük ölçüde üretim faaliyetinin, (ithal-ikamecilik bağlamında) yurtiçi talebe yönelik yapılmasına borçludur. Korumacı politikalarla rekabet kaygısı taşımayan üreticiler, iç talebin daralmasına sebep olacağından ücretleri baskı altında tutarak maliyetleri düşürme politikasından uzak durmuşlardır. 1980 sonrasında ise, üretimin uluslararası pazarlara yönelik yapılması ile rekabet ve etkinlik gibi kavramlar daha önce olmadığı kadar önem kazanmıştır.¹⁴¹ Rekabet gücü, teknolojik yenilikler, yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar, yerli paranın yabancı paralar karşısındaki değeri, emek verimliliği ve reel ücretlerdeki değişimleri kapsamaktadır. Uluslararası rekabette verimlilik artışının yanında işçilik maliyetlerinin düşürülmesi de önemli bir faktördür.¹⁴² Böylece rekabet edebilirlik emek maliyetlerinin azaltılmasının diğer adı olmuştur. Ücret ve diğer ödemelerin belli bir seviyeyi geçerse rekabete zarar verdiği yaygın bir düşüncedir.¹⁴³

¹³⁹ Atılğan, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁴⁰ Gülten Kutal, "Türkiye'de Çalışma Hayatında Esneklik Uygulamaları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, s. 25.

¹⁴¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁴² Nusret Ekin, "Küreselleşme ve Çalışma yaşamında dönüşüm", 2000, s. 17-18.

¹⁴³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 74.

Küreselleşmenin ücretleri, ücret sistemlerini ve istihdamı etkileyen asıl yönü serbest ticaret, emek ve sermaye hareketliliğidir. Ücretler üzerindeki etkiyi analiz ederken, emek girdisinin tek cinsten birimi için ödenen ücretlerle beşeri sermaye ve diğer farklılıklardan doğan primleri yansıtan ücret yapıları arasındaki ayrımı yapmak gerekir. Küreselleşmeden dolayı artan emek hareketliliği aynı verimlilikteki emeğin tek cinsten birimine ödenen ücret farklılıklarını azaltmalıdır. Kısacası, emek düşük ücretli sektör ve bölgelerden, ücretin yüksek olduğu bölgelere akacak ve geldiği yerdeki emek arzını azaltarak ücretleri arttıracak, gittiği yerde ise, arzı arttıracak ve ücretleri düşürecektir. Bu yüzden tek fiyat kuralı uygulanmalı ya da en azından bu yönde bir eğilim olmalıdır. Ücret farklılıkları, beşeri sermayedeki farklılıklar gibi işçiler arasındaki verimlilik farklılığını yansıtmak zorundadır. Böylece, eğer ücretlerin yüksek olduğu ülkelerde yüksek ücret ödemeye devam edilirse, emeğin verimliliği, gelişme ve katma değer üzerinde vurguya ihtiyaç vardır. Neoliberal politikalara rağmen, emek hareketi uygulanan göç politikalarıyla büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Ancak, profesyonel, yönetsel ve teknik emek daha çok hareketlidir.¹⁴⁴

Dünyanın pek çok bölgesi, küresel ucuz emek ekonomisine aktif bir şekilde dahil edilmemiş olmasına rağmen, dünya ölçeğinde emek maliyetlerinin düzenlenmesinde önemli bir rol oynayan “ucuz emek rezervlerini” içermektedir. Üçüncü dünyadaki herhangi bir merkezde ücretlerin artırılması doğrultusundaki toplumsal baskılar dahil olmak üzere işçi huzursuzlukları baş gösterdiğinde, ulus-ötesi sermaye üretimini alternatif ucuz emek merkezlerine kaydırabilmekte ya da (dışarıda üretmek üzere) bu merkezlerdeki taşeronlara başvurabilmektedir. Diğer bir deyişle, bol miktarda ucuz emek arzı gerçekleştiren “yedek ülkelerin” varlığı daha aktif (ucuz emeğe dayalı) ihracat ekonomilerindeki (Güney Doğu Asya, Meksika, Çin) ücretlerin ve emek maliyetinin hareketini bastırmaktadır.¹⁴⁵ Küreselleşmenin temel özelliklerinden biri, sermayenin mobilitesini arttıran ve emeğin mobilitesini sınırlayan geniş kısıtlamalar arasındaki belirgin asimetridir. Paradoksal olarak, malların hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının faydaları üzerindeki geniş konsensüs kişilerin serbest dolaşımını kapsamaz. Bu asimetri vasıfsız emeğin yoğun

¹⁴⁴ Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, 2005, Alfa Yayınları, s. 466.

¹⁴⁵ Yalınpala, **a.g.m.** s. 264.

olduğu az gelişmiş ülkelere karşı işlemektedir. Bu durum daha az mobil faktörlere zarar veren gelir dağılımı asimetrisini arttırır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlerdeki aşırı arza da katkıda bulunarak bu ürünlerin uluslararası piyasalardaki fiyatlarını düşürür.¹⁴⁶

Küreselleşme ile dünyada uluslararası mal hareketlerinin kolaylaşması ve çokuluslu şirket yatırımlarının hızlanması, emeğin ucuz olduğu bölgelerin seçilmesinde önemli faktörleri oluşturmuştur. Genellikle sermaye ve teknoloji sıkıntısı çeken az gelişmiş ülkeler (AGÜ) yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek amacı ile özel sermaye için koruyucu iş hukuku mevzuatının çalıştırılmaması, sendika ve toplu iş mücadelesinin yasaklanması, özel yatırımcının her türlü imtiyazlarla korunması, verginin muafiyeti ve indirimi, sanayi bölgelerinin parasız olması gibi teşvik tedbirleri getirebilmektedir.¹⁴⁷ Çokuluslu şirketler, ekonomik avantajların gösterdiği yere yerleşmekte, maliyetleri yerel hükümete yıkmakta, rahatsız edildiklerinde gitme tehdidini ortaya atmakta ve hem ücretleri, hem de sosyal maliyetleri aşağıya çekmeye çalışmaktadırlar.¹⁴⁸ Yabancı yatırım çekmek için yapılan bu tür düzenlemeler “sosyal damping” olarak da adlandırılmaktadır.

Emek faktörüne göreli olarak düşük ücretlerin ödendiği ülkeler ile yapılan ticaretin genişlemesi ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Ticaretin ve yatırımın önündeki engellerin kaldırılması uluslararası sınırları aşabilen gruplarla aşamayan gruplar arasındaki asimetriyi keskinleştirmektedir.¹⁴⁹ Emek (ve dolayısıyla üretim) maliyeti görece düşük olan çevre ülkeleri ile rekabet ilişkisine girilmesi, merkez ülkelerindeki niteliksiz işgücünün durumunu kötüleştirmektedir. Çevre ülkeleri, daha çok, niteliksiz işgücünün yoğun bir biçimde kullanıldığı, yani emek-yoğun teknolojiler ile üretilen ve maliyetleri görece düşük olan malları ihraç etmektedir. Ticaretin yoğunlaşması, merkez ülkelerinin, bu malların üretimini ve dolayısıyla niteliksiz işgücü istihdamını azaltmasına sebep olmaktadır. Niteliksiz işgücünün kullanıldığı malların üretimi, diğer taraftan da, fasonculuk veya doğrudan yatırım süreçleri işletilerek çevre ülkelerine kaydırılmaktadır. Bu kaydırma ile birlikte, çevre'deki

¹⁴⁶ Şenkal, **a.g.e.**, s. 464.

¹⁴⁷ Gülşen Sarı Gersil, Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 6, Sayı:1, 2004, s. 149.

¹⁴⁸ Yalınpala, **a.g.m.**, ss. 264-265.

¹⁴⁹ Rodrik, **a.g.e.**, s. 19.

ülkelerin niteliksiz işgücü merkez'deki ülkelerin niteliksiz işgücünü ikame etmiş olmaktadır.¹⁵⁰

Diğer taraftan hareket serbestisi daha fazla olan nitelikli işgücü çevreden merkeze beyin göçü şeklinde yönelmektedir. Bu durum çevrede, bir müddet sonra üretici temelin aşınmasına sebep olacak ölçüde, nitelikli işgücü açığı ortaya çıkarmaktadır. Buna mukabil, merkezin üretici birimleri, maliyeti daha düşük olduğu için, çevreden gelen nitelikli işgücünü istihdam etmektedir. Ne tarafından ve hangi coğrafyadan bakılırsa bakılsın, bu yöneliş, refahın ve iş güvencesinin azalması sonucunu doğurmaktadır.¹⁵¹ Beyin göçü, beşeri sermayenin daha istikrarlı bir ortam aramasından dolayı, krizlerden sonra artma eğilimindedir. Bu da gelişmekte olan ülkelerin uzun dönem büyüme potansiyelini olumsuz yönde etkiler.¹⁵²

Ticaret ve ücretler üzerine yapılan son araştırmalar, ileri sanayi ülkelerinde yaşanan emek piyasası sıkıntılarında, ABD'deki gelir eşitsizliği ve Avrupa'daki işsizlikte ticaretin küçük bir rolü olduğunu söylemektedir. Ancak küreselleşmenin dar bir biçimde emek piyasası sonuçları üzerine yoğunlaşsak bile, henüz yeterince ampirik çalışma yapılmamış ilave kanallar vardır ve bunlar yoluyla artan ekonomik entegrasyon emeğin, özellikle vasıfsız emeğin aleyhine işlemektedir.¹⁵³

Bununla beraber, işgücü piyasalarının küreselleşmesi sadece ücret düzeylerindeki farklılıklarla açıklanamaz. İşgücü piyasasında yaşanan değişim, bir işgücü piyasasındaki işgücünün, verimlilik ve vasıf düzeyleri ile üretimin, uluslararası örgütlenme sürecine uyum sağlayabilme esnekliğiyle doğru orantılı olarak ilişkilidir. Bir ülkede, işgücünün ürettiği ürünün birim maliyetinin düşük düzeyde olması, işgücü piyasasını küreselleştiren etmenlerin önünde gelir. Ücret düzeyinin düşük olmasına rağmen, bir ülkedeki işgücü piyasasında verimlilik ve vasıf düzeyinin istenilenden düşük olması ya da ulaştırma, iletişim gibi altyapı hizmetlerinin yeteri kadar etkin ve gelişmemiş olması ya da yüksek maliyetli

---

¹⁵⁰ Aydın, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁵¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁵² Şenkal, **a.g.e.**, s. 464.

¹⁵³ Rodrik, **a.g.e.**, s. 18.

bulunması işgücü piyasasının küreselleşme eğilimini azaltacaktır.¹⁵⁴ Küreselleşmenin getirdiği uluslararası işbölümü, emek-yoğun ve imalat özellikli parçaların üretiminin çevre ülkelere kaydırılmasını ifade etmektedir. Böylece gelişmiş ülkelerde sermaye yoğun yüksek nitelik gerektiren istihdam ve uzmanlaşma ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵

IMF programlarının uygulanmasına bağlı olarak benimsenen temel sosyal hizmetlerdeki kısıtlamalar, sosyal korumaların yetersizliği ile beraber kriz ve kriz sonrası bu hizmetlere en fazla ihtiyaç duyan grupların yoksullaşma sürecini hızlandırmış ve sorunu derinleştirmiştir.¹⁵⁶ Bu bağlamda IMF destekli reformlar, çok sayıda ülkede emek maliyetlerinin düzenlenmesi konusunda belirleyici rol oynamaktadır. “Emek maliyetinin minimizasyonu” aynı zamanda tüketici piyasalarının büyümesini de engellemiştir; dünya nüfusunun büyük kesimlerinin makroekonomik reformların ağırlığı altında yoksullaşmasına ve alım gücünün gerilemesine yol açtığı iddia edilmektedir.¹⁵⁷

Ayrıca, merkez çokuluslu şirketlerin, mikro-elektronikteki gelişmeler ve otomasyon teknolojisinin üretim değerinde işgücü payını azaltmış olması nedeniyle artık emek-yoğun üretim aşamalarını düşük ücretli ülkelere kaydırmaktan vazgeçtiği söylenmektedir. Post-fordist yeni üretim tarzı, malların üretim aşamalarının parçalanmasını değil, aksine birleşmesini getirdiği, sıfır stok-sıfır hata ve ürün geliştirmeye önem verdiği için az gelişmiş ülkeler merkez ÇUŞ’larının dolaysız imalat sanayi yatırımları için bir cazibe merkezi olmaktan çıkmıştır. Post-fordist üretim tarzının yerleşmesinden sonra merkez ÇUŞ’larının az gelişmiş ülkelere yapılan dolaysız yatırımlarda imalatın payı azalmaya başlamıştır. UNCTAD’ın 2003 yılı dünya yatırım raporunda Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları’nın toplamda azaldığını ve bunların artık ucuz işgücüne sahip olan azgelişmiş ülkelere (Çin ve Hindistan dışında) çalışma standartları yüksek ülkelere (Belçika, Lüksemburg, Fransa, Almanya gibi) kaydığı ifade edilmektedir. Ancak bu durum imalat

---

¹⁵⁴ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 266.

¹⁵⁵ Gersil, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁵⁶ Selamoğlu, , **Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme**, s. 47.

¹⁵⁷ Yalınpala, **a.g.m.** s. 266.

sanayindeki yatırımlar için geçerli iken hizmetler sektöründe hala az gelişmiş ülkelere yatırım yapılmaktadır.¹⁵⁸

Ticaretten elde edilecek kazançları gerçekleştirmek için üretim faktörlerinin bir ülkenin ticaret ortaklarından daha az verimli olduğu faaliyetlerden görece daha verimli olduğu faaliyetlere kaydırılması gerekmektedir. Bu durum, küreselleşme sürecinin kaçınılmaz olarak bazı sektörlerde iş kayıpları olmasının yanı sıra, başka sektörlerde yeni iş olanakları doğmasını beraberinde getirmesi anlamına gelmektedir. Sorun, mevcut çalışanların yeni iş açılımları ile eşleştirilmesindeki adaptasyon sürecinin olabildiğince sarsıntısız bir şekilde işlemlerini sağlamaktır.¹⁵⁹

OECD ülkelerinde kaydedilen iş kayıplarının sadece küçük bir bölümü doğrudan ticaret ve yatırım alanındaki liberalizasyona yorulabilir. Örneğin, 15 OECD ülkesinin 1990-2000 dönemi verileri, sanayide ithalattan kaynaklanan rekabetin yüksek olduğu sektörlerin toplam istihdam içindeki oranının ortalama olarak yalnızca yüzde 4 olduğuna işaret etmektedir. Ancak, adaptasyon süreci ne otomatik ne de acısız olmaktadır. İthalattan kaynaklanan rekabetin yüksek olduğu sektörlerde işlerini kaybeden çalışanların yeniden bir işe girmelerinin daha çok zaman aldığı, yeniden işe girdiklerinde ise işini kaybeden diğer çalışanlardan daha fazla ücret kaybı yaşadığı belirtilmektedir. Bu durum, ticaret sonucunda işinden olan çalışanların işini kaybeden diğerlerine göre genellikle daha yaşlı ve daha az eğitilmiş olup, çoğunlukla gerilemekte olan meslekler ve sektörlerdeki uzmanlık becerilerine sahip olduklarını yansıtmaktadır.¹⁶⁰

Üçüncü Dünya rekabetinin, imalat sanayindeki vasıfsız işçilerin ücretleri üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Gelişmiş dünyanın belli başlı ekonomilerindeki bu tip düşük ücretli imalat sektörleri, genelde uluslararası ticareti yapılamayan düşük verimli hizmet işlerinde çalışan tüm vasıfsız işçilerin ücretlerini etkileyecek kadar büyük değildir.¹⁶¹ Bununla beraber ILO ve OECD'nin

¹⁵⁸ Metin Saraçoğlu, Erol Bulut, "Uluslararası Ticaret ve Sosyal Damping", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss. 297-323, s. 298-300.

¹⁵⁹ Martin, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁶⁰ Martin, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁶¹ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 267.

yaptıkları araştırmalar, düşük çalışma standartlarına sahip ülkelerin yüksek standartlara sahip ülkelerden daha iyi bir ihracat performansına sahip olmadıklarını da göstermektedir.¹⁶²

İstihdam alanındaki bölgesel dengesizlikler çoğunlukla, çalışanların bölgeler arasında görece hareketlilik gösterdiği ülkelerde bile, süreklilik arz etmektedir. Aynı Şekilde, hedefe yönelik programlar ticaret ve yatırım alanında liberalizasyondan tüm sektörler olumsuz etkilendiği durumlarda anlamlı olabilir ve gerilemekte olan sektörlerin zaten geri kalmış bölgelerde bulunduğu durumlarda sorun özellikle keskin bir hal almaktadır. Ancak bu tür hedefe yönelik önlemlerin karma sonuçlar verdiğini, bazen adaptasyon sürecine fiilen engel oluşturduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla, bu önlemler olabildiğince az kullanılmalı, güçlü bir Şekilde düzenli bir adaptasyonun kolaylaştırılmasına yönelik olarak ve sınırlı bir süre için uygulanmalıdır. Bu zel durumlar dışında, ticaret sonucunda işinden olma sorunları genel olarak iş kaybından çok farklı değil. Dolayısıyla, buradaki en önemli politik ihtiyaç, genel olarak işlerini kaybedenlere gelir desteği sağlanması ve aynı zamanda yeni işlere geçmelerinin desteklenmesidir.¹⁶³

Küreselleşme, uluslararası mal, sermaye ve emeğin akışı ile benzer düzeydeki çalışanlar için ülkeler arasında yüksek bir ücret yakınlaşmasını sağlayabilir. Ancak bu, muhtemelen küreselleşmenin vasıflı çalışanlara olan talebi arttırması nedeniyle ücretleri artarken, uluslararası rekabet nedeniyle vasıfsız işçilerin ücretlerinin düşmesi gelişmiş ülkelerde büyük ticaret farklılıklarına yol açacaktır. Sonuç olarak bazı gelişmiş ülkelerde yüksek ücretler sadece yüksek verimlilik vasıf ile ya da yüksek yerli ücretin bedeli olan değerini dşm dövizle devam ettirilebilir.¹⁶⁴

Küreselleşmiş piyasaların ve ulus tesi Şirketlerin yansımaları neticesinde açık bir dünya emek piyasası oluşacaktır. Bu piyasa asıl olarak, ülkeden ülkeye geçerek emek hareketliliğiyle değil, emek maliyeti ve arzı bakımından en uygun bölgeleri seçen hareketli sermayeyle işlemektedir. Küresel sermaye hareketliliği ve görece ulusal işgücü sağlama eğilimi emeğin yeterliliğinin ve motivasyonunun değil,

¹⁶² Saraçoğlu ve Bulut, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁶³ Martin, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁶⁴ Şenkal, **a.g.e.**, s. 466.

emeğin çok kolay kontrol edildiği ve sosyal giderlerin az olduğu gelişmiş ülkelerin lehine işler.¹⁶⁵

Michel Chossudovsky'e göre; gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan ülkelerde, düşük gelir düzeyleri fabrika kapanması ve iflaslara yol açmış, üretim düzeyinde de etkili olmuştur. Dünya çapında uygulanan makro ekonomik politikalar bir yandan tüketim kapasitesini düşürerek bir yandan da aşırı üretim yaratarak, sermayenin gelişmesini engellemiştir. Aşırı üretim yaratılan bir sistemde kendi pazarını genişletmenin yolu gelişmekte olan ülkelerin iç pazara yönelik yerli üretimini kısımdır. Bu sistemde, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmaları yurt içi alım gücünün düşmesine bağlıdır. Dolayısıyla küresel ekonomik sistemin niteliğini iki çelişik güç belirlemektedir: (i) küresel ucuz-emek ekonomisinin yerleşiklik kazanması ve (ii) yeni tüketici pazarlarına dönük arayış.¹⁶⁶

Kuşkucuların ileri sürdüğü gibi kapitalist küreselleşme temel olarak gelirin işçilerden yatırımcılara doğru kayışı ile ilgili değildir. Bu durum kimi işçileri daha iyi bir konuma getirirken bazılarının durumunun kötüleşmesine yol açarken, toplamda tüketicilerin daha iyi bir konuma ulaşmalarına neden olur. Bununla birlikte gerek zengin gerek fakir ülkelerin yaşam standardı yükselir ve hükümetler refah eğitim ve diğer kamu hizmetleri için daha çok harcama yapma fırsatı elde ederler. Ticaret, kapalı ekonomiye göre istihdam ya da işsizliği ne artırır ne de azaltır.¹⁶⁷

Yapılan bir araştırmaya göre ise, gelişmekte olan ülke çalışanları küreselleşme ile daha az kaybeder, daha çok kazanırlar. Gelişmekte olan ülkelere sermaye akışı portföy yatırımı şeklinde ise bu iç tasarrufu artırır, doğrudan yatırımlar şeklinde ise; daha düşük bir finansal risk ile gelişmiş ülkelere teknoloji ve kalite gelir. Bu tür yatırımlarla gelir yükselirken kısmen emek talebi ve emek verimliliği yükselir. Ancak kuşkuculara göre; sermaye girişi olumlu etki yaratamaz, çünkü sermaye yanlış kullanılabilir, ödünç alınmışsa geri ödemesi bir külfet yaratır. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerde çalışanların yasal koruma ve sendikal haklar gibi haklardan mahrum olmaları, pazarlama gücünün eksikliği nedeniyle emek talebinde

¹⁶⁵ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 266.

¹⁶⁶ Yalınpala, **a.g.m.** s. 266.

¹⁶⁷ Dani Rodrik, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, Kızılelma Yayınları, Ankara, 1997, s. 33.

artış olsa bile çalışanlara fayda sağlayamaz; sağlıksız ve tehlikeli koşullarda çalışırlar, çalışma saatleri uzundur ve fiziksel suiistimallerle bile karşılaşabilirler. Çalışanların gelişmiş ülke çalışanlarına göre daha düşük ücret almaları ise verimlilik farklılıklarıyla açıklanmaktadır. Ücretlerin, işçinin verimliliğinden düşük olduğu durumlarda ise işçinin sömürüldüğü söylenebilir. Kuşkuculara göre durum böyle olmakla beraber açıktır ki; bunların verimlilikleri ekonomik altyapıya bağlıdır. Gerçekte bu şirketler nitelikli emeğin durumunu iyileştirmek için ücret primi verirler. Genelde, yabancı şirketlerin gelişmekte olan ülke çalışanlarına ödedikleri ücretler yerel imalat sanayi ücretlerinin hemen hemen iki katıdır.¹⁶⁸ Hewlett Packard, Motorola, IBM gibi şirketler günümüzde Hindistan'dan uzmanlar getirerek istihdam etmektedirler. Hintli vasıflı işgücü, ABD ya da Avrupa ülkelerindeki benzer vasıflı meslektaşlarından daha düşük ücretlere çalışmaktadırlar.¹⁶⁹

Ticaret ve yatırım serbestleşmesinin beklenenin tersine, gelişmekte olan ülkelerde vasıflı işgücüne yönelik talebi yükselttiği görülmektedir. Dolayısıyla bundan daha iyi ücret alan, daha vasıflı bireyler yararlanıyor. Bunun nedenleri tam olarak bilinmeyebilir, ama nedenlerden bir, ticaret ve DYY'ın tamamlayıcısı olan sektörlerin –bankacılık, finans, sigortacılık, muhasebe ve diğer hizmetler gibi- pek çoğunun büyük oranda vasıflı emek gerektirmesidir. Ancak, doğrudan yatırımların çoğu zengin ülkelere değil, zengin ülkelere gitmektedir. 1990'ların sonlarında Amerikanın yaptığı doğrudan yatırımların %80'i Kanada, Japonya ve Batı Avrupa'ya yönelikken %18'i Brezilya, Meksika, Endonezya ve Tayland gibi orta gelirli gelişmekte olan ülkelere aktarılmaktaydı. Fakir ülkeler ise %1'lik bir pay alıyordu.¹⁷⁰

John P. Martin'e göre¹⁷¹, genel olarak OECD ülkelerinde işgücü piyasasında yaşanan sorunların ana nedeninin küreselleşme olduğu iddiaları abartılıdır. Ancak, açık piyasaların yararlarının ortaya çıktığı sürecin adaptasyon bedelleri de vardır ve bu bedellerin kabul edilmesi ve ağırlıklı olarak, işlerini kaybedenlere tazminat

¹⁶⁸ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 269-270.

¹⁶⁹ Veysel Bozkurt, "Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde, ss. 93-113, s. 97.

¹⁷⁰ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 272.

¹⁷¹ Martin, **a.g.e.**, s. 6.

ödemekle birlikte onların yeniden çalışma olanaklarını teşvik eden genel eylem planlarının hazırlanması gerekmektedir.

Küreselleşme olarak tanımlanan süreç asıl tahribatını, ücretlerde, çalışma koşullarında değil, işçi sınıfının karakterinde yapmıştır. İşçi sınıfı son yirmi yıl bir karakter aşınması yaşamıştır. Her şeyin esnekleştirilmeğe çalışıldığı bu süreçte, kapitalizm kadar işçi sınıfı da "esnekleştirilmiştir". Her an değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı kalmaları istenen işçiler güvensiz, kaygılı, gelecek korkusu içinde olan bir "kitleye" dönüştürülmeye başlanmıştır.¹⁷²

Ekonominin yapısal değişimi ve uluslararası sermayenin yatırımların ve ticaretin tercihlerindeki farklılaşmalar ekonomik büyüme oranlarında istikrarsızlıklara, gerilemelere ve hatta krizlere yol açarken istihdam yapısında değişimi hacminde daralmayı, işsizlik sorununu ve emek açısından "dibe doğru yarışı" gündeme getirmektedir. Bu değişimler sosyal bütünlüğü bozmakta toplumsal barış ve sosyal gelişme açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken gelişmeler olmaktadır. Bu bağlamda küresel toplumun çözüm geliştirmesi gereken temel sorunları arasında ümitleri kırılan ve yoksullaşan işsizlerle birlikte, düşük ücret ve korumasız çalışma koşulları içerisinde yoksullaşan çalışanların yaratacağı sosyal sorunlar öncelikli hale gelmiştir.¹⁷³

Ampirik kanıtlar, ticari liberalizasyon ve sermaye akışının yüksek ücretlerin ödediği ülkelerde ücret eşitsizliklerinin arttırdığını desteklemektedir. Liberalleştirilen ticaret gibi piyasa odaklı verim artırıcı değişikliklerin yaşam standardını yükseltme potansiyelini taşıdığı bilinmektedir. Fakat piyasalar bunun olması için uğraş vermemektedir. Özünü liberalizmden alan yeni ekonomik düzen liberal öğretiyeye pek bağlı kalmamaktadır; mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı için baskı oluştururken emeğin serbest dolaşımına müsaade edilmemektedir.¹⁷⁴ Yeni teknolojinin geliştirilerek üretime uygulanması sonucunda, işsizlik tüm dünya da daha önce görülmediği ölçüde artmıştır.¹⁷⁵

¹⁷² Yüksel Akaya, "Küreselleşme" Kısacasında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri, s. 221.

¹⁷³ Selamoğlu, Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme, s. 63.

¹⁷⁴ Şenkal, a.g.e., s. 467.

¹⁷⁵ Kutal, a.g.e., s. 41.

İKİNCİ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME ve İŞGÜCÜ PİYASALARI

2.1. ÜRETİM PARADİGMASININ DEĞİŞEN NİTELİĞİ

Kapitalist ekonominin tarihsel süreç içindeki seyri konjonktürel hareketlerle olmakta ve ekonomideki her uzun dönemli büyüme evresi öncekine göre farklı teknolojik bağları, kontrol ve aktarım mekanizmalarıyla yeni bir kurumsal yapıyı gündeme getirmektedir. Bu dönemleşme de kapitalizmin birikim süreci içerisinde birbirini takip eden birikim tarzları olarak ele alınmaktadır. Buna göre, her dünya krizi öncekilerle benzerlik göstermekte ancak spesifik olarak belli bir birikim tarzının krizini ifade etmektedir. Dönemsel olarak gündeme gelen ve azalan kar hadlerini yükseltmeyi amaçlayan arayışlar da emek-sermaye ilişkilerinin yeniden biçimlenmesine yol açmaktadır.¹⁷⁶

Bu bağlamda, dünya ekonomisinin 1970’li yıllarda içinde bulunduğu kriz, köklü değişikliklere yol açmış ve kapitalist ekonomileri yeniden yapılanmaya zorlamıştır. 1980’li yılların sonunda meydana gelen değişimleri açıklamada kullanılan birbiriyle ilişkili çeşitli kavramların yoğun bir biçimde Fordizm/post-Fordizm ekseninde toplandığı ve bu iki kavram arasındaki farkın özü olarak esneklik kavramının tartışmalara egemen olduğu gözlenmektedir.¹⁷⁷ Teknolojik gelişmelerin dinamiği ile üretim modelinde yaşanan değişim “post-fordist” üretim modeli olarak teknoloji ile insan unsuruna farklı bakış açısı getiren dönüşüm sürecini ifade eder.¹⁷⁸

1930 bunalımına karşı öne sürülen alternatiflerden biri de Keynesgil yanıt olmuştur. Keynesgil anlayış, talep yanlı politikalar ile satın alma gücünün yaratılmasıydı. Bu tip politikaların sonucunda ‘Fordist’ üretim organizasyonu doğmuştur.¹⁷⁹ Bir hat üzerinde bir örnek kitle üretimini öngören **fordizmin**, ölçek

¹⁷⁶ Ongan, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁷⁷ Hacer Ansal, “ Esneklik: Fordizmden Post-Fordizme Dönüşümün Anahtarı”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**, s. 647.

¹⁷⁸ Ahmet Selamoğlu, “Avrupa Birliği ve Avrupa İşçi Sendikaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss. 61-86, s. 67.

¹⁷⁹ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 273.

ekonomilerini harekete geçirerek sağladığı etkinlik kazanımları 1970’lerde sınıra dayanmıştır. 1960’lı yılların sonuna doğru, bir taraftan ölçekten tasarruf imkanları azalmış, diğer taraftan yoğunlaşan otomasyondan dolayı emek-dışı faktörlerin giderek artan biçimde üretim sürecine dahil edilmesi verimlilik artışını yavaşlatmıştır. Neticesinde büyüme performansı yavaşlayarak, ücret seviyesi ve verimlilik artışı arasındaki bağlantıyı koparmıştır. Verimlilik artışının yavaşlamasına karşın ücret artışlarının devam etmesi üretim maliyetlerini yükseltmiş ve enflasyonist baskılara yol açmıştır.¹⁸⁰

1970’lerin başında verimlilik artışında meydana gelen yavaşlamanın yanında, Doğu Asya ülkelerinden gelen rekabetin yarattığı baskı merkez ülkelerin iktisat politikalarını önemli ölçüde değiştirmelerine yol açmıştır. Sanayileşmiş ülkeler verimlilik artışındaki yavaşlamaya cevaben üretim maliyetlerini azaltmayı öngören bir yaklaşım içinde fordizmi sorgulamaya başlamışlar ve imalat sanayini yeniden yapılandırma sürecine sokmuşlardır.¹⁸¹ Bu gelişmelerin neticesinde şekillenen üretim yapısı günümüzde “Post-Fordizm” ya da “esnek üretim” yapısına dönüşmüştür.

İkinci dünya savaşından sonraki koşullar, merkez gibi çevrede de büyüme ile birlikte emeğin artan katma değerden pay almasını sağladı, reel ücretler artış gösterdi. Merkezde reel ücret artışı sendikal hareketlerin güçlenmesi ve sosyal refah devleti anlayışının yayılmasıyla beraber gelişti. Bu değişim 1970’li yıllarda sermaye gelirlerinin aleyhine işlemeye başlayınca sermayeyi koruyucu önlemler gelişmiştir.¹⁸² Bu ekonomilerin bir türlü toparlanamaması ve uzun dönemli bir büyüme devresine girememesi, krizin kısa dönemli ve geçici bir sorun olmadığını, aksine yapısal nedenlerden kaynaklandığını göstermiştir. Bu nedenle de uzun süreli krizin nedenleri ve alternatif politika tartışmalarında “esneklik” kavramı yer almaya başlamıştır.¹⁸³

---

¹⁸⁰ Aydın, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁸¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁸² Kazgan, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁸³ Erol Taymaz, “Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir mi? Türkiye’de Fason Üretim”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**, s. 707.

Son yıllarda yapısal uyum ve istikrar politikalarını uygulayan ülkelerde gerek istihdam, gerek büyüme açısından beklenen sonuçların ortaya çıkmaması, dışa açılma konusunda önemli adımlar atmış ülkelerde sorunun büyük oranda emek piyasalarındaki katılıktan kaynaklandığı görüşünün yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak, kolektif pazarlıktan devletin düzenleyici rolüne, emeklilik koşullarından sosyal güvenlik sistemine kadar tüm emek piyasası kural ve kurumlarının esnekliği bozduğu ileri sürülerek, yerlerine bireysel pazarlık sistemine dayalı piyasa koşullarının hakimiyeti önerilmektedir.¹⁸⁴

Çalışma yaşamları boyunca kişileri istihdam etmenin toplam maliyeti, verimliliğe göre yüksek olmuştur ve zaman içinde daha da hızlı artmıştır. Buna karşılık işgücüne katılma oranları düşmekte, işsizlik yaygınlaşmaktadır. Bundan dolayı esneklikteki uygulamalar teşvik edilmelidir. Günümüzdeki rekabete dayalı piyasa ekonomilerinde talep ve ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalar, çalışma hayatının değişen koşullara uyacak biçimde esnekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu yapılmadığı takdirde büyük bir olasılıkla işçilerin işsiz kalması ve işyerinin iflas etmesi ya da kapatılması zorunlu hale gelecektir.¹⁸⁵

Çalışma hayatında esneklik ihtiyacı, küreselleşmenin piyasalara getirdiği rekabet ortamında doğmuştur. Gerek küreselleşmenin gerek çalışma hayatında esneklik arayışlarının, esas itibarıyla sermayenin ihtiyaçlarından doğduğu birçok bilim adamı tarafından paylaşılan bir görüştür.¹⁸⁶ Böylece, yeni paradigma doğrultusunda, 1980’li yılların başından itibaren işçi sendikalarını hedef alan bir ideolojik saldırı ile emek piyasaları “esnekleştirilmiştir”. Sonuç olarak, sermaye, bir önceki birikim modeli (ithal ikamecilik) öyle gerektirdiği için, çalışanlar sınıfına “verdiği” hakları geri almıştır. Emek piyasalarını esnekleştirmenin çalışanlar üzerindeki etkisi ise genel olarak, emek sahiplerinin ya işten çıkarıldığı (sayısal esneklik) ya da daha az ücret mukabili (maliyet esnekliği) daha fazla çalışmak zorunda kalması (fonksiyonel esneklik) şeklinde olmuştur. Şöyle de söylenebilir: Yeni birikim modelinin bir gereği olarak, piyasaların esnekleştirilmesi, sermayenin

¹⁸⁴ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 284.

¹⁸⁵ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 283.

¹⁸⁶ Kutal, **a.g.e.**, s. 24.

emeği daha ucuza kapatmasını mümkün kılmaktadır.¹⁸⁷ Post-fordist paradigma doğrultusunda, esneklik turlerine ise aşağıda daha geniş şekilde değinilecektir. Bu noktada yıllarca başarıyla uygulanan üretim sisteminin değişiminin nedenleri üzerinde durmakta fayda vardır.

2.2.1. Fordist Rejimin Krizi ve Dönüşüm

Petrol krizi özellikle Batı ülkelerinde üretkenlik artışında büyük bir yavaşlama, imalat sektöründe fazla kapasite (ya da kapasite kullanım oranlarında düşüş), artan enflasyon ve rekor düzeylere ulaşan işsizlik oranları biçiminde kendini göstermiştir. Yaşanan bu ekonomik bunalım, uluslararası pazarlarda rekabeti de büyük ölçüde şiddetlendirmiştir. İstikrarsız pazarlar karşısında ülkeler, kendi iç pazarlarını korumaya çalışırken dış pazarlarda da pay kapma mücadelesine girmişlerdir. Artan rekabet Batılı ülkelerin sanayilerini bir yeniden yapılanmaya zorlamıştır. Özellikle dünya pazarına üretim yapan firmalarda, bir yandan rasyonalizasyona gidilir ve üretim kapasitelerinde dolayısıyla istihdamda düşüşler sağlanırken, bir yandan da büyük yatırımlara gidilmekte, en son teknolojiler üretim süreçlerine adapte edilmekte, böylece de dalgalanan ve sürekli değişen talebe karşı esneklik kazanmaya çalışılmaktadır.¹⁸⁸

İkinci Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar olan dönemde hakim olan üretim biçimini standart ürünlerin kitlesel üretimi ile karakterize olmuş Fordist üretim rejimi oluşturmaktadır. Sistem, özel amaçlı makine kullanımına dayanmakta ve ileri teknoloji maliyetleri, ölçek ekonomileri gereği, üretimin büyük ölçekte yapılması ihtiyacını doğurmaktadır.¹⁸⁹ Bu da, i) Mikroelektronik bazlı teknolojilerin giderek daha yoğun bir şekilde üretim süreçlerine adaptasyonu ve, ii) Post-Fordist denilen iki esnek üretim organizasyon biçiminin uygulanması olmak üzere iki şekilde sağlanmaktadır. Temelde farklı bu iki yeni, esnek üretim sisteminin, yani esnek uzmanlık ve Japon post-Fordizmi olarak bilinen yalın üretimin, ortaya çıktıkları

¹⁸⁷ Aydın, a.g.e., s. 102.

¹⁸⁸ Hacer Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiyeye Neler Oluyor?**, <http://members.tripod.com/%7Emetalworkers/yayin/esnek8.htm>, (20.09.2005) s. 7.

¹⁸⁹ Güven Murat, "Küreselleşme ve işgücü Piyasaları", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü içinde**, (der) Veysel Bozkurt, s. 257.

ülkelerde kriz döneminde sermayenin kar oranlarını yükseltmesi açısından büyük başarı sağladığı görülmektedir.¹⁹⁰

Fordizm terimi, ileri endüstri toplumlarında üretim organizasyonları metotlarını ifade etmektedir. İlk olarak 1930'larda, İtalyan Marksist Antonio Gramsci ve Belçikalı sosyalist Henri de Man tarafından, otomobil üreticisi Henri Ford'un kapitalist medeniyetteki büyük değişiklikler öneren yazılarının yorumlanmasıyla ortaya atılmış bir kavramdır.¹⁹¹ Henry Ford tarafından 1900'lü yılların başında geliştirilerek, ilk kez Ford otomobil fabrikasında uygulanmasına geçilmiş bir üretim organizasyon biçimi olan Fordizm, Taylorist iş örgütlenmesi yöntemlerinden bağımsız bir teknik buluş değildir. Emek sürecinde yönetimin işçilerin becerilerine olan bağımlılığını ortadan kaldırıp, işçileri vasıfsızlaştıran bir dizi adımın mekanize olmuş bir bileşimidir.¹⁹²

Fordist rejim teknik iş süreçleri açısından, kitlesel üretim ve tüketime dayalı bir birikim rejimi olarak, Taylorist ilkelerin egemen olduğu bir organizasyon yapısını arz etmektedir. Buna göre, yapılan işin zihinsel ve bedensel yönü birbirinden tümüyle ayrılmakta ve üretim sürecine katı hiyerarşik prosedürler egemen olmaktadır.¹⁹³ "Taylorist yönetim" olarak da adlandırılan Fordist sistemde, ayrıntılı ve dikey işbölümü, rutin çalışma ve standart üretime dayalı verimlilik hedefi vardır. Aynı şekilde, rekabet de standart üretimin ucuz üretimine dayandırılmıştır.¹⁹⁴

Ford, sosyal yapıyla bağlantılı olarak endüstriyel üretim tekniği konusunda iki temel düşünce ortaya atmıştır. İlki, üretimde otomasyona geçilmesi, yani uzmanlaşmaya ve standartlaşmaya dayalı olarak "bilimsel yönetim"dir. Böylece bir üretim metodu mükemmel şekilde düzenlenmekte ve bir standart haline getirilmektedir. İkincisi ise, ücretlerin yükselmesini önermektir, çünkü yüksek

¹⁹⁰ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar Post-Fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?**, s. 17.

¹⁹¹ M. Cüneyt Birkök, **Modernizmden Post-Modernizme: Yeni Problemler**, http://insanbilimleri.com/en/makaleler/sosyoloji/modernizmden_postmodernizme.htm#_ftn3, (01.02.2006)

¹⁹² Ansal, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁹³ Ongan, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁹⁴ İlyas Köstekli, **Bütünsel Kalite Yönetiminin İşçi-İşveren İlişkileri Üzerine Etkileri**, Ekonomik Forum, Friedrich Elbert Stiftung, İstanbul, 2000, s. 13.

ücretler, hem işgücünün sağlığını ve disiplinini artıran bir ödüdür, hem de kitle üretimi için talep sağlamaktadır. Böylece, bir yandan işçi sınıfının mali durumu iyileşirken, diğer yandan yönetime de katılmaktadır. Ford'un düşündüğü yeniliklerin yayılmasıyla birlikte Rus devrimi, ekonomik bunalımlar, Dünya savaşları, kolektif pazarlık, sosyal demokrasinin kurulması gibi pek çok faktör kapitalist bir yapının kurulmasını sağlamıştır. Kitle tüketimi için seri üretim anlamına gelen ve H. Ford'un adıyla adlandırılan bu dönemin bazı özellikleri şunlardır:¹⁹⁵

1. Sermaye yoğun büyük ölçekli üretim;
2. Esnek olmayan bir üretim prosesi;
3. Katı bir hiyerarşik ve bürokratik yapı;
4. Rutin işler yapan yarı eğitilmiş işgücü kullanımı (bilimsel yönetim kısmı);
5. Güçlü bir bütünleşme eğilimi;
6. Milli pazarların korunması.

Her işlem için üretim hattına özel amaçlı makine yerleştirilmesinin yüksek maliyeti, üretimin karlı olabilmesi için büyük hacimlerde gerçekleştirilme gerekliliğini doğurmakta, yani ölçek ekonomilerini önemli kılmaktadır. Makinelerin çoğu üretilen standart bir ürün tipine/modeline göre tasarlanmış olduğundan bir modelden ya da ürün tipinden öbürüne geçmek çok güç, hatta olanaksız hale gelmiştir. Bu nedenlerle, Fordist üretimde esneklik yoktur, katı bir sistemdir. Ayrıca, üretimin sürekliliği büyük hacimlerde ana stoklar ve iş istasyonları arasında tampon stoklar oluşturarak sağlanmaya çalışıldığından, Fordizmde stok maliyetleri yüksek düzeylere ulaşmaktadır. Fordist kitle üretiminin temel öğeleri ayrıntılı iş bölümü, seri hareket ve sürekliliktir. Tüm bu öğeler XX. yüzyıl başı kapitalist üretimine yabancı olmamakla beraber, ABD'de bu yeni üretim organizasyon biçiminin ortaya çıkışı, kitle üretimiyle elde edilen yüksek ürün miktarının tüketilebileceği büyüklükte pazarların oluşmasına bağlı olmuştur. Üretim artışı ile birlikte ortaya çıkan yeterli sayıda vasıflı işçi bulamama sıkıntısı, emek tasarrufu sağlayan, özellikle de vasıflı emek gereksinimini ortadan kaldıran üretim tekniklerini çekici kılmıştır.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ Birkök, **a.g.m.**

¹⁹⁶ Ansal, **a.g.e.**, s. 11.

Fordizmin önemi, kapitalizmin kendisini nasıl geliştirdiğini göstermesindedir. Fordizm’de toplum, herkesin ortak çalışmaya katıldığı ve faydalarını paylaştığı bir tür hiyerarşik bütünlüktür. Yönetimdeki bürokratik sivil ve şehirleşmedeki rasyonel tutum nedeniyle Fordizm, ‘modernizm’ ile bağlantılıdır. Endüstri yönetiminde de bürokrasi ve rasyonalizm vardır.¹⁹⁷

Fordist birikim, verimlilik artışından sağlanan kazançların çeşitli sosyal mekanizmalar yoluyla emeğe yeniden dağıtılması yöntemi üzerine kurulu bir sistem olarak, kitlesel üretimin gerektirdiği kitlesel tüketim potansiyeli oluşturulmakta ve üretkenlik artışına bağlı olarak yükselen emek reel gelirleri efektif talep artışını güvence altına almaktadır. Bununla birlikte, dağıtım mekanizmalarını teşkil eden sosyal politika önlemleri, toplu sözleşmeler ve refah devleti uygulamaları ile bir düzenleme aracı işlevini görmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonraki dönem, çalışma ilişkileri açısından “emek-sermaye uzlaşması” olarak nitelendirilen bir uyum dönemini ifade etmektedir. “Altın Çağ” olarak da adlandırılan bu dönemde endüstri ilişkilerinde uzlaşmacı bir yaklaşımla Fordizmin düzenleyici işlevi etkili olmuştur.¹⁹⁸ Fordist dönemdeki düzenlemelerin temel amacı bir sanayi yedek ordusunu her an aktif hizmete hazır şekilde tutmayı sağlamaktır. Kaliteli eğitim, yeterli sağlık hizmeti ve yaşanabilir konutlar kapitalist endüstri için çalıştırılmaya müsait bir emek kitlesi meydana getirdi. Geniş ölçekte devlet destekli barınma kamusal eğitim, sağlık hizmetleri ve zorunlu sosyal güvenlik sistemleri olmadan endüstriyel ekonominin işlemesi imkansızdı.¹⁹⁹

Kitlesel üretim ve kitlesel tüketim arasındaki eklemlenme sonucu, artık değer üretimi, dolaşım, bölüşüm ve tüketim ilişkileri özgül biçimler almıştır. Ford’un mekanik montaj hattı emek sürecinin örgütlenme biçimidir ve emek sürecinde verimlilik artışı sağlamak üzere verilen mücadele ile, dolaşım sürecinde diğer sermayelere karşı kar oranını düşürmemek için verilen mücadele yoğun birikimin birbirinden ayrılmaz parçalarıdır. Bu süreç büyük tekellerin ortaya çıkmasına ve tekelleşmenin giderek güçlenmesine neden olmuştur.²⁰⁰ Sistem iki ayrı yapı ile

¹⁹⁷ Birkök, **a.g.m.**

¹⁹⁸ Ongan, **a.g.m.**, s. 85.

¹⁹⁹ Yıldırım, **a.g.m.**, s. 81.

²⁰⁰ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar...**, s. 12.

şekillenmektedir; karlarla finanse edilerek artan yatırımlar ve ücretlilerin satın alma gücünde görülen sürekli artışlardır. Fordizm bu bağlamda bir sosyal sistem olarak, ücretlerde geniş kapsamlı bir pazarlığa, işten çıkarmalarda katı kurallara ve genel üretkenliğe bağlı olarak da ücretlerin artışına olanak sağlamıştır. Ayrıca ücretliler, sosyal devletin düzenlemelerine ve sosyal güvenlik sistemlerine bağlı olarak gelirlerini garanti altına alabilmişlerdir.²⁰¹

Fordist üretim organizasyonu uygulanabileceği bütün sektörlerde uygulamaya konulmaya başlanmış, sağladığı üretkenlik artışı nedeni ile 2. Dünya Savaşından sonra Avrupa’da yaygınlık kazanmış ve hatta teknoloji transferi yoluyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere de yayılarak dünya çapında egemen üretim organizasyon biçimi haline gelmiştir. Ancak 1980’li yıllarda kapitalist ekonomiler kitle üretiminden esnek olarak uzmanlaşmış imalat teknolojisine doğru bir dönüşüm geçirmektedirler. Giderek yaygınlaşmaya başlayan esnek üretimin Fordizmin üretim organizasyon biçimi olarak egemenliğine son vereceği ileri sürülmektedir.²⁰²

Fordist üretim sisteminde sermaye birikiminin temelinde işgücünün yeniden üretiminin toplumsal maliyetinin uzun dönemde düşmesi ve ücretli işgücünün genişlemesi bulunmaktadır. Bir yandan emek sürecinin toplumsal örgütlenmesi makineleşmeyi geliştirmiş, diğer yandan özel bir kapitalist tüketim tarzı biçimlenmiştir.²⁰³

Fordist montaj hattı ile bir yandan üretim sürekli kılınmış ve emek üretkenliğinde büyük artışlar sağlanmış, diğer yandan kesintisiz üretim sisteminin getirdiği işçiler arası karşılıklı bağımlılık bir avuç işçiye tüm üretimi durdurabilme olanağını da vermiştir. Bu nedenle, Fordizm’de sendikal mücadele gücünü daha ziyade büyük ölçekli fabrikalarda yapılan toplu üretimin **kesintisizlik** özelliğinden almıştır. Ancak, sendikalar genellikle işçilerin Fordist emek sürecinde becerilerine dayanan gücü ve kontrolü korumaya değil, vasıfsızlaştırılmış işlerini korumaya,

²⁰¹ Şule Daldal Nedef, “Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikler”, **Petrol-İş Yılığ** (1997-1999), s. 876.

²⁰² Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar ...**, s. 12.

²⁰³ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 273.

çalışma koşullarını ve ücretlerini iyileştirmeye yoğunlaşmışlardır.²⁰⁴ Ölçek ekonomileri önem kazanmış, ücret ilişkisi sistemin istikrarını sürdürmenin en önemli parçası olmuştur.²⁰⁵

1970'lerdeki krizle birlikte, sınavi üretimde gözlenen yeniden yapılanma ve teknolojik dönüşüm, krizin nedenleri, bir kitle üretimi olarak Fordizmin özellikleri ve yeni ortaya çıkan üretim örgütlenmelerinin yapısı hakkında geniş tartışmalara kaynaklık etmiştir. Bu gelişmeleri irdelemeyi ve kuramsallaştırmayı amaçlayan çeşitli çalışmalar, “*neo-Fordizm*”, “*global Fordizm*”, “*post-Fordizm*” ve “*esnek uzmanlık*” gibi kavramlar geliştirmişlerdir. Bu çalışmaların her biri ortaya çıkan değişikliklerin ayrı bir unsurunu ön plana çıkarmışlarsa da, hemen hepsinin kavramsal olarak **Fransız Düzenleme Okulu'nun** ekonomi politik yaklaşımından etkilendiklerini söylemek mümkündür. Bu yaklaşımda ise, Fordizm yalnızca kapitalist emek sürecinde bir üretim organizasyon biçimi değil, sermaye birikimi rejimidir ve kriz Fordist birikim rejiminin krizidir. Çeşitli kriz kuramlarından da bildiğimiz gibi, kapitalist ekonomilerde sermaye birikimi zaman zaman tıkanıklığa uğrar ve ekonomiler krize girer. Krizin yarattığı ortam bir yandan sistemin kendini sürdürmesini, yeniden üretmesini tehdit ederken, bir yandan da sistemde yapısal değişikliklere yol açarak, sermaye birikiminin tıkanıklıklarını giderme ve ekonomik canlanma koşullarını yaratabilmektedir. Kriz ancak köklü ve genel bir yeniden yapılanma ile aşılabileceğinden, üretim tarzının kendini ayakta tutabilmesini sağlamak, yani sermaye birikiminin genişleyerek sürmesinin önündeki engelleri aşmayı sağlayacak ya da engelleri aşmaya katkıda bulunacak biçimde, toplumsal ilişkilerde, süreçlerde, yapılarda ve kurumlarda dönüşüm gerektirir.²⁰⁶

Bu dönemde, emek cephesinde de üretim biçimine yönelik tepkiler yükselerek Fordist sistemin gayri-insani çalışma koşulları, görece yüksek reel ücretlere rağmen tartışmaya açılmıştır. Emek cephesindeki tepkiler sistemin katı ve kuralcı yaklaşımına yönelmiştir. Bu doğrultuda Fordist ilkeler, üretim ve tüketim normları çeşitli muhalif gruplarca tartışılmaya açılmış ve bazılarınca da reddedilmiştir. Tüm

²⁰⁴ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar ...**, s. 12.

²⁰⁵ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 273.

²⁰⁶ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar ...**, s. 12.

bu gelişmeler ise Fordist üretimde üretkenlik artışının sınırlarına ulaşılmasında önemli rol oynamıştır.²⁰⁷

1970'li yılların iki petrol şoku ise Keynesyen-Fordist ekonomi ve üretim politikası birlikteliğini ve işbirliğini derinden sarmıştır. Friedman, enflasyonla işsizlik arasındaki ilişkiyi gösteren Philips Eğrisinin ancak kısa dönem için geçerli olduğunu açıklamıştır.²⁰⁸ Petrol fiyatlarındaki artışlar, ekonomik büyüme, ücret ve fiyat istikrarındaki dengeyi bozmuştur ve Keynesyen ekonomik modelinin²⁰⁹ araçlarını oluşturan işsizlik seviyesi ile fiyat ve nominal ücret artışları arasındaki ters yönlü ilişki geçerliliğini kaybetmiştir. Bunun sonucunda ise büyüme, istihdam ve tutarlı ücret artışları arasında sağlanan dengeye yönelik devlet, işverenler ve işçiler arasındaki konsensüs bozulmuş ve kapitalist sistemin yeniden organizasyonu ile mevcut modelin krizini önlemeye yönelik yeni politik, ekonomik ve sosyal parametreler ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Keynes, 1930'larda iktisadi yıkımın ve kitlesel işsizliğin yeniden yaşanmasını engelleyecek makro ekonomik araçları üretmiştir. Devletin ekonomiyi soğutmak ya da canlandırmak için para politikasını kullanması harcamaların arttırılıp azaltılması ve asgari ücret/işgücü seviyesinin sağlanması.²¹⁰ 1930 Depresyonunun Merkezde yarattığı korkunç işsizlik kapitalizmin geleceğini tehdit edince, Merkez Keynes kuramından türeyen politikaların kullanılması yoluyla bunu gidermeyi hedefledi, bunu makro istikrarın iki hedefinden biri saydı, diğeri enflasyonu gidermeydi. Çevredeyse işsizlik ancak ekonomik büyüme yoluyla giderilebildi. Oysa bugünün dünyasında durum farklı, istikrar sadece fiyat istikrarı demektir. Hükümetlerin elinde işsizliği gidermek amacıyla Keynesgil politikaları uygulama olanağı nerdeyse kalmamıştır. İşsizliği gidermek amacıyla para arzının genişletilip faizlerin düşürüp bütçe açıkları yoluyla yatırımları finanse etme yoluna gidilirse mali piyasalar hemen

²⁰⁷ Ansal, "Esneklik: Fordizmden Post-Fordizme Dönüşümün Anahtarı", **a.g.m.**, s. 649.

²⁰⁸ Kuvvet Lordoğlu, Nurcan Özkaplan, Mete Törüner, **Çalışma İktisadı**, 1999, Beta Yayınları, 3. baskı, s. 282.

²⁰⁹ Keynesgil iktisadi düşünce sistemi, Philips Eğrisi'ne göre, işsizlik oranının tam istihdam düzeyini aşması halinde genişletici para politikasına başvurulması ve böylece işsizlik oranının düşürülmesini savunmaktaydı. (Kaynak: Alövsat Müslümov, Mübariz Hasanov, Cenktan Özyıldırım, 2002, **Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri: Bölüm 5**, ss. 1-2.)

²¹⁰ Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası**, Çeviren: Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 41.

kendilerini cezalandırır. Sermaye çıkışı meydana gelir ve paranın dış değeri düşer, kaçışı durdurmak için faiz hadlerinin yukarı çekilmesi ise ekonominin reel kesimini durgunluğa iter ve işsizlik gene tırmanır.²¹¹

Fordizmin krizi ile ilgili olarak ileri sürülen bir görüş de sendikalı işçi hareketlerinin kar oranlarına gem vurarak krizi tetiklediğidir. İşçi hareketleri bir yerde karlılığı azaltabilir ancak bir kural olarak krize yol açmaz çünkü karlılıkta genel olarak bir düşüşe yol açmamaktadır. Buna göre ileri sürülen sendikaların fazla güçlü olduğu ve katılıklarının teknolojik ilerlemeyi engellediği görüşü inandırıcı değildir. Uzun süreli ekonomik gelişme ve ardından gelen çöküşün alternatif bir açıklaması kapitalistlerarası rekabet ve bu rekabetin dinamikleridir. 1060'larda Almanya'nın ve Japonya'nın ABD'ye olan ihracatlarını birleştirmeleri krizin tetikleyicisidir.²¹²

Bu bağlamda Yeni İşbölümü yaklaşımı da krizi artan rekabet ile ilişkilendiren görüşlere dayanak teşkil etmektedir. Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımının alt yapısında, az gelişmiş ülkelerde büyük miktarda ucuz ve çalışmaya hazır işgücünün bulunması yer almaktadır. Buna göre artan rekabet birçok firmanın üretiminin emek yoğun kısımlarını bu bölgelere kaydırarak ucuz emek arzından faydalanmalarına yol açmıştır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de bunu olanaklı kılmaktadır.²¹³

Yeni uluslararası işbölümü teorisine yönelen eleştirilerin odağında ise, teorisinin **ucuz emek** varsayımına dayanması yer almaktadır. Birçok araştırmacı bunun doğruluğunu kabul etmekle birlikte az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımları tümüyle bu sebebe dayandırmanın yanlış olduğunu ifade etmektedir. Buna göre yapılan birçok çalışma yabancı piyasalarda ürün farklılaşması yaratmak veya ulaşım maliyetlerini düşürmek gibi amaçların emek maliyetlerini azaltmaktan çok daha öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır.²¹⁴

---

²¹¹ Kazgan, **a.g.e.**, s. 236.

²¹² Munck, **a.g.e.**, ss. 64-65.

²¹³ Zeki Parlak, "Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", **Prof.Dr. Nusret Ekin'e Armağan**, Ankara, 2000, s. 661.

²¹⁴ Parlak, **a.g.m.**, s. 669.

İşletmeler dünya rekabet şartlarına uyum sağlayabilmek için esneklik yoluyla verimliliklerini arttırma ve üretim maliyetlerini düşürme yoluna gitmektedirler. Bu değişimler çalışma hayatını ve iş piyasasını düzenleyici yeni yasal düzenlemeleri gerektirmektedir. Bu bir anlamda iş hukukunun rekabet kurallarına uyumu anlamındadır.²¹⁵ İş kanununun çalışma konularına ilişkin katı hükümlerinin esnek çalışma yapısına uyumlu hale getirilmesinin sadece işverenler için değil çalışanlar içinde faydalı olacağı belirtilmektedir.

2.2.2. Post-Fordizm ve Esnek Üretim

Ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan üretim fazlası, ürün kalitesine daha fazla önem verme gereğini ortaya çıkarmış, bu da tüketim normlarının değişmesine neden olmuştur. Diğer yandan, üretimin uluslararasılaşması ile birlikte dünya pazarına üretim yapmak büyük belirsizlikler içermeye başlamıştır. Çünkü, çok daha farklılaşmış ürünlerin büyük talep dalgalanmalarına maruz kalınmaktadır. Fordist üretim sisteminin katı yapısı böyle bir pazarın gerektirdiği esnekliğe uygun değildir. Bu yüzden de sermaye, içinde bulunduğu krizden yeni iş örgütlenme ilkeleri uygulayarak, Fordizmi daha esnek kılmaya çalışarak ve talep değişikliklerine adapte olabilen yeni üretim sistemleri yaratarak çıkmaya çalışmaktadır.²¹⁶ Fordizmin krizi, dönemin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilen standart ürünlere olan talebi azaltmış, çeşitlenmiş ürünlere olan talep hacmini de büyük oranda arttırmıştır. Bu süreçte tüketimde benzerlik ve istikrarın yerini çeşitlilik ve kalite almıştır.

Fordizmin sona ermesinin nedenlerini; kitle üretim tekniğinin verimlilik artışını sürekli hale getirecek yeni teknolojilerin uygulanmasını mümkün kılacak esneklikte olmaması, emek süreci üzerindeki artan kontrolün işçinin tepkisine neden olması ve piyasanın standart kitlesel tüketim mallarına doymuş olması şeklinde sıralayabiliriz. Post-Fordizm olarak adlandırılan ve üretimin küreselleşmesi sürecinde bir dönüm noktası olan yeni üretim sistemi, bir yandan şiddetlenen rekabete ve daralan pazarlara uyum sağlama, diğer yandan emek verimliliğindeki yavaşlama ve

²¹⁵ Gersil, **a.g.m.**, s. 155.

²¹⁶ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar...**, s. 13.

sermayenin değeri lenmesi sürecini kesintiye uğratan kısıtları aşabilme çabasının bir sonucudur.²¹⁷

Bu gelişmeler sonucunda, Taylorist iş örgütlenmesi ve Fordist üretim anlayışından uzaklaşmış ve yaşanan sorunlara çözüm olarak **esnek üretim sistemlerine** geçilmiştir. Esneklik, temel amaç olarak üretim anlayışı içerisine yerleşmiştir. 1980 sonrası yaşanan teknolojik gelişme, yoğun rekabet, talep yapısındaki değişim ve pazarların daralması, sanayileşmiş ülkelerin yaşadığı krizin üretim hacminin artırılması yolu ile aşılmasını güçleştirmiştir. Bu nedenlerle 1980 sonrasında Fordist sistem gelişmiş ülkelerde egemen üretim sistemi olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır.²¹⁸

Artık küçük ve istikrarsız pazarlarda değişken nitelikli talebe cevap veren, üretimin ileri teknolojiye ve nitelikli işgücüne dayalı olarak yapıldığı ve ürün niteliklerinin (kalite, tasarım) ön plana çıktığı yeni bir üretim sistemi söz konusudur. Bu sistem üretimin hızlı ürün kalitesinin arttığı en son teknolojileri kullanarak değişen talebe anında cevap verebilen, ürün çeşitliliğinin olduğu sıfır stokla çalışan, tam zamanında üretimin söz konusu olduğu bir sistemdir. Esnek Üretim Sistemi (FMS), Yalın Üretim Sistemi (LPS) ya da Post-Fordizm ve Toyotizm gibi çeşitli isimler verilen yeni üretim sisteminin sağladığı esneklik ve verim artışı bu sistemin en önemli özelliği olmuştur. 1980'lerden itibaren esneklik çeşitli çevrelerin tartıştığı güncel bir kavram haline gelmiştir.²¹⁹

Tarihi olarak baktığımızda, esnek uzmanlık biçiminin ortaya çıkışı 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında İtalya'da yaşanan güçlü bir işçi sınıfı mücadelesi dönemine rast gelmektedir. İtalyan sermayesinin bu mücadeleye tepkisi adem-i merkezîyetçi bir üretime geçme şeklinde ortaya çıkmış ve üretimin bir çok bölümü taşeronlara devredilmiştir. İtalyan sermayesi fason üretimle bir yandan maliyetleri düşürürken, bir yandan da örgütlü emek ile direkt çatışmaya girmekten kurtulmuştur. İşverenin güvenini ve mali desteğini kazanmış pek çok işçinin küçük ölçekli üretim

²¹⁷ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 274.

²¹⁸ Hüseyin Bilgin, **Yeni Teknolojiler ve Üretim Sistemlerindeki Değişimin Emek ve İstihdam Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 2000, s. 11.

²¹⁹ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 274.

birimleri/atölyeler açtığı gözlenmiştir.²²⁰ Üretimde böyle bir desantralizasyona gidilmesi doğal olarak küçük ölçekli şirketlerin önem kazanmasına yol açmaktadır. Üretimin ortadaki “çekirdek” konumundaki büyük şirketlerle, etraflarında halkalar oluşturan “uydu” konumundaki tedarikçi firma ağları biçimindeki organizasyonunun giderek yaygınlaşmakta olduğu görülmektedir.

Postmodernizm, kapitalizmdeki üretim şeklinin değiştiği bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu dönem aynı zamanda, Fordizm’den Post-Fordizm’e geçiştir. Yani, iktisadi ve sosyal yapıyla ilişkili olarak modern dönem Fordizm, postmodern dönem ise post-Fordizm olarak da adlandırılmaktadır.²²¹ Ancak Munck²²², Fordizmin ardından post-fordizmin geldiği görüşüne karşı çıkar. İşler bu kadar düzenli yürümemiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde fordizmden sonra sayısız alternatif emek/sermaye ilişkisi görülmüşse de bunlar post-fordist olarak adlandırılmaz, çünkü bu adı alabilecek kadar hakim bir paradigma ortaya çıkmamıştır. Bunlar neo-Taylorizm ve Kalmarizm arasındaki uygulamalardır.

Esneklik paradigması, üretimi ve yönetimi yerelleştiren, emeği kendi içinde farklılaştıran, bilgiyi ve teknoloji kullanımını gücün kaynağı durumuna getiren, yığınsal üretim yerine müşteriye göre üretime vurgu yapan, kitlesel pazarlamadan ve dağıtımdan mikro pazarlamaya geçen, ulus devletten hem yerel hem de küresel olan operasyonlara yönelen bir toplumsal yapılanmayı nitelemektedir. Fordizmin krizi ve bu krize yanıt olarak post-Fordist yapılanma özellikle bunun temelini oluşturan esnek üretim sistemi, sadece iş sürecinin değişmesinde değil aynı zamanda yeni iş bölümünün toplumsal ve siyasal sonuçlarıyla birlikte ele alınması gereken bir artı değer rejimi’dir.²²³

1970’lerin başında bu küçük ve orta boyllu işletmeler daha ilkel ve büyük/çokuluslu şirketlere bağımlı iken, zamanla son teknolojileri çok amaçlı bir şekilde kullanarak ve birbirleriyle işbirliğine giderek değişik mallar, modeller üretip dünya pazarına ihraç edebilen ve böylece de sürekli değişen talebe kendini kolaylıkla

²²⁰ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar ve Sendikalar...**, s. 13.

²²¹ Birkök, **a.g.m.**

²²² Munck, **a.g.e.**, s. 67.

²²³ Tülin Öngen, “Sınıf Mücadelesi Rejimi Olarak Esneklik”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**, ss. 830-831.

uyarlayabilen bir sanayi ağı oluşturmuşlardır. Bunda kitle üretiminin standart ürün pazarlarının giderek parçalanmasının ve çeşitli sınıflara, yaşa, cinsiyete, hatta değişik ırktan insan gruplarına hitap eden bir mal çeşitlemesinin ortaya çıkmasının büyük bir rolü olmuştur. Böylece küçük işletmeler bu pazarlara girme fırsatı yakalayabilmişlerdir. Ayrışmış talebe büyük bir esneklikle cevap verebilme yeteneği, post-Fordist üretimin doğasının kavranmasında anahtar rolü oynamaktadır.²²⁴

Esneklik yaklaşımı, birikimin ulusal sınırlar dışına taşıdığı bir süreçte ortaya çıkmış ve bu yönüyle değerlendirildiğinde sermaye hareketleri ve küreselleşme olgusuyla esneklik yaklaşımı arasında kuvvetli bağlar bulunmaktadır. Makro düzeyde sermayenin küreselleşmesi politikasının, mikro düzeyde ulusal ekonomi ve işletmeler düzeyinde esnek bir üretim ve istihdam politikasını gerektirdiği dile getirilmekte ve bu nedenle de esneklik sermayenin küreselleşmesi olarak görülmektedir.²²⁵ Dolayısıyla esneklik, sermayenin küreselleşmesinde bir araç işlevi görmektedir.

Emek piyasasındaki esnekleşme gereğinin bir boyutu post-fordist üretim örgütlenmesinden kaynaklandı: Farklı ürünler artık küçük miktarlarda üretilebiliyor ve bu maliyetlerde artış yaratmadan sağlanabiliyor. Diğer boyutu pazarda talebin düşük fiyatla satılan aynı nitelikteki büyük miktarlar için değil, farklılaştırılmış nitelikleri yüksek mallara fakat daha küçük miktarlar için ortaya çıkmasıdır.²²⁶

1970'li yıllar kapitalizmin bütünsel olarak içine girdiği krize karşı makro ve mikro ölçekte yeni mekanizmaları hayata geçirdiği yıllar olmuş ve neo-klasik ekonomi, neo-liberalizm ve yeni modernleşme dünya çapında kabul görmüştür. Neo-liberalizm ile sermayeye esnek koşullar sağlamak için kontrolleri ve korumacı siyasetleri kaldırmak, kamu harcamalarını kıstak, sıkı para politikası sürdürmek gibi bir dizi uygulamayı makro düzeyde hayata geçirmiştir.²²⁷ 1970 sonrasında hızla gelişen enformasyon teknolojisi ile üretim sürecinde esneklik ve buna bağlı olarak da

²²⁴ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar...**, s. 13.

²²⁵ Meryem Koray, "Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi", **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**, s. 747.

²²⁶ Kazgan, **a.g.e.**, s. 210-211.

²²⁷ Fuat Ercan, "Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik", **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**, ss. 668-669.

ürün çeşitliliği yaratabilme imkanı ortaya çıkmıştır. Bu teknolojik gelişmeyle kitle üretiminin temel özelliği olarak kabul edilen standart ürünlere olan talep daralırken, çeşitlenmiş ürünlere olan talep hacmi büyük bir artış göstermiştir. Sonuç olarak 1970 sonrası gündeme gelen endüstrileşmiş ülkelerdeki temel ekonomi politikası değişimi, uluslararası rekabetin yoğunlaşması ve teknolojik gelişmede yaşanan devrim, 1945 sonrası otuz yıl ekonomik kalkınmanın ve refah politikalarının dinamosu olarak etkinlik gösteren kitle üretiminin geçerliliğini yitirmesinde büyük rol oynamıştır.²²⁸

Ancak emek pazarının esnekleşmesi bunun çok ötesine geçti: yarı zamanlı ya da geçici işçi çalıştırma, işçi sayısında konjoktüre göre işverenin istediği gibi değişim yapabilme, taşeronlaştırma yoluyla büyük firmaların daha önce içlerinde yürüttükleri işleri sendikasız işçiyle çalışan küçük çaplı firmalara devretmeleri “kaçınılmaz uygulamalar” olarak devreye sokuldu. Sendikalı olma işçiler için yarar değil zarar getirir oldu. Çünkü bunlar artık iş bulamıyordu. Nitekim merkezde yada sendikaların yerleştiği GOÜ’lerde sendikalı işçi sayısı giderek azalmıştır.²²⁹

Küreselleşme süreci işletmeler arasındaki rekabeti artırmakta ve emeğin zihinsel potansiyeli doğrultusundaki etkisinin arttığı bir yapıda işletmelerin rekabet stratejisi yeniden biçimlenmiş bulunmaktadır. Buna göre, yüksek vasıflı emek işletme yönetimi açısından maliyet unsuru olmak yerine rekabet gücünü artıran stratejik bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Farklılaşan yönetim anlayışı, işin yeniden tasarlanmasına bağlı olarak işgücünü ve işyeri ilişkilerini yeniden tanımlamaktadır. Buna göre belirlenen temel hedefler; bireysel yaratıcılığın geliştirilmesi, girişimcilik, sorumluluğu ve bağlılığı artırma, aşağıdan yukarıya planlama ve programlama, iş ve teknolojik koşullardaki değişikliğe sürekli uyulanma olarak sıralanmaktadır.²³⁰

Üretim organizasyonlarında esneklik yeni teknolojilerin kullanımıyla bir dönüşümü yaşatırken buna bağlı olarak emek sürecinde de tam zamanlı çalışma yerine farklı çalışma biçimlerini beraberinde getirmiştir. Yönetim anlayışında ise

²²⁸ Ahmet Selamoğlu, “Yönetim ve Üretim Anlayışında Değişim, Japon Modelinin Artan Etkinliği ve “İnsan” Unsuru”, **Çimento İşveren Dergisi**, Kasım 1998, Cilt:12, Sayı:6, ss. 8-25., s. 10.

²²⁹ Kazgan, **a.g.e.**, s. 211.

²³⁰ Öngen, **a.g.m.**, s. 838.

işletmelerin insan kaynağına verdiği önem artarken, esneklik ile bireysellik ön plana çıkmıştır. İdeolojik yapıda ise esnekliği besleyen neo-liberal politikalar yükselişe geçmiştir. Hemen her alana yayılan bu dönüşümün ortak noktası esneklik olmuştur.

Post-fordist dönüşüm süreci günümüz işçi sendikacılığı açısından sanayi devriminin yarattığı zorlukların ötesinde güçlükler ve bilinmezlikler taşımaktadır. Üretim modelinde yaşanan dönüşüme bağlı olarak takım çalışması ve katılımcılık gibi yeni yönetim teknikleri ile insan kaynakları uygulamaları çalışanın işe ve işyerine bağlılığını derinden etkilemiş sendikal hareketin üye ilişkisi ve üye beklentileri değişmiştir.²³¹

Post-Fordist üretim sistemleri, hem küçük işletmeciliğe dayalı esnek uzmanlık, hem de kitle üretimi yapan yalın üretim, küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek esneklikte üretim yapma amacı doğrultusunda, giderek daha yoğun mikroelektronik bazlı teknolojileri üretim sürecine adapte etmektedir. Bir maldan başka bir malın üretimine geçişte çok az ayar süresi gerektiren, işlem süresini büyük ölçüde azaltan, çok çeşitli işler ve ürünler için programlanabilen mikroelektronik bazlı makineler sisteme büyük bir esneklik sağlamaktadır. Sonuç olarak, satış noktasındaki sipariştan üretimdeki çeşitli aşamalara ve oradan tedarikçi firmalara kadar uzanan enformasyon teknolojisi ile kurulan bilgi akışı ve enformasyon ağı, talep yapısı ile bağlantı kurulmasını sağlamakta ve verimliliği büyük ölçüde arttırmaktadır.²³²

Küresel rekabet, sosyal yapı değişimi, ekonomik krizler ve teknolojik gelişmeler ile üretimin ademi merkezileşerek esnekleşmesi ile standart istihdam ilişkisi köklü biçimde farklılaşmakta; işgücü, çekirdek-çevre işgücü olarak farklı yapılanmakta, işi ve işyerini tanımlayan temel unsurlar değişmekte, alt işveren ilişkisinin ağırlıklı olduğu üretim ağı oluşmakta ve iş sözleşmeleri çeşitlenerek tam zamanlı çalışma ilişkisinin önüne geçmektedir.²³³

²³¹ Selamoğlu, **Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme**, s. 67.

²³² Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar..**, s. 16.

²³³ Selamoğlu, **a.g.m.**, s. 67.

ABD'nin kendi yaratmış olduğu ve 1970'lere kadar kapitalist üretimde hegemonyasını sürdürmüş olan Amerikan tipi Fordist üretim organizasyonu ve yönetimi ironik bir şekilde artık gücünü yitirmiş gibi görünmektedir. Esnek uzmanlık modelinin de özellikle bazı bölgelerde ve sektörlerde alternatif oluşturduğu düşünülebilir. Beraber, yalın üretimin yeni dünya düzeninde daha etkili ve güçlü olacağı konusunda kuvvetli izlenimler edinilmektedir.²³⁴

2.2. ESNEKLİK KAVRAMI ve TÜRLERİ

Fordist üretimin kriziyle birlikte, sermayenin yeniden değerlendirilmesi önündeki engellerin kaldırılması ve üretim sürecinden kaynaklanan aksaklıkların giderilmesi kısaca krizin aşılması yönünde üretim teknolojileriyle birlikte, üretim sistemlerinde ve iş örgütlenmesinde değişime gidilmiştir.²³⁵

1980 sonrasında robot ve mikroelektronik teknolojilerinin hızla gelişmesi ve yayılması, üretim sürecinde özellikle üretim çeşitliliğinin yaratılmasında makinelerin çok sık programlanmasını ve hatta üretim bandının yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Teknolojinin bu yönde gelişimi dar iş tanımlarına bağlı ileri derecede iş sınıflandırması anlayışını geçersiz kılmıştır. Geniş iş tanımları içerisinde değişik görev ve sorumlulukları yerine getirecek çok fonksiyonlu işgücüne ve bu işgücünün etkin olarak çalışmasını sağlayacak üretim organizasyonuna olan ihtiyaç şiddetle artmıştır. Takım çalışması, tam zamanlı üretim ve teknolojik gelişmeyle ilişkili olarak gündeme gelen üretim sürecinin esnekliği, fonksiyonel olarak birbirleriyle ilişkili işlerin gerçekleştirilmesinde birden fazla fonksiyona sahip işgücünü gerektirmektedir. Takım çalışması içinde yetki ve sorumluluğu paylaşarak çalışan ve sürekli eğitimden geçirilerek çok fonksiyonlu hale getirilen işgücü, katılımcı yönetim anlayışı ile özellikle kendi çalışma alanı içerisinde üretim sürecini etkileyebilme imkanına sahip olduğu ve üretim sürecinin esnekleştirilmesiyle de sahip olduğu bilgi ve birikimiyle yaratıcılığını etkin bir şekilde üretim sürecine yansıtacağı ifade

²³⁴ Ansal, *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar..* s. 16.

²³⁵ Bilgin, *a.g.m.*, s. 14.

edilmektedir.²³⁶ Yaygın tanıma göre esneklik; piyasa şartlarında ortaya çıkabilecek sarsıntılara uyumdaki hız ve yenilenme sürecidir.

Çalışma Hayatında esneklik ihtiyacı bir taraftan çokuluslu şirketlerin işletmelerinde uyguladıkları sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik gibi üretim yönetimi uygulamalarını, diğer taraftan da ödünç iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışma tele çalışma gibi yeni çalışma biçimlerini gündeme getirmiştir. Bu yeni çalışma biçimleri yanında , eskiden beri bilinen bir çok ülkenin yasala düzenlemelerinde yer alan fakat daha önce bu kadar yoğun uygulanmayan “belirli süreli sözleşme”, kısmi süreli sözleşme”, ve “evde çalışma” gibi biçimleri de yaygınlaşmıştır. “Geçici işçi” statüsünde istihdam da sık rastlanan bir çalışma biçimi haline gelmiştir. Buna karşılık, küreselleşme öncesinde olağan çalışma biçimi olan “belirsiz süreli“ sözleşmelerle tam gün çalışanların sayılarında bir azalma yaşanmaktadır. Günümüzde tam gün istihdam edilen işçilere “çekirdek işçi” denmekte, bunlarda birden fazla beceri aranmakta, örgütlenme ve toplu pazarlık hakkını kullanabildikleri iş güvencesine sahip oldukları ve günün koşullarına göre ücretlerini yükseltme şansına sahip oldukları için de ayrıcalıklı bir grup olarak görülmektedirler. Esnek çalışma biçimi şeklinde istihdam edilenler ise “çevre işçileri” olarak adlandırılmaktadırlar. Çevre işçilerinin çalışma koşulları giderek kötüleşme eğilimi göstermektedir.²³⁷

Üretim sürecinin belirli bir aşamasında uzmanlaşarak, iş paylaşımında tanımlanmış bir aşamadan sorumlu olan ve yeri bir diğeri tarafından doldurulamayan işgücü, yeni üretim sisteminde becerileri doğrultusunda önem kazanmaktadır. Becerileri kısıtlı olan işçinin pazarlık gücünün çok az olduğu görülmektedir. Bu durum, Fordist dönemde işgücünün kazandığı dayanışma özelliklerini yitirmesine neden olurken, işgücünün dayanışmasını ön plana çıkaran ideolojilerin aşınmasına veya destek yitirmesine de yol açmıştır. Böylelikle, kişisel becerileri değerlendirme, işgücünün beklentilerini doğru yönlendirme ve işten sağlanan tatmin duygusunu artırma gibi olumlu noktaları olan esnek üretim biçiminin, işgücü arasındaki rekabeti artırarak dayanışmayı engellediği ve örgütlü bir baskı grubu oluşturma şansını

²³⁶ Ahmet Selamoğlu, “Yalın Üretim Sürecinin Organizasyonunda Anahtar Uygulamalar”, **Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan**, TÜHİS Yayını, Yayın No:38. Ankara, 2000, ss. 606-607.

²³⁷ Kutal, **a.g.e.**, s. 24-25.

azalttığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, esnek üretim işveren karşısında işgücünün belirli bir kesimini savunmasız duruma düşürmektedir. Firma verimliliğinde ve üretilen mal kalitesinde önemli avantajlar sağlayan esnek üretim, bu yeni iş bölümü nedeniyle kitlesel üretimden daha büyük ölçüde işverenin yörüngesinde gelişmektedir.²³⁸

Esneklik kavram olarak değişikliklere ve farklılıklara uyum yeteneğini ifade etmektedir.²³⁹ Olumlu ve gelişmeye açık bir kavram olarak değerlendirilmesinin yanı sıra belli ölçüde belirsizlik de taşımaktadır. Buna karşılık çalışma hayatında esneklik, çok çeşitli şekillerde tanımlanabilmekte ancak özde “değişebilirlik” ya da değişime ayak uydurabilme yeteneği olarak ifade edilmektedir.²⁴⁰ Esneklik, katılığın zıddı olup, kavram olarak yumuşaklı ve değişen durumlara kolaylıkla uyum sağlamayı ifade eder.²⁴¹

Küreselleşme çağında emek için tehlikede olan sosyal şart, sermaye için geçen on yılın en önemli konusu da emeğin esnekleşmesidir. Yaygın kaniya göre de emek esnekliği iktisadi büyümeye, iktisadi büyüme de daha fazla sayıda işin ortaya çıkmasına neden olacaktır.²⁴² Üretim sürecinin esnekleştirilmesi işçinin motivasyonunu ve örgütsel bağlılığını güçlendirecek örgütsel düzeyde verimliliği, kaliteyi ve karlılığı arttırmaktadır. Üretim süreci işçiler tarafından kontrol edilecek böylece üretim maliyetleri düşerken verimlilik artacaktır.²⁴³

Önceden öngörülemeyen değişikliklere karşı kapasiteyi uyarlayabilmek ve bu amaca ulaşabilmek için gerekli emeğin niteliğinde ve işin yoğunlaşmasında bir değişim yaşanmaktadır. Esnek üretim, üretim bandında kitlesel olarak üretimi yapılan standartlaşmış mal üretimine karşıt olarak ortaya çıkmaktadır. Talebin belirleyici olduğu, farklı ve değişken taleplere kısa sürede yanıt veren ve böylelikle

²³⁸ Ayda Eraydın, 1992, Post Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler, Ankara: ODTÜ.

²³⁹ Arif Yavuz, **Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkileri'ne Etkisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, ss. 6-7.

²⁴⁰ Özlem Işığışok, “**Küreselleşme ve Çalışma Hayatında Esnekliğe ilişkin Genel Bir Değerlendirme**”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/06-ozlem.htm>, s. 3.

²⁴¹ Bünyamin Bacak, Levent Şahin, İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Esnek Çalışma Biçimlerinin Değerlendirilmesi:Fırsatlar ve Tehditler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan**, Cilt 55, Sayı:1, İstanbul, 2006, ss. 325-340., s. 326.

²⁴² Munck, **a.g.e.**, s. 94.

²⁴³ Selamoğlu, **Yalın Üretim Sürecinin Organizasyonunda Anahtar Uygulamalar**, s. 601.

bireysel tercihlerin söz konusu olduğu esnek bir yapı tanımlanmaktadır. Böylece temel amaçlı makineler yerine genel amaçlı emek ve sermayeden tasarruf sağlayan otomasyon teknolojileri ile donanmış bir üretim süreci söz konusudur. İşçiler Fordizm'deki gibi tek bir görev yapmamakta, yapılan iş genişletilmekte işçinin üretim sürecindeki kontrolü artırmaktadır. İşçiler birden fazla iş yapan bir ekibin içinde özerkliğe, sorumluluk duygusuna sahip olmalı ve işbirliği yapma yeteneğinde olmalıdır.²⁴⁴

Makro düzeyde işgücü piyasası esnekliği, değişen ekonomik koşullara işgücü piyasasını hızlı bir şekilde ayarlama yeteneği olarak tanımlanabilir. Mikro düzeyde ise bir firmanın ya da işçilerin; (i) işgücü girdisinin düzeyini ve zamanlamasını talepteki değişimlere göre değiştirme, (ii) ücret düzeyini üretkenliğe ve ödeme gücüne göre ayarlama ve (iii) elindeki işçileri talepteki değişimlere göre değişik işlerde görevlendirme yetisi olarak tanımlanabilmektedir.²⁴⁵

Geleneksel üretim tarzının bir sonucu olan “zaman birliği” kavramının ortadan kalkması özellikle sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler, iletişim-bilişim teknolojilerinin üretim süreçlerine giderek daha yoğun yerleşmesiyle ilişkilendirilmektedir. Benzer şekilde mekan ve ürün birliği kavramları da teknolojik gelişimin üretim süreçlerine uygulanması ile dönüşüme uğramaktadır. Tarım toplumunda üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplamı 8 milyon civarında kalemden oluşurken, bu rakam sanayi toplumunda 16 milyon farklı mal ve hizmet üretimine; bilgi çağında ise 24-26 milyon farklı mal ve hizmet üretimine dönüşmüştür. Sonuç olarak geleneksel iktisat yapısı içerisinde ulusların zenginliğini yaratan emek, sermaye ve hammadde faktörlerine bilgi faktörü de dahil olunca günümüzde değişken ve yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bunların başında da zaman, mekan ve ürün birliği kavramlarına gerek duymayan ve sanayi ve hizmet sektörlerini toplumun ve özellikle bireylerin ihtiyaçlarına göre belirleyen esneklik kavramı gelmektedir.²⁴⁶

²⁴⁴ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 275.

²⁴⁵ Joe Lowther, “Labour Flexibility and The Roles of The Croatian Social Partners in Increasing It”, http://www.ijf.hr/trziste_rada/lowther.pdf, (12.06.2005), s. 2.

²⁴⁶ TİSK, **Çalışma Hayatında Esneklik**, <http://www.tisk.org.tr/download/yayinlar/esneklik.zip>, (20.05.2006), s. 6.

Son birkaç on yılda işgücünde önemli sektörel değişimler olmuştur. Tarımın ve imalat endüstrisinin bünyesine hizmetlerin, hizmet sektörünün bünyesine de kısmen sanayinin katılması ile üç sektör arasında iç içe geçmeler olmaktadır. Tarım, madencilik, imalat gibi eski sektörlerden bilgi ve enformasyon teknolojisi, mikro-elektronik, biyo-teknoloji vb. yeni alanlara geçiş olmuştur. Avrupa Birliği'nin bir raporuna göre gelecek beş yıl içinde network ekonomisi Avrupa Birliği'nde pek çok yeni işler yaratırken çok sayıda eski işin de yok olmasına neden olacak, bu durum milyonlarca çalışanın günlük yaşamının da etkileyecektir. Bu alanda yeterli vasıflı işçi bulunamadığından işçi açığı geçici hizmet sözleşmeleri ve esnek çalışma biçimleri ile kapatılmaya çalışılmaktadır. İşverenler geçici işçi sağlayan istihdam kurumları ile faaliyete geçmektedirler. Teknolojik gelişmeler bir yandan bazı işleri yok ederken diğer yandan hizmet sektöründe örneğin oto sektöründe yeni iş alanları yaratmaktadır.²⁴⁷

Esnekliği doğuran önemli faktörlerden bir diğeri ise **işsizliktir**. Rekabetin artması ve bunu izleyen ekonomik büyüme kendiliğinden istihdam artışına yol açmasa bile yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasını kolaylaştırdığından, işverenler ve politikacılar, esnek işgücü piyasalarının oluşumunu, bugün dünyanın pek çok bölgesinde görülen yüksek oranlı ve sürekli işsizlik sorununun çözümünde anahtar kabul etmektedirler.²⁴⁸

İstihdamda esneklik, İngiltere'de Thatcher döneminde yoğun olarak savunulmuştur.²⁴⁹ 1970'lerden sonra yeni enformasyon teknolojilerinin etkili olması ve ekonomilerin enternasyonalleşmesiyle birlikte bürokrasinin (dolayısıyla devletin) düzenleme gücü giderek azalmaya başlamıştır. 1980'lerden itibaren büyük miktarlardaki kitle üretimi yerine uzmanlık üretimi, katı kurallar yerine esnek kurallar kondu. Böylece postmodern tarzlara ve fikirlere ilham kaynağı olan post-Fordizmin 'esnek uzmanlaşma' kavramı ortaya çıktı. Fakat bir takım problemleri de beraberinde getirerek; mesela, 'uzmanlaşma' ücretlerin dondurulmasına, 'esneklik' ise becerilerin azalmasına neden olmaktadır. Günümüz dünyasının bu tablosunda,

²⁴⁷ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 286.

²⁴⁸ Ozaki, **a.g.e.**, s. 1.

²⁴⁹ Nurhan Süral, "The Issue of Flexibility Under The New Turkish Labour Act", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan, Cilt 55, Sayı:1, İstanbul, 2006, s. 442.

ABD ve İngiltere *esnek*, Japonya ve Almanya ise *organize* ve *becerili* kapitalist ülkeler olarak tasnif edilmektedir. Post-Fordizm kavramı, üretimde yeni teknolojilerin sağladığı yeni ekonomik imkanları ifade etmektedir. Ekonomide post-Fordist olarak adlandırılan, genel olarak postmodernist dönemin bazı özellikleri şunlardır:²⁵⁰

1. Eski imalathane ve bacalı endüstrilerin çöküşü, bilgisayar esaslı yatırımların doğuşu;
2. Esnek ve merkezi olmayan formlardaki işçilik prosesleri ve organizasyonlar;
3. Uzman çalışanların ve düşük ücretli işçilerin oluşturdukları emek pazarı;
4. Birleşmiş bir mavi yakalı geleneksel işçi sınıfının sona ererek, beyaz yakalı, profesyonel, teknik, yönetici ve diğer servis sektörü çalışanlarının mesleki yapısının hakim olması;
5. Kadının daha çok çalışabilmesine yeni teknolojilerin imkan sağlaması;
6. Tüketimde bireysel tercihlerin farklılaşması nedeniyle piyasaya sunulan malların çeşitlenmesi;
7. Kapitalist üretim prosesinin globalleşmesi nedeniyle çokuluslu şirketlerin hakimiyeti ve özerkliği;
8. Global üretimin organize edilebileceği şekilde bir esnekliğe sahip yeni bir milletlerarası iş bölümü.

Elbetteki bu özellikler gerek iktisadi, gerek toplumsal hayatta kısmen görülebilmektedir. Mesela, hazır yemek işletmeleri klasik Fordist prensiplerle çalışmaktadırlar. Öte yandan post-Fordizm, ekonomilere göre de farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Özetle post-Fordist dönem, küçük teşebbüslerin, uzmanlaşmış mal ve hizmet pazarlarının oluşturduğu yeni bir yapı anlamı taşımaktadır.²⁵¹

---

²⁵⁰ Birkök, a.g.m.

²⁵¹ Birkök, a.g.m.

İşgücünün giderek aratan miktarı **kadın işgücü** olmaktadır. Atipik istihdam büyük ölçüde kadın istihdamıdır. Formel emek piyasasında kadın oranının artması, ücretli işçi olarak koca ile evde çalışan kadın şeklindeki geleneksel modeli yıkmaktadır. ABD ve AB’de kısmi zamanlı çalışanların büyük çoğunluğu kadınlar oluşturmaktadır. Kısmi zamanlı çalışanların %81,8’i kadınlardır. AB’de kadın nüfusun %50’si çalışırken, bu oran Japonya’da %63’ü bulmaktadır.²⁵²

Modern sanayi toplumlarında kadın işgücünün çalışma hayatına girmesi de özellikle çalışma sürelerinin yeniden gözden geçirilmesinde ve atipik istihdam şekillerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.²⁵³ Tüm ülkelerde kadınlar kısmi süreli çalışanların üçte ikisinden fazlasını oluşturmakta ve kadınların neredeyse yarısı kısmi süreli çalışmaktadır. Bununla birlikte 1980’lerde meydana gelen artışın aslında kısmi süreli işlerdeki artıştan kaynaklandığını da belirtmek gerekmektedir.²⁵⁴ Kadınların daha fazla boş zaman isteği kısmi süreli çalışma tercihlerini artıran faktörlerden biridir. Kadınların aile içindeki konumu bu tür çalışma için daha avantajlı gözükmekte, bu nedenle kadınlar daha çok bu tür çalışmayı tercih etmektedirler.

Yeni üretim sisteminde çok iyi bir **eğitime** ve çok yönlü teknoloji bilgisine sahip olmak, küresel düşünmek, inisiyatif sahibi, ekip çalışmasına uygun, yer değiştirebilme özelliğine sahip olmak, yaratıcılık ve zekilik gibi özellikler günümüz işgücünde aranan özelliklerdir. Mavi ve beyaz yakalılardan sonra yeni bir personel tipi ortaya çıkmıştır, bu işgücü altın yakalılar olarak ifade edilmektedir. Uluslararası iş piyasasında bu altın yakalı elemanları çekebilmek için bir rekabet yaşanmaktadır. Firmalar gözde elemanlarını ellerinde tutabilmek için onlara büyük özerklik tanımakta, isteklerine uygun yaşama stili için koşullar oluşturmaktadırlar. Pohpohlayarak yönetim (management by pampering) uygulanmaktadır.²⁵⁵

İşgücünün niteliğinde de çok hızlı bir değişimin olduğu gözlenmektedir. Sanayi işçisi kavramı yerini bilgi işçisi kavramına bırakmakta ve bilgi işçisinin ihtiyaçlarına klasik endüstri ilişkileri içinde ve toplu iş hukukunun düzenlemeleri dahilinde cevap

²⁵² Yalınpala, **a.g.m.**, s. 275.

²⁵³ TİSK, **Çalışma Hayatında Esneklik**, İnceleme Yayınları 10, Yayın No:136, Ankara, 1994, s. 12.

²⁵⁴ Françoise Core, “Kadınlar ve İstihdam”, Çeviren: Erken Erdoğan ve Çetin Döner, **İktisat Dergisi**, İFMC, Sayı: 347, Yıl:30, Mart 1994, s. 35.

²⁵⁵ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 276.

bulmak mümkün olmamaktadır. Bireysel pazarlık, bireysel hizmet akitleri, atipik çalışma türleri gibi esneklik uygulamalarının bilgi işçileri için gerekli olduğu görülmektedir.²⁵⁶ Ayrıca yaşanan ekonomik gelişmeler bireylerin gelir düzeylerini arttırmaktadır. Belirli bir ücret tatminini yakalayan bireyler daha fazla boş zaman istemeye başlamışlardır.

Atipik hizmet sözleşmelerinin artışına neden olan sebeplere talep ve arz cephesinden bakmak mümkündür. Talep cephesinde işverenler üretim ihtiyacına cevap vermek üzere işgücünü genişletmek ya da daraltmak isterler; işverenlerin kısa bir süre için ihtiyaç duydukları uzmanlık ve bilgiye ulaşmaları mümkün olur. Arz cephesinden ise; kısa dönemli ya da geçici çalışmak isteyen, hizmetlerini danışman olarak sunmak isteyen çalışanlar olabilir. ILO'nun 181 sayılı sözleşmesi ile geçici dönemsel çalışanların işe alınmaları özel istihdam kurumları aracılığıyla gerçekleşmektedir.²⁵⁷

Özel istihdam büroları işletmelerin işgücü ihtiyaçlarının karşılanması konusunda uzmanlaşmış işletmelerdir. Bunlar işçi ve iş bulma faaliyetleri karşılığında kar elde etmektedir. Bazı özel istihdam büroları istihdam ilişkilerinin tarafı olmaksızın işgücü arz ve talebini buluşturma görevi üstlenmektedir. Bir bölümü hukuki açıdan işvereni olduğu elemanlarına işletmelerde istihdam olanağı vermektedir. Bazı istihdam büroları ise doğrudan işgücü arz ve talebini buluşturma görevi üstlenmemekte, eğitim ve danışmanlık hizmetleri vermektedir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan vasıflı işgücünü işe almada aktif rol oynayan bu bürolara ihtiyaç duyulmaktadır.²⁵⁸

Esnek işgücü piyasaları tartışmaları işletme bazında kullanılan çekirdek işgücü ve ihtiyaç duyulduğunda istihdam edilen çevre işgücü (part-time, geçici, mevsimlik işçiler) kavramlarını beraberinde getirmiştir. Esnek üretim sisteminin emek gücünde yarattığı iki sınıf; “merkez” ve “çevre” olarak da tanımlanmaktadır. Merkezdeki emek gücü gerçekten de esnek üretim sistemlerinin merkezinde yer alıp, ileri teknoloji kullanabilen emek gücünü tanımlar. Çevre olanı ise, piyasa koşullarına göre

²⁵⁶ TİSK, **a.g.e.**, (18.08.2004), s. 8.

²⁵⁷ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 277.

²⁵⁸ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 277.

işe alınıp, geçici sürelerle sözleşmeyle çalıştırılan ve piyasadaki daralmayla birlikte işlerine geçici ya da sürekli olarak son verilen emek gücünden oluşur.²⁵⁹

Dünya’da nüfus ve işgücünün yılda 100 milyon artmasına karşılık yılda sadece 50 milyonluk istihdam yaratabilmesi “çalışmanın sonu” kehanetine yol açacak bir altyapı oluşturmaktadır.²⁶⁰ Gorz’a göre, pek çok insan için iş; artık çok az bir vasıf gerektiren ve çok az tatmin sağlayan yaşamak veya ücret kazanmak için yapılan araçsal bir faaliyete dönüşmekte, kimlik veya anlamlı faaliyet kaynağı olma özeliğini kaybetmektedir. Buna bağlı olarak istihdamın yapısı, iş güvencesine sahip tam-zamanlı işlerde çalışan emek aristokrasisi ile işsizler kitlesi ve alelâde işleri yapan ve hiçbir istihdam güvencesi bulunmayan vasıfsız işçiler arasında kutuplaşmaktadır. Bu dönüşümle birlikte, sosyalist projeleri hayat geçirecek sınıf bilincine sahip iş-odaklı devrimci proletarya tarihe karışırken; onun yerine nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan işsizlerin, gizli işsizlerin, güvencesiz, parça-zamanlı işlerde çalışan, geçici ve mevsimlik işçilerin ve iş-tatmini sağlayamayanların oluşturduğu bu yeni sınıfı, “işçi olmayan, sınıfsız, sanayi-ötesi yeni proletarya” yükselmektedir.²⁶¹ **İşgücü piyasasının küreselleşmesi sürecinde ortaya çıkan sonuçlardan biri işgücünün kutuplaşması diğeri çalışma yaşamının kuralsızlaşmasıdır.** Bir kutuptaki işgücünde bilgi ve uzmanlık gelişmiş, özgürlük alanı genişlemiş ve en azından çalışma koşulları bir nitelik kazanmıştır. Öteki uçta ise niteliksiz ya da onun niteliğine ihtiyaç duyulmayan bir işgücü birikirken, bu işgücü için hem istihdam olanakları hem çalışma koşulları açısından sosyal güvenceler azalmıştır.

İşçilik maliyetlerini düşürme çabalarının getirdiği esneklik arayışları, 20. yüzyılın son çeyreğinde çalışanlar açısından “örgütlenme hakkı”, “toplu pazarlık hakkı” ve “iş güvencesi” gibi bazı sosyal hakların, en azından çevre işçileri açısından kullanılmasını olanaksızlaştırmıştır.²⁶² Esneklikle beraber yasaların, toplu sözleşmelerin ve güvencelerin yerini değişken, güvencesiz, çok zaman işverenin tek taraflı belirlediği kurallar almaktadır. Ancak buradaki kuralsızlık hiçbir kuralın olmaması değil, çalışma ilişkilerinde geçerli olan kuralların çözülmesi, yasadışı,

²⁵⁹ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 278.

²⁶⁰ Bilgin, 2003,**a.g.m.**, s. 137.

²⁶¹ Zeki Parlak, Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Kocaeli Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004 / 2 : 95-125, s. 102.

²⁶² Kutal, **a.g.e.**, s. 25.

güvencesiz bir döneme ait tehlikelerin ortaya çıkmasıdır.²⁶³ Farklı tanımlamalar olsa da sonuç olarak esnekliğin katı kurallardan arındırma olduğu bir gerçektir. Esnekliği “kurasalsızlaştırma değil, yeniden düzenleme” olarak algılamak gerekmektedir. Çünkü esneklik kuralsızlık demek değildir. Kurallar yine mevcut olacak, kanun koyucu gerekli yasal düzenlemeleri yapacak fakat kurallardaki katılımın yerini esneklik alacaktır.²⁶⁴

Esneklik kavramı, işçiler ve işverenler tarafından farklı şekilde değerlendirilmektedir. Örneğin; bir işçi esnekliğin kendisine çalışma hayatıyla ilgili karar vermede daha fazla özgürlük tanıdığını düşünürken; diğer bir işçi de, esnekliği özgürlüğüne getirilen bir kısıtlama, belirsiz ve güvencesiz bir ortam olarak düşünülebilmektedir. İşverenler tarafından da esneklik farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir. Örneğin; bir işveren esneklikle işçileri daha özgür ve rahat biçimde kontrol edip yönlendirebileceğini düşünebilirken, diğer bir işveren de tam tersini düşünüp işçilerin üzerindeki kontrolünü kaybedebileceğini zannedebilmektedir.²⁶⁵

Esnek çalışmayla ilgili iki yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi, esnek çalışmayı çalışanların yararına değerlendirmek ve çalışanların iş yaşamını kendi yaşamlarına uydurmak için başvurdukları çalışma biçimleri olarak ele almakta, ikinci yaklaşım ise, esnek çalışmayı işverenler açısından değerlendirmekte ve gerek sayısal gerek yapısal anlamda iş verenlerin istihdam esnekliğini aradıklarını göstermektedir. Bu iki yaklaşım da sanayileşmesini tamamlamamış ülkelerde gerçekçi sonuçlar vermemektedir. İşverenler esnekliği “deregülasyon” (kuralsızlaştırma ve düzenleyiciliğe son verme) ile eşdeğer tutmakta ve çalışan işçilerin kazanılmış haklarından kurtulma olarak görmektedirler.²⁶⁶

Üretim süreçlerinde yaşanan bu değişimler doğrudan işgücü piyasalarını ve istihdamın yapısını da etkilemektedir. Şirketlerin dışarıya iş vermesinin yaygınlaşması (alt yükleniciler), esnek uzmanlık modeli çerçevesinde küçük ve orta

²⁶³ Koray, “Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi”, **a.g.e.**, ss. 761-765.

²⁶⁴ Yavuz, **a.g.e.**, s. 6.

²⁶⁵ Bacak ve Şahin, **a.g.m.**, s. 326.

²⁶⁶ Bacak ve Şahin, **a.g.m.**, s. 327.

boy işletmelere dayalı bir üretim ağının oluşturulması, büyük şirketlerin kimi bölümlerini kapatarak üretim sürecinin bazı aşamalarını taşeronlara devretmesi gibi gelişmelerin işgücü piyasasında parçalı yapıyı daha da derinleştirdiği ve çalışanları üç temel gruba böldüğü ifade edilmektedir. Birincisi, tam gün çalışan, iş güvencesi ve ücretleri görece yüksek, yaptığı işle sınırlı olarak niteliklerinin gelişebilmesi söz konusu olan, yeni teknolojilerle donanmış, merkez firmalarda istihdam edilenler; ikincisi, tam gün çalışmakla birlikte, birinci gruptakilere göre daha kolay bulunur niteliklere sahip olan, çoğunlukla rutin işlerde çalışan işçilerden oluşan, işten atılma oranının yüksek olduğu işçiler, üçüncüsü, yarı-zamanlı, geçici, belirli süreli sözleşme kapsamında, taşeron firmalarda ya da evde parça başı iş üzerinden çalışan işçilerden oluşan, iş güvencesinin düşük olduğu ya da hiç olmadığı işçi grubu.²⁶⁷

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarla beraber esneklik kavramı çokça tartışılan ve önemli değişimleri de beraberinde getiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşveren ve işçi sendikalarının doğası gereği konuya yaklaşımları arasında farklılıklar bulunmaktadır. İşveren kesimi esnekliği rekabet aracı olarak görürken, işçi kesimi ise kuralsızlaştırma olarak görmektedir. Özellikle Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) esnekliğin farklı boyutlarının istihdam ve verimlilik artışı üzerinde yaptığı etkilere vurgu yaparken, yüksek istihdam sağlaması nedeniyle önemini vurgulamakta, esnekliği rekabet karşısında bir çözüm yolu olarak görmektedir. Diğer yandan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) ise esnekliğin, özellikle sendikalı işyerlerinde, toplu iş sözleşme hükümlerinin sürekli esnetilmesi veya esnekliğe ilişkin hükümler konulması ile genel olarak taşeron, kaçak ve/veya geçici işçi çalıştırma gibi uygulamalarla uzun zamandan beri var olduğunu belirtmekte, küreselleşme olgusu ve yeni teknolojiler ile birlikte esnekliğin sayısal, işlevsel, ücret ve diğer biçimleri ile adı konularak yaygınlaştığını, ekonomik kriz dönemlerinde ise üst düzeye tırmandırılan bir konu olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸

İşçi sendikaları genel olarak; işçiler arasındaki dayanışmayı azaltıp bireyselliği arttırarak sendika üyeliğini zayıflatması, çalışanların istihdam güvencesini azaltması,

²⁶⁷ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar**, İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları, 1986, s. 57.

²⁶⁸ TÜRK-İŞ, “Esnek Çalışma”, **Petrol-İş Yıllığı (1997-1999)**, İstanbul, 2000, s. 894.

tam gün çalışanlarla esnek çalışanlar arasında eşitsizlikler yaratması gibi nedenlerle esnek çalışmaya karşı çıkmaktadır. İşçi sendikaları, değişken ve istikrarsız pazar koşullarına ve ürün tercihlerine uyum sağlamaya çalıştığını iddia eden işveren kesiminin uyguladığı esnek çalışma biçimleri sayesinde, işçilik maliyetlerinin asgari ücretin altına çekildiğini, çalışma sürelerinin uzadığını, iş yoğunluğunun, sendikasızlaştırma ve kayıt dışı istihdamın arttığını, çalışma koşullarının kötüleştiğini ifade etmektedirler.²⁶⁹

Pinkney'e göre, modernizmden postmodernizme iki noktadan geçilmiştir. Bunlardan birincisi evrenselcilik, elitçilik ve formalizm gibi modernist unsurların artık öneminin kaybolması, ikincisi ise iktisadi alanda esnek uzmanlaşma olarak da adlandırılan ve enformasyon teknolojisi sayesinde monolitik üretimin desantralizasyonuna geçiştir. Bugün artık sanayi çağı geride kalmış, insan kaynaklarının entelektüel niteliklerine dayalı olan bilgi çağı başlamıştır. Bu çağın iktisadi niteliklerinin sosyal yapıyla ilişkilerini vurgulamak maksadıyla *postendüstrileşme* kavramı kullanılmaktadır. Tarihi gelişimi bakımından kavramın mukayesesi yapıldığında, endüstri öncesi (pre-industrial) dönemde toplumun temel ihtiyaçlarının üretildiği ve sistem itibariyle üretimin dar ve küçük ölçekli olduğu, endüstri döneminde makine teknolojisi ve büyük ölçekli üretime dayalı sosyal ve ekonomik organizasyonların ortaya çıktığını, endüstri-ötesi dönemde ise, üretimin miktarı ve verimliliğinden ziyade bilim ve teknoloji ağırlıklı olduğu görülmektedir. Endüstriyel toplum, üretilen malların miktarıyla tanınırken, postendüstriyel bilgiyi üretme ve aktarma kapasitesiyle tanınmaktadır. Postendüstriyel toplumun hareket ettirici gücü bilgi, teknik beceri ve idari yetenektir. Sermaye toplamak, sanayi toplumundaki kadar önemli değildir. Bu toplumların problemi, ekonomik büyüme değil, verimli organizasyonlar ve bilginin bir sistem halinde toplanmasıdır.²⁷⁰

Yukarıda anlatılan tüm değişmelerin ortak özelliği *bilgidir*. İnsanlığın birikimiyle son nesil çağa ulaşmış bulunuyoruz. Bilgi, giderek artmakta, yoğunlaşmakta ve yayılmaktadır. Ön plana çıkan bu özelliği, içinde bulunduğumuz çağa, daha postmodern bir ifadeyle günümüze, damgasını vurmasına neden olmuştur.

²⁶⁹ Ülkü Hatman, "Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor?", http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi31/d131_3537.pdf, (10.09.2005), s. 3.

²⁷⁰ Birkök, a.g.m.

Bugünün toplumu bazı özellikleri itibariyle “*Bilgi Toplumu*”, çağımız ise “*Bilgi Çağı*” adıyla adlandırılmaktadır. Çok daha sık kullanılan ve bu dönemin düşünce özelliklerini ifade eden terim “*Postmodernizm*”, iktisadi yapı ise “*Postendüstriyel*”dir.²⁷¹

1970 Petrol kriziyle beraber genel kabul gören, ulusal ekonomiyi ve refahı korumaya yönelik Keynesgil ekonomi politikalarının terk edilmesi üretim sistemi olarak Fordizmden de vazgeçilmesini beraberinde getirmiştir. Munck’un da aktardığı gibi²⁷² küreselleşme ile birlikte “ülkemiz için iyi olan General Motors için de iyidir, ve bunun tersi de geçerlidir.” dönemi sona ermiş ve uluslar yerine firmaların aktif olduğu ekonomi dönemi başlamıştır. Neo-liberal politikaların yükselişe geçtiği bu süreçte yeni üretim paradigması olarak post-fordizm ya da esnek üretim modelleri ortaya çıkmış, böylece işgücü piyasalarında da esnekleşmeye doğru bir değişim baş göstermiştir. Kısaca özetlemek gerekirse esnekliğin gerekliliğini vurgulayan koşullar arasında, teknolojik gelişmeler, arz ve talep değişikliklerine uyum sağlama kolaylığı, rekabet gücünün artırılması, işsizliğin azaltılması ve hizmet sektörünün genel ekonomik yapıda ağırlık kazanması²⁷³ sayılabilir.

2.2.1. Esneklik Türleri

Fordist üretim sisteminin terk edilmesi sürecinde, çalışmanın geleneksel çeşitleri ve yeni işler arasındaki bölünme de artık çok sıkı değildir. Çalışanlar artan bir şekilde iki kategori arasında gidip gelmektedir. Yaşam boyu bir kişi full-time’den part-time’a ofis işlerinden evdeki ofise yada büyük işletme güvenliğinden müteşebbislik macerasına girişebilir. Çalışmanın doğasındaki değişim, çalışma hayatının sınırlarını çizen katı ölçüleri de yıkmaktadır.²⁷⁴

Günümüzde esnek çalışmanın çok çeşitli uygulamalarına rastlanmaktadır. Gerek esneklik kavramına açıklık kazandırmak, gerek işçi ve işverenlerin ulaştığı serbestliğin boyutlarını anlaşılır kılmak için çeşitli esneklik gruplandırılmaları

²⁷¹ Birkök, **a.g.m.**

²⁷² Munck, **a.g.e.**, s. 17.

²⁷³ Bacak ve Şahin, **a.g.e.**, ss. 330-332.

²⁷⁴ Şenkal, **a.g.e.**, s. 471.

yapılmaktadır. Bir gruplandırmaya göre esneklik; işyerinin, işin, iş sürelerinin ve iş yasalarının esnekleştirilmesi şeklindedir. Buna göre:²⁷⁵

- i.** İşyerinin esnekleştirilmesi: işyerinin bölünmesi, küçülmesi, bağımsız birimlere ayrılması, taşeronlaşma,
- ii.** İşin esnekleştirilmesi: nakil, tayin, iş değişikliği kolaylıkları, kısa süreli çalışma, geçici, mevsimlik çalışma,
- iii.** İş sürelerinin esnekleştirilmesi: değişken zamanlı çalışma, yoğun çalışma,
- iv.** İş yasalarının esnekleştirilmesi ise: çalışmanın esnekleştirilmesi ile ilgili sigorta mevzuatı dahil olmak üzere iş mevzuatında gerekli yasal değişikliklerin yapılması gibi uygulamalarla gerçekleştirilebilmektedir.

OECD'ye göre, emek esnekliği beş şekilde ortaya çıkmaktadır:²⁷⁶

- i.** Dış sayısal esneklik; işçi sayısının işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,
- ii.** Dışsallaşma; firma işlerinin bazılarının taşeronlar tarafından yapılması,
- iii.** İçsel sayısal esneklik; çalışma saatleri ve dağılımının işverenin ihtiyaçlarına göre yapılması,
- iv.** İşlevsel esneklik; işçilerin işlerinin işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,
- v.** Ücret esnekliği; üretkenlik ve piyasa koşullarına göre emeğin ödüllendirilmesi,

Bunlara, uzamsal ve coğrafi esnekliği de eklersek, 20. yy sonunda ortaya çıkan işçi modelinin detaylı bir resmini elde etmiş oluruz. Esneklik hepsi de birbirleriyle ilişkili olan çok farklı görüntüleriyle, uluslararası rekabet çağında emeğin tamamlayıcılarından biridir. Emek esnekliği her ne kadar farklı ülkelere özgü görünümlere bürünse de küresel çapta bir eğilimdir. Daha küçük işgücü topluluklarına, işyerlerinde daha az kurallara, daha zayıf sendikalara ve ekonomik dalgalanmalara bağlı olan ücretlere doğru bir gidiştir.²⁷⁷

²⁷⁵ Yalınpala, **a.g.m.** s. 282.

²⁷⁶ Munck, **a.g.e.**, s. 94.

²⁷⁷ Munck, **a.g.e.**, s. 94-95.

Yaygın olarak kullanılan bir başka gruplandırmaya göre çalışma hayatında esneklik uygulamalarını beş grup altında toplamak mümkündür. Bunlar; fonksiyonel esneklik, sayısal esneklik, çalışma süresi esnekliği, ücret esnekliği ve uzaklaştırma stratejileri'dir.²⁷⁸

2.2.1.1. Fonksiyonel Esneklik

“İç Esneklik” olarak da ifade edilen Fonksiyonel esneklik, işçilerin iş tanımlarının değişen üretim metotlarına, teknolojik şartlara, iş yüküne bağlı olarak değiştirilebilmesi, bir başka ifade ile işletmede çalışanlara değişik alanlarda görev ve sorumluluk yüklenebilmesi demektir.²⁷⁹ Buradaki esneklik işgücünün miktarı ile ilgili değil, onun vasıf ve yetenekleriyle ilgilidir. İhtiyaca göre işgücünün değişen teknoloji ve üretim şekillerine uyum sağlayabilme becerisidir.²⁸⁰

Daha geniş bir tanımlama ile fonksiyonel esneklik, işletme performansının ve etkili bir iş organizasyonunun gerçekleşmesi amacını taşıyan bir işyeri kültürünün parçası olarak ifade edilmektedir. Fonksiyonel açıdan esnek olan işyerleri, ekip çalışması yapmak ve kaliteyi ön plana çıkarmak gibi nitelikli ve motivasyonu olan kişilerin daha iyi performans göstermesini sağlayan değişik uygulamalara sahip olan işyerleridir.²⁸¹

Fonksiyonel esneklik yüksek vasıflı işgücünü talep etmekte ve bu esneklikte işgücünün eğitiminin önemli rol oynamaktadır. İşgücünün en iyi ve verimli şekilde kullanılmasını amaçlandığı fonksiyonel esneklik, işgücünün esnek kullanımı, yeni istihdam modelleri, belirli süreli hizmet akdi, kısmi süreli hizmet akdi, iş paylaşımı biçimlerini kapsamaktadır.²⁸²

İşletmenin iç çalışma organizasyonu ile ilgili olan fonksiyonel esneklik, işletmenin iç hareketliliğini artırıcı tedbirler içerir. Diğer bir ifade ile fonksiyonel

²⁷⁸ Can Tuncay, “Çalışma Hayatında Esneklik”, MESS, Yayın No:222, Kasım 1995, s. 23.

²⁷⁹ Türk-İş, “Esnek Çalışma” Petrol-İş Yılığ 1997-1999, 2000, ss. 889-900., s. 892.

²⁸⁰ Tuncay, a.g.m., s. 30.

²⁸¹ TİSK, Avrupa'da Esneklik Uygulamaları, İngiliz Sanayi Konfederasyonu (CBI) Araştırması: Çalışan Bir Avrupa Yaratılması, Yayın No:204, 2001, s. 57.

²⁸² Türk-İş, a.g.e., s. 892.

esneklik, işçilerin iş tanımlarının değişen üretim yükümlülüklerine bağlı olarak değiştirilebilmesidir. "Esnek firma" modelinin kuramcısı Atkinson da işçilerin birbirlerinin işlevlerini devralabilecek gruplara bölünmelerini, böylelikle vasıfların çeşitlendirilebileceğini belirtmektedir.²⁸³

Fonksiyonel esneklik kavramının altında yer alan alt kavramlar şu şekilde özetlenebilir:²⁸⁴

- **Yatay iş hareketliliği**, birbirlerine yakın tarzda çalışan değişik ustalıklara sahip işçi grupları arasında işçilerin gidip-gelmeleridir.
- **Gruplararası yatay esneklik**, birbirlerine yakın vasıflara sahip işçi gruplarının, temel vasıflarını koruyarak birbirlerini ikame edebilmeleridir.
- **Yatay grup bütünleşmesi**, işçi grupları arasındaki fabrika içi işbölümünün azaltılması şeklinde kendini göstermektedir.
- **Dikey grup bütünleşmesi**, üretim ünitesi içindeki vasıf ve yetenek kademelerini azaltmak, böylece işletmeyi eğitim yükünden kurtararak maliyetleri en aza indirmektir.
- **Dikey işlevsel bütünleşme**, planlama ve üretim işlevlerini üstlenen işçi gruplarının, vasıflı - yarı vasıflı farkını koruyarak tek bir takım içinde yer almalarıdır. Kalite kontrol, imalat işlevleri ile, gözetim, düzeltme, kalite kontrol faaliyetlerinin aynı işçiler tarafından uygulanmasıdır.
- **Bütünleşmiş takım çalışması**, işletme içinde, bir ekip ruhu ve bağlılığı yaratılarak, işçilere aidiyet duygusu verilmesini amaçlar.

Yapılan araştırmalar fonksiyonel esnekliğin işletmelerde giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Fonksiyonel esneklikle, teknolojik ve organizasyonel iş tanımları yenilenmekte, işgücünün mevcut vasıf ve esnekliği gerekli kılınmaktadır. Ayrıca, işletme maliyetlerinin ve ürün pazarlarındaki belirsizliklerin artması da, fonksiyonel esnekliğin uygulanmasını zorunlu hale getirmektedir.

²⁸³ TİSK, *Çalışma Hayatında Esneklik*, a.g.e., s. 20.

²⁸⁴ TİSK, *Çalışma Hayatında Esneklik*, a.g.e., s. 20.

2.2.1.2. Sayısal Esneklik

Sayısal esneklik firmaların, ekonomik ve teknolojik koşullara, piyasalardaki talep değişimine göre işgücü miktarını ve niteliğini kolayca ve hızla belirleyebilme serbestisidir.²⁸⁵ Böylece işletme, işe alma ve işten çıkarmalarda büyük bir serbestlik kazanmış olur. Geçici süreli veya belirli süreli işe almalar gibi, taşeronlaştırma ve fason iş yaptırma ile gerçekleştirilen sayısal esneklik uygulamaları yeni olmamakla birlikte yaygınlık kazanmaktadır. Sayısal esneklik çekirdek işgücü (işletme için gerekli ve nitelikli işgücü) için başvurulabileceği gibi esas olarak çevre işgücü (gerektiği kadar ve gerektiği zaman başvuru işgücü) için kullanılmaktadır.²⁸⁶

“İstihdam esnekliği” ya da “dış esneklik” olarak da ifade edilen sayısal esneklik, firmaların ekonomik ve teknolojik koşullara, piyasalardaki talep değişimine göre işgücü miktarını ve niteliğini kolayca ve hızla belirleyebilmeleridir.²⁸⁷ Firmalar işçi alım ve çıkarmalarda yasal ve sendikal engellerle ne kadar az karşılaşılırsa, o kadar sayısal esnekliği uyguluyorlar demektir. Dış esneklik işe alım ve çıkarmalarda yasal düzenlemelerin esnekleştirilmesidir. Kendi adına çalışma, alt-işveren, mevsimlik işçilik, geçici çalıştırma ya da belirli süreli işe alma ve eve iş verme gibi istihdam ilişkileri dış esneklik sağlamanın araçlarıdır ve hızla yaygınlık kazanmaktadır.²⁸⁸ Böylece işletmeler, kısa dönemli arz talep değişimlerine işgücü miktarı ve niteliğini değiştirerek hızla cevap verebileceklerdir.

İşverenin çalışma gücünün büyüklüğünü değiştirmeye yönelik sayısal esneklik, çalışma hayatındaki esneklik türlerinden tartışmaya en açık olanıdır. En kısa ifade ile sayısal esneklik, işverenin işçilerin miktarını değiştirme serbestisidir. Keynesgil politikaların uygulandığı yıllardan kalma işe alma koşulları, ağır işleyen kamusal iş bulma kurumları, işten çıkarmaya ilişkin yasal önlemler, fiziksel ve sosyal

²⁸⁵ TISK, “Çalışma Hayatında Esneklik Gereksinimi,” *Kamuoyunda Esneklik*, , der. MESS, İstanbul: MESS Yayınları, 1999, s. 113

²⁸⁶ Ülkü Hatman, “**Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor?**”, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi31/d131_3537.pdf, (10.09.2005).

²⁸⁷ Türk-İş, **a.g.e.**, s. 892.

²⁸⁸ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 282.

özürlülerin istihdamına yönelik yüksek oranlı kotalar, işverenler açısından özellikle kriz koşullarında önemli bir maliyet unsuruna dönüşmektedir.²⁸⁹

Geçici süreli veya belirli süreli işe almalar gibi, alt-işveren uygulamaları da gelişmekte olan ekonomiler için yeni değildir. Ancak, bu konuda iki önemli gelişme yaşanmaktadır. Birincisi, sayısal esneklik uygulamaları şimdi gelişmiş ekonomilere ve formel sektörlere doğru bir genişleme göstermektedir. Artan rekabetle birlikte bu uygulamalar, istihdam politikaları ve çalışma koşulları açısından belirli bir düzeye ulaşmış ekonomiler ve işletmeler için de bir zorunluluk durumuna gelmektedir. Bu genişlemeye dayalı olan ikinci önemli gelişme ise, esneklik uygulamalarının giderek “doğallık”, “normallik” kazanması, bir istisna olmaktan çıkıp “genel ve egemen” bir nitelik kazanmalarıdır.²⁹⁰

Katı istihdam korumasının işgücüne katılım oranlarını düşürdüğü, bazı grupların (gençler ve uzun süreli işsizler) işgücü piyasasına girişlerini zorlaştırdığı ve işçilere önerilen hizmet akdi çeşitlerini etkilediği yolunda tespitler mevcuttur.²⁹¹ Aynı zamanda daimi işçilere yönelik katı istihdam kuralları, geçici iş sözleşmelerinin yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açabilmektedir. Böylece, aşırı korumaya tabi daimi işçiler ve daha az korumaya tabi geçici iş sözleşmeleriyle çalışanlar gibi, iki sınıf işçi yaratılmış olmaktadır.

2.2.1.3. Çalışma Süresi Esnekliği

Çalışma süresinde esneklik kavramı, taraflara çalışma sürelerini serbestçe düzenleme olanağı veren çalışmayı ifade etmektedir. Esnek çalışma türleri ülkelerin özgün koşullarına göre değişmekte, teknolojik düzey, ekonomik ve toplumsal yapılara bağlı olarak farklı esnek çalışma türleri farklı ülkelerde farklı yoğunlukta kullanılabilir. Değişik ülkelerde yaklaşık 24 çeşit esnek çalışma türü olduğu bilinmektedir. Bugün gerek yasal düzenlemeler, gerek toplu iş sözleşmeleri aracılığı ile çalışma süreleri esnekliğinin giderek arttığı, esnek zamanlı çalışma, vardiyalı çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, kayan iş süreleri, telafi edici çalışma, çağrı

²⁸⁹ TİSK, *Çalışma Hayatında Esneklik*, a.g.e., s. 10.

²⁹⁰ Koray, *Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi*, s. 755.

²⁹¹ TİSK, *Avrupa’da Esneklik Uygulamaları*, a.g.e., s. 50.

üzerine çalışma, part-time çalışma gibi şekilleri ile de, çalışma sürelerinde esnekliğin sağlandığı görülmektedir.²⁹²

Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, çalışma sürelerinin belli bir başlangıç ve bitiş zamanının olmaması ve işçi ile işverenin istek ve amaçları doğrultusunda belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, işletmelere işin gereksinim duyulan sürelerde yapılması, işçilere ise çalışma süresinin işçilerin tercihleri doğrultusunda belirlenebilmesi serbestisini sunar. Bu bakımdan çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi olgusu, günümüzde hem esnekleştirme uygulamalarının en önemlisi hem de gelişmiş batılı ülkelerde en çok uygulama alanına kavuşan esnekleştirme şeklidir.²⁹³

Çalışma süresinin esnekleştirilmesi, geleneksel günlük çalışma sürelerinin ve belirsiz süreli çalışma sözleşmelerinin ortadan kaldırılmasıdır. İşverenler açısından çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi eğilimi, sendikaların çalışma sürelerinin azaltılması istemlerine karşı koyma yöntemlerinden birisi olarak ortaya çıkmıştır. İşverenler maliyet azaltılmasında daha etkili bir yöntem olan çalışma programlarında esneklik talebinde bulunmuşlardır. Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesiyle günlük ya da haftalık çalışma sürelerinden, gece çalışmasının kısıtlanmasından, fazla çalışma ücretlerinden, hafta tatili çalışmalarından kaçınılabilmekte, işçilerin tüm yaşam süreçlerine müdahale edilebilmektedir. İşçilerin yaşam biçimi işyerinin işgücü gereksinimine endekslenmektedir.²⁹⁴

Çalışma saatlerinin uzatılmasının yanı sıra çalışma mevzuatına kurallar getirerek çalışma saatlerinin kısaltılması da söz konusudur. Kısmi çalışma, kayan çalışma süresi, çağrı üzerine çalışma, yoğunlaştırılmış iş haftası, yıllık iş süresi, esnek vardiya sistemi, evde çalışma, tele çalışma, geçici çalışma, iş paylaşımı, işin taşeronu verilmesi en yaygın kullanılan esnek çalışma biçimleridir. Esnek çalışmanın işçiler açısından yararları ya da sakıncaları olabilir. Daha kısa çalışma haftası için pazarlık etme fırsatı doğabilirken, bazı esnek çalışma biçimleri işçilere daha çok bağımsızlık ve işi kontrol etme olanağı sağlayabilir. İşçiler aile yaşamlarını bu

²⁹² Hatman, **a.g.e.**, s. 3.

²⁹³ Işığışok, **a.g.m.**, s. 5.

²⁹⁴ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 280.

düzensiz çalışma saatlerine göre ayarlayarak gerek aile yaşantısında, gerek sosyal yaşamda gerginlik yaşayabilirler. Son olarak esnek çalışmanın işçiler açısından en olumsuz sonucu sendikal dayanışmanın azalmasıdır. Esnek çalışan işçiler istihdam ilişkisini toplu iş sözleşmelerinden ziyade bireysel akitlere dayandırmaktadırlar.²⁹⁵

İşçi sendikaları, iş sağlığı, çalışma hayatının insanileştirilmesi, işçinin kendine ve ailesine zaman ayırması gibi düşüncelerle devamlı olarak günlük ve haftalık iş sürelerinin kısaltılmasına çalışmışlardır. Fakat 1970’li yıllarda yaşanan kriz, çalışma sürelerinin kısaltılmasına karşılık, çalışma sürelerinin “esnekliği” fikrini ön plana çıkarmıştır. Artık işçi sendikalarına, iş sürelerinin kısaltılması taleplerine karşı, işverenler iş sürelerinin esnekleştirilmesini teklif etmektedirler. Gittikçe farklılaşan ihtiyaçlara, hizmet ve üretim taleplerine, değişen hayat tarzlarına ayak uydurmak, işletme giderlerini düşürmek için iş sürelerinde esneklik gerekli hale gelmiştir.²⁹⁶

Sanayi-ötesi topluma geçilirken hizmet sektörünün kaybedilen istihdamı telafi edemeyeceğini düşünen Gorz da, sanayi-ötesi sosyalist toplum modelinin hayata geçirilebilmesi için çalışma gününü esaslı bir şekilde kısaltacak bir zaman politikası ile iş-paylaşımı programlarının uygulanmasını görmektedir.²⁹⁷

Çalışılan sürelerdeki azalmanın itici olgularından biri teknolojik gelişmedir. Çalışma tasarrufu özellikle robotlaşma ve büro çalışmalarının otomatikleşmesi alanındaki görünür mükemmelleşmeler sayesinde daha da hızlanacak gibi görünmektedir. Bu gelişme ile ekonomide çalışma ihtiyacının her geçen gün biraz daha azalacağı iddia edilmektedir.²⁹⁸ Çalışma süresi esnekliği yeni bir olgu değildir, birçok ülkede vardiyalı çalışma, gece mesaisi ve pazar günleri çalışma gibi uygulamalar uzun süreden beri vardır. Ancak bunlar, belirli mesleklerle ve sektörlerle sınırlı kalmıştır. Günümüzdeki farklılık, çalışma sürelerinde esnekliğin artık değişik işçi gruplarına ve etkinliklerine de yayılması ve değişik biçimler almasıdır.²⁹⁹ Esnek çalışma saatlerinin verimliliği artırdığı, devamsızlığı ve işgücü devrini azalttığı, çalışanların özel yaşam-ış yaşamı dengesini kurabilmesini

²⁹⁵ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 280.

²⁹⁶ Tuncay, **a.g.e.**, s. 24.

²⁹⁷ Parlak, **a.g.m.**, s. 103.

²⁹⁸ Andre Gorz, **İktisadi Akılın Eleştirisi**, Ayrıntı Yayınları, 1995, ss. 270-271.

²⁹⁹ Ozaki, **a.g.e.**, p. 26.

sağlayarak iş doyumunu artırdığı, stresi azalttığı, işe bağlılığı artırdığı ileri sürülmektedir.³⁰⁰

Bu çalışma şekli, kayan zaman, maksimum esneklik, esnek-devir, vedeğişen gün gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. En yaygın olarak ise esnek zaman kullanılmaktadır.³⁰¹ Esnek çalışma saatleri içinde yer alan bir uygulama “kayan iş süreleri”dir. Kayan iş sürelerinde günlük çalışma süresi aynı kalmakla birlikte, işe başlama ve işin bitiş saatleri tamamen çalışana bırakılmıştır. Bu, çalışanların iş ile iş dışı yaşamlarını uyumlaştırmalarını kolaylaştırdığı gibi stresi azalttığından, verimi arttırmaktadır. Kısmi süreli çalışma ise; iş yerinde normal çalışma saatlerinden daha kısa süreli çalışmayı ifade etmektedir. İlk olarak düşük nitelik gerektiren işlerde uygulanırken, bugün daha teknik, uzmanlık gerektiren işlerde uygulanmaktadır. Ancak işçilerin daha düşük ücret almaları ve işyerinde kısa bir süre bulunmaları nedeniyle iş arkadaşları ile bağlarının zayıf olması olası durumlardır.³⁰²

Kısmi süreli çalışmaya özellikle emekliler, kadınlar, öğrenciler büyük ilgi göstermektedirler. Aynı zamanda ek gelir elde etmek isteyenler içinde cazip bir esnek çalışma türü olmaktadır.³⁰³ Kısmi süreli çalışmanın sürekli gelişmesinin nedenlerinden biri işgücü piyasasında kadınların çalışma oranının son zamanlarda pek çok ülkede artmasıdır. Kadın çalışanların oranı İspanya’da %61 ve İtalya’da %62 iken, Almanya’da %93, Avusturya’da %90, İngiltere’de %89’dur. 13 ülkenin istatistiklerine göre, kadınlar tüm kısmi süreli çalışanların ortalama %78’ini oluşturmaktadır.³⁰⁴

Kısmi süreli çalışma, işsizliğin azaltılması için köklü bir politika olarak görülmemelidir. Çünkü, kısmi süreli çalışmanın yaygınlaşma hızı görece olarak düşüktür ve yüksek işgücü verimliliği sağlar. Ayrıca kısmi süreli işler için ortalama haftalık çalışma süresi, tam zamanlı işler için geçerli olan ortalama haftalık çalışma süresine yakın ise, kısmi süreli istihdamın işsizliği azaltıcı etkisi çok sınırlı olacaktır.

³⁰⁰ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 284.

³⁰¹ Türk-İş, **a.g.e.**, s. 893.

³⁰² Yalınpala, **a.g.m.**, s. 281.

³⁰³ Nizamettin Aktay, “İş Hukukunda Esneklik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Esneklik Uygulamaları”, **Mercek Dergisi**, Esneklik Özel Sayısı, 1999, s. 60.

³⁰⁴ TİSK, **Avrupa’da Standart Dışı Çalışma Türleri**, Ankara 1990, s. 15.

Öte yandan kısmi süreli işler ile tam zamanlı işler arasında nitelik açısından farklılıklar varsa, genç ve kadın işgücüne yönelik istihdam olanakları artarken, resmi işsizlik oranlarında büyük düşüşler beklemek yanıltıcı olabilir. Kısmi süreli çalışmanın olumsuz gibi yorumlanabilecek bu özelliklerine karşın, istihdam politikası içerisinde önemli bir rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Her ne kadar kısmi süreli çalışmanın doğrudan işsizliği azaltıcı etkisi açık olmamakla birlikte, yeni işler yaratılması, var olan işlerin korunması ve tam zamanlı istihdama geçiş olanağı sağlaması açısından önemli bir istihdam biçimidir.³⁰⁵

Esnek çalışma saatleri içinde yer alan bir başka kavram “çağrı üzerine çalışma” dır. Bu kavram işçinin çağrı üzerine gelerek çalışmasını ifade eder. Bu çalışma modelinin temelinde talebin az olduğu dönemlerde iş sürelerinin azaltılması, talebin arttığı dönemlerde ise çağrı üzerine çalışmanın olanaklı hale gelmesi yer almaktadır. “Yoğunlaştırılmış İş Haftası” ise; toplam haftalık iş süresinin, klasik 5 veya 6 işgününe değil, daha az sayıda (3 veya 4) işgününe sıkıştırılmak suretiyle dağıtılmasını ifade etmektedir.³⁰⁶

“Yıllık İş Süresi” de haftalık çalışma süresinin yıllık esasa göre hesaplanması anlamına gelir. Bu durumda çalışma süresi bir haftadan diğerine farklı olabilir. Çalışma süresinin yıllıklaştırılmasının ayırt edici bir özelliği, bir yıl boyunca çalışılan toplam saat daha önceden belirlenen sınırı aşmadığı sürece herhangi bir fazla mesai ödemesinin yapılmamasıdır.³⁰⁷

Sanayileşmenin başlangıç döneminde ortaya çıkan eve iş verme veya evde çalışma, günümüzde de önemini korumaktadır. Evde çalışma modelinde, işçi, klasik çalışma modellerinin aksine, iş görme edimini işyerinde değil, evde ifa etmektedir. Bu modelde çalışma, zaman esasına göre değil, parça başına gerçekleştirilmektedir. Ayrıca iş edimi işçinin evinde yapılmaktadır. Burada işverenin denetim ve gözetimi altında bir çalışmadan söz edilmemektedir. Hizmet akdinin asli unsuru olan

³⁰⁵ Ahmet Selamoğlu, “İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri”, **Petrol-İş Yılığ 2000-2003**, Yayın No:85, 2003.

³⁰⁶ TİSK, **Çalışma Hayatında Esneklik**, a.g.e , s. 31.

³⁰⁷ Ozaki, **a.g.e.**, s. 27.

bağımlılık unsurunu içermediği için evde çalışmanın istisna akdinin konusunu oluşturacağı söylenebilecektir.³⁰⁸

Evde Çalışma, işçinin işverenin denetimi ve gözetimi altında olmaksızın kendisine verilen işi evde (ya da kendisinin belirleme imkanına sahip olduğu bir yerde) yapması şeklindeki esnek çalışma türüdür. Çok eskiye dayanan bir çalışma şekli olmaktadır. ILO tarafından ise şöyle tanımlanmaktadır; “Bir işveren veya aracı için işçinin seçtiği yerde genellikle işçinin kendi evinde, işveren veya aracının denetimi olmaksızın, bir sözleşme gereğince bir malın üretilmesi veya hizmetin sağlanmasıdır”.³⁰⁹

Tele çalışmada ise iş, işyeri dışında ayrı bir yerde görülmektedir. Merkezi bürodan ya da üretim biriminden uzakta çalışma koşullarından birinin varlığı ile, bu tür çalışmayı olanaklı hale getiren yeni teknolojilerin kullanılması suretiyle işin yerine getirilmesidir. Tele çalışma türleri; evde çalışma (en yaygın olanı), iş merkezlerinde çalışma (uydu bürolar, tele kulübeler vb. hem merkez iş yerinden hem de çalışanın evinden ayrı bir yerde, müşterilere ve çalışanlara uygun bir bölgede işin yapıldığı ofistir) ve gezici tele çalışma (satış elemanları ve servis teknisyenleri her zaman gezici çalışma olanağı bulmuşlardır.) biçimlerinde olabilir. Tele çalışmanın başlangıçta kadınların düşük ücretlerle çalıştırılmasını sağlayacağı düşünülüyordu, ancak uygulamada yüksek gelir elde eden erkeklerden oluştuğu gözlenmiştir. Tele çalışmanın verimliliği artırdığı, yeni işlerin oluşmasına sebep olduğu ve işçilerin ailelerinin gereksinimleri ile iş gereksinimlerini dengelediği ileri sürülebilir. Öte yandan tele çalışma sömürüyü de artırabilir; işçiler en üretken saatlerini çalışmaya ayırırken, kendilerini toplumsal anlamda yalıtılmış bulabilirler. Tele çalışmanın yol açtığı en büyük tehlike sosyal güvenlik haklarının uygulanması ile ilgili çalışanları belirsiz bir geleceğin beklemesidir.³¹⁰

İş paylaşımında ise; Tam gün çalışmayı gerektiren bir işin yerine getirilmesi, sorumlulukların ve iş karşılığı elde edilen ödül ve kazançların iki ya da daha çok kişi tarafından paylaşılmasıdır. İş paylaşımını kısmi zamanlı çalışmadan ayıran özellik,

³⁰⁸ TİSK, *Çalışma Hayatında Esneklik*, a.g.e , s. 26.

³⁰⁹ Aktay ,*a.g.m.*, s. 58.

³¹⁰ Yalınpala, *a.g.m.*, s. 281.

daha nitelikli ve uzmanlık gerektiren işlere uygulanmasıdır. İş paylaşımında kişilerin yetenek düzeyleri aynı olmalı ve aralarında iyi bir iletişimin kurulmuş olması gerekmektedir.³¹¹

Takım Çalışmasında, çalışanlar tam gün çalışılan bir pozisyona sahiptir. Büyük örgütlerde işlerin birçoğunun küçük gruplarla ya da takımlarla yapıldığı görülmektedir. Takım çalışmasında işin yapılması sırasında bütün takım üyeleri bir arada olmakta, işin bir bölümünü üstlenerek sorumluluğu paylaşmaktadır. Bu çalışmada yetki ve sorumluluklar daha alt düzeylere devredilebilmekte, denetim fonksiyonunun yükü hafifletilmektedir. Bireyler işyerinde daha katılımcı olmakta, işten alınan doyum artmakta ve devamsızlık azalarak çalışanlar arasındaki dayanışma artmaktadır. Diğer bir çalışma süresi esnekliği olan taşeronluk, işletmelerin her türlü esneklik sağlamasının en önemli yöntemidir. Ana firma üretim ihtiyacına göre taşeronu vereceği işi artırarak ya da azaltarak hem sayısal hem de çalışma süresinde esnekliği sağlayabilmektedir.³¹² Taşeronluk daha çok uzaklaştırma stratejileri arasında değerlendirilmektedir. Bu nedenle ayrıntılarına aşağıda değinilecektir.

1980-1990 yılları arası yaklaşık 10 yıl uygulanan dönem için, esnek-zaman modelinin olumlu ve olumsuz yanları, Bilgi Teknoloji Mühendisliği departmanı tarafından rapor edilmiştir. Buna göre üç önemli olumlu hususa rağmen, oldukça önemsiz bir iki husus belirtilmiştir. Esnek-zaman modelinin işçiler için en avantajlı yanı, işe başlama ve işi bırakma saatlerinin çalışanların kendileri tarafından belirlenebilmesinden dolayı, trafik sıkışıklığının en az olduğu saatlerde işçilerin işe gidip gelme imkanlarının olmasıdır. Ayrıca işçiler bu çalışma şekli ile sabah veya akşam, aileleri ile daha fazla beraber olabilmektedirler. Esnek-zamanın diğer bir faydası ise, çalışanların moralini ve sorumluluk duygusunu yükseltmesidir. Bu çalışma şeklinde, işçilere çalışma zamanını belirleme hakkı tanındığından, işçilerin çalışma moralleri ve sorumluluk duyguları artmaktadır. Esnek-zaman'ın üçüncü olumlu yanı ise, sistemin basitliği nedeniyle işletme yönetimi tarafından kolay uygulanabilmesidir. Esnek-zaman modelinin önemli olmayan bir iki sakıncası da belirtilmiştir. Bazen, işgünün başında ve sonunda işgücü açığının bulunduğu,

---

³¹¹ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 284.

³¹² Yalınpala, **a.g.m.**, s. 282.

çalışanların sayısında eksiklik olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, bu çalışma şeklinin azda olsa istismara açık olduğu söylenmiştir.³¹³

2.2.1.4. Ücretlerin Esnekliği

İşgücü piyasasında esneklik tartışmasında önemli konulardan biri; ücretlerin hızlı ve düzgün olarak işgücü piyasası şartlarına uyum sağlayacak şekilde düzenlenmesidir. İşgücü piyasasında ücret esnekliği iki nedenden dolayı istenmektedir. İlk olarak, ücret ve diğer istihdam maliyetleri işgücü piyasasındaki arz ve talep durumunu yansıtmaktadır. Şüphesiz işverenler, mümkün olduğu kadar, ucuz işgücü istihdam işletme düzeyinde toplu pazarlığa doğru kaymaya ve vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki farklılıklarda artışa yol açmaktadır. İkinci olarak; ücret esnekliği hem sayısal hem de fonksiyonel esnekliği kolaylaştıran iş değerlendirmesi esasına dayalı yeni ücret sistemlerine doğru bir hareketi ifade etmektedir.

Ücret esnekliği, ücretlerin hem bireysel hem de kurumsal performansa bağlı olarak belirlenmesi şeklinde tanımlanabilir. İşveren ücret esnekliği ile yalnızca işgücü maliyetini düşürmekle kalmayıp aynı zamanda ücreti bir motivasyon aracı olarak kullanmaktadır. İşletme içindeki işçiler arasında rekabet ortamı yaratılıp, performansa ve bireysel becerilere göre ücretler farklılaştırılmaktadır. Ücret esnekliği ile işveren istediği gibi ücretlendirme yapabilmektedir.³¹⁴ Diğer bir deyişle Ücret esnekliği, işletmelerin ücret yapısını ve düzeyini değişen işgücü piyasasına ve karmaşık piyasa ekonomisi şartlarına göre ayarlayabilme serbestisini ifade etmektedir.³¹⁵

Ücret esnekliğinin temeli bireysel başarıları ödüllendirme esasına dayanmaktadır. İşverenlerin işçileri verimlilik, performans ve yetenek gibi bireysel faktörleri dikkate alarak ödüllendirdikleri bir esnekleşme şeklidir. Ücret esnekliği işverenlere ücretleri değişen piyasa şartlarına göre ayarlayabilme olanağı sunduğu için, ücretlerin düşürülmesine de imkan tanımakta bu nedenle işverenlerce tercih

³¹³ Arif Yavuz, "Çalışma Sürelerinin Esnekliği ve Esnek Zaman Modeli" **Çimento İşveren Dergisi**, Kasım 1997, s. 14.

³¹⁴ Şeyma İpek Köstekli, "Esneklik ve Sendikal Politikalar I," Kamuoyunda Esneklik, (der.) MESS, İstanbul: MESS Yayınları, 1999, s. 147

³¹⁵ True, **a.g.m.**, s. 507.

edilmekte ve rekabet koşullarında ücret maliyetlerini düşürme yoluyla avantaj sağlamaktadır.

Günümüzde ücret esnekliği, makro ve mikro düzeyde olmak üzere iki değişik açıdan ele alınmaktadır.³¹⁶ İki ayrı yönüyle ücret esnekliğinin istihdam ve işsizlik üzerindeki etkisi büyüktür. Makro yönüyle ücret esnekliğinde işletmeler işçi sendikaları ile karşılıklı pazarlık yaparak veya yönetim kararı ile doğrudan karar alarak ücret düzeylerini belirlemektedirler ya da ücret düzeylerinin belirlenmesinde ulusal toplu pazarlık süreci etkili olmaktadır. Mikro ücret esnekliği ise bireysel ücretlerin yaş, nitelik ve bölgelere göre işgücü talebini ve çeşitli işgücü vasıflarını yansıtması demektir. Bu bağlamda mikro ücret esnekliğinin yetersizliği, ücret düzeyinin yükselmesine neden olurken, işgücü piyasasında özellikle düşük vasıflı işgücünün istihdamını zorlaştırmaktadır. Örneğin, asgari ücret düzeyinin yüksek tespit edilmesi veya toplu sözleşmelerdeki sınırlamalar ücret düzeyini yükseltirken, sermayenin işgücü yerine kullanılmasına veya işgücünün doğrudan azalmasına neden olabilmektedir.³¹⁷ Mikro esnekliğin olmaması halinde ücretler, özellikle düşük vasıflı işgücünün istihdamı için sorun olabilecektir. Çünkü bu durum asgari ücretlerin çok yüksek olarak tespit edilmesi veya toplu pazarlıktaki sınırlamalar ya sermayenin işgücü yerine kullanılması ya da işgücünde azaltmaya gidilmesi gibi kararların alınması tehlikesini yaratır.

Nihayetinde makro ve mikro ücret esnekliği istihdam artışı açısından olumlu etki yaratır. Bu bağlamda merkezi veya ademi merkezi bir işgücü piyasası içerisinde makro ücret esnekliğini sağlamak ve bu temel üzerinde, mikro ücret esnekliğine yönelmek gerekir. Ancak mikro ücret esnekliğinde, özellikle düşük vasıflı işgücü açısından işsizlik yaratmayacak, fakat aynı zamanda gelir dağılımının bozulması sorununa neden olmayacak ücret düzeyinin belirlenmesi çok önemlidir. Bu noktada düşük ücret düzeyi üzerinden çalışanların desteklenmesi ve işgücüne değişen talep yapısına uygun nitelikler kazandırılmaya çalışılması çok önemlidir.³¹⁸

³¹⁶ Işığışok, **a.g.m.**, s. 5.

³¹⁷ Selamoğlu, **İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri**, s. 177.

³¹⁸ Selamoğlu, **İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri** s. 180.

Merkezi ücret pazarlığı sistemi esnekleştirilmekte ve değişen koşullara uyumun hızla sağlanabilmesi için ademi merkezi yapı güçlendirilmektedir. Piyasa ekonomisi yaklaşımının hakim olduğu ülkelerde bu yönlü düzenlemeleri benimsemede bir sorunla karşılaşılmamaktadır. Sosyal taraflar arasında güçlü işbirliği yaklaşımını benimseyen ülkelerde ise toplu pazarlık süreçlerinde çalışma sürelerine ve ücretlere yönelik esnek düzenlemeler yaygın biçimde uygulanmaktadır.³¹⁹

Ancak ücret esnekliğinin liberal görüş çerçevesinde gerekliliği ileri sürülse de sosyal koruma nedeniyle de çok da eleştirilmekte ve bu konuda farklı görüşler ileriye sürülmektedir. Çünkü ücret esnekliği ile işletmeler ücretleri çeşitli sebeplerle düşürebilmekte ve işçilerde işsiz kalmaktansa daha düşük bir gelirle çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

2.2.1.5. Uzaklaştırma Stratejileri

Uzaklaştırma, işletmedeki bazı işlerin asıl işverence yapılmayıp, alt-iş verenlik gibi, başka kişi veya kurumlarca yapılmasıdır. Yani, uzaklaştırmada istihdam ilişkilerinin yerine ticari ilişkiler mevcut olmaktadır.

Bu yöntemde bir işletmenin bazı bölüm üretimleri ülke dışına çıkartılarak da yapılabilmektedir. Firmaların, ucuz işgücü olan ülkelerde fason üretim yaptırması, taşeron firmalara yardımcı işler yanı sıra doğrudan üretimin yaptırılması bu tür esnekliğe örnektir.³²⁰

Yaygın olarak taşeronlaştırma olarak da anılan işletme içi ya da dışı fason üretim, uzaklaştırma stratejileri olarak formüle edilmektedir. Uzaklaştırma, hizmetin ya da üretimin işletme dışındaki başka işyerlerinde ya da işletme içinde çeşitli amaçlarla başka işçilere yaptırılmasıdır. Bu uygulamada işletmelerin üretimlerinin bir bölümünü işletme dışına çıkarması mümkün olduğu gibi ülke dışına çıkarmaları

³¹⁹ Selamoğlu, **İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri** s. 182.

³²⁰ Hatman, **a.g.e.**, s. 4.

da söz konusudur. Böylece işletmeler kendilerine büyük bir hareket serbestisi sağlayan bir esnekliğe ulaşmaktadırlar.³²¹

Esnek üretim teknolojileri, üretim sürecinin küçük parçalara ayrılarak üretimin dışsallaşmasını, bir başka deyişle üretimin taşeronlara yaptırılmasını mümkün kılmaktadır. Üretimin herhangi bir aşamasında teknik uzmanlık gerektiren teknolojilere gereksinim duyan işverenler, üretimin bu sürecini taşeronlara yaptırmaktadırlar. Böylelikle bu teknoloji için yapmaları gereken sermaye yatırımından kurtulmaktadırlar. Ayrıca ana firma gerekli teknolojiye sahip olsa bile bunu kullanacak nitelikte işgücüne sahip değilse, yapılması gereken işi taşeronlara vererek işlevsel esneklikte sağlayabilecektir.³²²

Esnek üretim teknolojileri ile ölçek ekonomisi anlayışı değişerek küçük ve orta ölçekli işletmeler yaygınlaşmış, taşeronluk ilişkileri gelişmiştir. Taşeronluk ilişkisinde ana firmanın çalıştırdığı işçiler genellikle sendikalı ve ücretleri yüksektir. Taşeronun çalıştırdığı işçilerin ise ücretleri düşük ve sendikasız oldukları için işçi maliyeti düşüktür. Ana firma sendikalı emekten kaçındığı için emek sürecini dilediği gibi kontrol edebilmektedir. Taşeronluk uygulaması; işverenin yan işleri alt işverene devrederek asıl işte yoğunlaşmasını sağlamakta, talep dalgalanmalarına karşı kısa sürede uyum sağlayarak zamandan tasarruf etmelerine yol açmaktadır. Bu suretle maliyet avantajı sağlanarak rekabet gücü yükselmekte, bununla birlikte hizmetin kalitesi de artmaktadır.³²³ Firmaların bir kısım işleri “alt işverene” devretmesi bu işlerin alt işverene bağlı işçiler tarafından yapılması uygulaması giderek yaygınlaşmaktadır.³²⁴

Firmaların işgücü maliyetleri düşük olan ülkelerde fason üretim yaptırmasının giderek yaygınlaşması, alt işverenlere yardımcı işler yanı sıra doğrudan üretim yaptırılması, kaçak ve çocuk işçi çalıştırma bu esneklik türüne girmektedir. Bu esneklik türü çalışanlar açısından güvencesiz, korumasız, düşük ücretle çalışma

³²¹ Koray, “Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi”, **a.g.m.**, s. 756.

³²² Yalınpala, **a.g.m.**, s. 282.

³²³ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 282.

³²⁴ Kutal, **a.g.e.**, s. 25.

şeklinde çok yönlü olumsuzluklar içermektedir.³²⁵ İşverenler, ekonominin ve piyasanın iyi olduğu dönemde, uzaklaştırma stratejilerine oldukça sık başvurmakta; ekonominin durgun olduğu zamanlarda ise bu uygulamaya pek gidilmemektedir.³²⁶ İşletmeler uzaklaştırma stratejileri ile bir yandan iş hukuku'nun koruyucu etkisinden bir ölçüde uzaklaşmakta ve maliyetlerden tasarruf etmiş olmaktadır.

1980 sonrası işgücü piyasası tartışmalarında değinilen ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi yönünde savunulan en önemli nedenlerden biri işsizliğin azaltılmasıdır. Bununla beraber, işgücü piyasasının yeniden yapılanması ve esneklik ile istihdam-işsizlik ilişkisini değerlendiren çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Açıkça, esneklik ile istihdam-işsizlik ilişkisinin değerlendirilmesinde iddialı olmak mümkün olmadığı gibi yanıltıcı da olabilir. En azından bilmekteyiz ki, istihdam ve işsizlik olguları ülkeler açısından hem içsel, hem de dışsal çok çeşitli faktörün etkisi altındadır. Ayrıca faktörlerin etki dereceleri, farklı değişkenlere bağlı olarak değişmekte ve farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle birbirine benzer ve hatta aynı politikaların uygulamada farklı sonuçlar yarattığı bir gerçektir.³²⁷ Bu bağlamda işgücü piyasasının esnekleşmesinin sonuçları kesin değildir ve ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir.

İşgücü piyasasının esnekleştirilerek yeniden yapılandırılması, istihdam-işsizlik sorunlarını hafifletici ve belki de çözüme yönelten açılımlar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda esneklik yaklaşımını reddetmek mümkün değildir. Ancak önemli olan esnekliğin benimsenmesi tartışmasının ötesinde, hangi anlayış içerisinde esneklik yaklaşımının etkin kılınacağıdır. İstihdam politikaları açısından piyasa ekonomisi anlayışının da, Avrupa sosyal modelinin de olumlu sonuçlar yarattığı ifade edilebilir. Ancak bu iki anlayışın ortak özelliği olan esneklik yaklaşımı farklı çerçeveler içerisinde uygulanmaktadır. Bu noktada ülkeler gelenekleri ve sosyo-ekonomik yapıları gereği bir esneklik yaklaşımı geliştirmek zorundadırlar.³²⁸

³²⁵ Yalınpala, **a.g.m.**, s. 286.

³²⁶ Yavuz, **a.g.e.**, s. 19.

³²⁷ Selamoğlu, **İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri** s. 193.

³²⁸ Selamoğlu, **İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri**, s. 194.

2.2.3. Esneklikle İlgili Teoriler

Fordizm sonrası teorileştiren birçok yaklaşım bulunmakta ve bu yaklaşımların tümü yeni sistemin belirleyici özelliğinin “esneklik” paradigması olduğuna vurgu yapılmaktadır. Esneklik ihtiyacının gündeme gelmesinde ise; konjonktürel dalgalanmalar yanında talep farklılaşması etkili olmakta ve birçok yazar Fordizm sonrası üretim doğasının; ayrılmış talebe büyük bir esneklikle cevap verebilme kapasitesi olduğunu ortaya koymaktadır.³²⁹ Esneklikle ilgili teoriler: i) Esnek Uzmanlaşma Teorisi, ii) Neo-Schumpeterian Teori, iii) Düzenleme Teorisi ve iv) Esnek Firma olarak sıralanabilir.

2.2.3.1. Esnek Uzmanlaşma Teorisi

Hem birbirleriyle rekabet eden, hem de uzmanlık ve üretim bilgisi alışverişinde işbirliğine giden küçük ve orta boy işletmelerin oluşturduğu esnek uzmanlık modelinin örneklerine 1970’lerde Kuzey İtalya’da 3.İtalya denilen Bologna bölgesinde ve Güney Almanya’da yaygın olarak rastlanmakta, daha sonra giderek diğer Batı Avrupa ülkelerine de yayıldığı görülmektedir. Bu yeni tür üretim organizasyonu, tasarımcılarla yeniden vasıflandırılmış/zanaatkar bazlı işçilerin işbirliği içinde, genel amaçlı tezgahlarda çok çeşitli mal üretebilme temeline oturmaktadır. Öğrenme, yeni teknolojilere uyarlanabilme, teknolojik yenilikleri hızla adapte edebilme ve yeni teknolojiler yaratabilme bu küçük işletmelerin ortak özelliğini oluşturmaktadır.³³⁰

Esneklikle ilgili en geçerli ve kabul gören teori, “Esnek Uzmanlaşma” yaklaşımının öncüleri Michael Piore ve Charles Sabel’dir. “The Second Industrial Divide” adlı 1984 yılında yayınladıkları çalışmada, kitle üretimi ile esnek üretimi karşılaştırmışlardır. Buna göre Fordizm 1970’li yıllarda meydana gelen teknolojik gelişmelerle ve ekonomik krizlerin etkisi ile geçerliliğini kaybetmiştir.³³¹

Burada “esneklik” üretim sisteminin yapısını nitelemekte ve bu yapı; genel amaçlı makineler, bilgi teknolojileri ve birçok alanda eğitilmiş vasıflı işçilerden

³²⁹ Ongan, a.g.e., s. 92.

³³⁰ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar ...**, s. 13.

³³¹ Yavuz, a.g.e., ss. 8-9.

oluşmaktadır. Öte yandan değişken ürünler (çıktı) esnekliğin bir başka boyutunu ifade etmektedir. Bu teori esnekliği sadece üretim süreci açısından ele almakta ve bu yönüyle görece dar bir alanda yoğunlaşmaktadır.³³²

Bu teoride, üretimin örgütlenmesi “kitlesel üretim” ve “zanaat üretimi (esnek uzmanlaşma)” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Esnek uzmanlaşmada kalifiye işçiler, piyasaya göre esneyebilen üretim ve küçük ölçekli işletmeler vardır. Kitlesel üretimde ise, niteliksiz işgücü, standart üretim ve büyük ölçekli işletmeler vardır.³³³ Esnek uzmanlık modelinin temelini birbiriyle rekabet eden, hem de uzmanlık ve üretim bilgisi alışverişinde işbirliğine giden, **küçük ve orta ölçekli işletmeler** oluşturmaktadır. Bu küçük ve esnek uzmanlık yeteneğine sahip işletmeler de giderek büyük şirketlerin yerini alacaklardır.³³⁴

Üretimde böyle bir desentralizasyona gidilmesi doğal olarak küçük ölçekli şirketlerin önem kazanmasına yol açmaktadır. Bu yeni üretim türünü inceleyen bazı araştırmacılar, yerel idarelerin bu sanayi ağlarının oluşmasında büyük rol oynadıklarına, örneğin meslek okulları açarak bölgede vasıflı eleman yetiştirmeye çalıştıklarına ve bunun teknik yenilik yaratma potansiyeli yaratmak açısından son derece önemli olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu küçük iş yerlerinin başarıları büyük ölçüde farklı işler yapan zanaatkar bazı girişimcilere bağlanmış, buralarda tasarım ve uygulama birliğinin ya da kafa ve kol emeği entegrasyonunun yeniden sağlanabilmiş olması ve işçilerin karar mekanizmalarına geniş biçimde katılıyor olması, çeşitli sol çevrelerde kapitalist emek sürecinde olumlu bir gelişme olarak yorumlanmasına neden olmuştur.³³⁵

Kimi yazarlar her üretim sisteminin üretim ve tüketimi birbirine bağlayacak bir uyarlayıcı sisteme ihtiyacı olduğunu öngörmekte ve bu sistem ekonomik, siyasal, hukuksal, kültürel ve ideolojik unsurlardan oluşan bir kurumsal çerçeve arz etmektedir. Buna göre; her yeni birikim modeli toplumsal uzlaşmaya ilişkin farklı boyutlar ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, değişen birikim rejimleri güç

³³² Ongan, **a.g.e.**, s. 92.

³³³ Köstekli, **a.g.e.**, s. 11.

³³⁴ Hacer Ansal, “Kapitalist Üretim Esneklik Kazanıyor: Post-Fordizm”, **İktisat Dergisi**, Yıl:30, Sayı:346, Şubat 1994, s. 32.

³³⁵ Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler Ve Sendikalar...**, s. 13.

dengelerini değiştirmekte ve yeni bir pazarlık düzeneğinin gelişimine yol açmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenler, üretim siteminin yeniden yapılanma dinamiklerinin teknik iş süreçleri yanında toplumsal mücadele süreçlerinin dönüşümü açısından da tartışılması gerektiğini önermekte ve aksi takdirde, dönüşüm dinamikleri ve bunun reel sonuçlarının doğru anlaşılmayacağını ifade etmektedirler.³³⁶

2.2.3.2. Neo-Schumpeterian Teori (Tekno-Ekonomik Paradigma)

Yeni-Schumpeterci kuram, Kondratiev'in "uzun dalgalar" kuramını Schumpeterci ekonomik gelişme ile birleştiren bir kuramdır. Aynı zamanda kapitalist gelişim sürecinde (Schumpeter'in teknolojik buluş teorisini izleyerek) teknolojik değişime ve teknolojik yeniliklere ağırlık vermektedir. Bu kurama göre, Neo-klasik ve Keynesçi ekonomik gelişme kuramlarının en zayıf yanı, her tarihsel dönemde değişen teknolojinin özgün yanlarının göz önüne alınmamasıdır. Teknolojik değişimin özgün yanlarının anlaşılabilmesi için, teknolojik yeniliklerin önemlerine göre sınıflandırılması gerekir. Bu sınıflama; Küçük ve sürekli yenilikler, Radikal yenilikler, Teknoloji sistemi'nde değişimler, Tekno-ekonomik paradigma'nın değişmesi şeklindedir.³³⁷

Bu yaklaşımda, tekno-ekonomik sistem ile bunun toplumsal ve kurumsal çerçevesi arasında giderek artan bir 'uyumun' olduğu bir yükseliş evresi ve bunu izleyen bir 'uyumsuzluğun' yer aldığı alçalış evresi söz konusudur. Bu süreç de uzun dalga olarak ifade edilmektedir. Meydana gelen bu uyumsuzluk toplumsal-kurumsal yapılar ile ekonomik sistem arasındaki değişme hızlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın bakış açısıyla her yeni teknolojinin kendine özgü sorunları olduğundan ve bunlardan kaçınmak mümkün olmadığından; araştırılması gereken teknolojinin bu özelliklerine ne tür toplumsal ve kurumsal yapıların uyum sağlayabileceğidir. Çünkü bilgisayar ve bilişim teknolojilerindeki devrime toplumsal ve kurumsal açıdan uyum sağlama sorunları ile 1920'li yılların montaj hattı ve akış tipi üretim sistemlerine uyum sağlama sorunları birbirinden çok farklıdır.³³⁸

³³⁶ Ongan, **a.g.e.**, ss. 92-93.

³³⁷ Taymaz, **a.g.m.**, s. 14.

³³⁸ Kurtar Tanyılmaz, "Kriz ve Post-Fordizm Teorileri:İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkün(mü)Dür?-Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme-", **İktisat Dergisi**, Temmuz 2000, No:403, ss. 82-83.

Bu yaklaşımı savunan yazarlar uzun dalganın açılış evresinde üretim sürecine ait yeniliklerin ürün yeniliklerine oranla arttığını ve bunun sonucunda da istihdamın azaldığını ileri sürmektedirler. Bu nedenle krizden çıkış ve tekrar uzun dönemli yükseliş evresinin ortaya çıkması, yeni teknolojik yenilikler kümesinin yatırımlar, verimlilik ve talep arasında tekrar dengeli bir süreci gerçekleştirecek şekilde başarıyla uyarlanabilmesine bağlıdır.³³⁹

2.2.3.3. Düzenleme Teorisi

Fransız iktisatçıları tarafından 1970’lerde geliştirilen Düzenleme Okulu yaklaşımı göre, Fordizm, yeni teknolojik gelişmelere uyum sağlayamamakta, tüketim kalıplarında meydana gelen büyük değişikliklere cevap verememektedir. Bu yaklaşıma göre dönüşüm, kitle tüketimi, kitle kamu harcamaları ve Fordizmin modernist kültürel formlarına karşı; post-Fordizm, “esnek” üretim teknikleri, farklılaşmış ve ayrıştırılmış tüketim kalıpları, yeniden yapılanmış bir refah devleti ve post-modernist kültürel formları ile karakterize edilmektedir.³⁴⁰

Düzenleme Okulu kapitalist üretim tarzının hangi koşullarda, belli bir süreklilik ve istikrar içinde kendisini yeniden üretebildiğini açıklamaktır. Buna göre, piyasa mekanizması kendi başına iktisadi sistemin istikrarını sağlayamayacağından kurumlar işin içine katılmalıdır. Bu bağlamda, düzenleme okulu Neo-klasik iktisattaki denge kuramının tam zıddı bir kurumsal çerçeve geliştirir. Neo-klasik iktisat kuramında, yeniden üretim otomatik olarak gerçekleşirken Düzenleme teorisi, piyasayı arz ve talebin bulunduğu bir yer olmaktan ziyade; tarihsel olarak değişen biçimlere bürünen bir “kurum” olarak algılamakta ve otomatik yeniden üretim kavramını reddetmektedir.³⁴¹

Fransız Düzenleme Okulu’nun öngördüğü teorik yaklaşımda; Fordizmin yıkılışı ve gündeme gelen dönüşümün “üst düzey esneklik arayışı” biçiminde kavramsallaştırılmaktadır. Buna göre, üretim organizasyonlarının uyarlanabilirliği,

³³⁹ Tanyılmaz **a.g.m.**, s. 84.

³⁴⁰ Ansal, “Esneklik: Post-Fordizme Dönüşümün Anahtarı”, **a.g.e.**, s. 647.

³⁴¹ Tanyılmaz, **a.g.m.**, s. 77.

işçilerin iş değiştirebilme yeteneği, iş sözleşmelerinde etkin olan yasal kısıtlamaların gevşetilmesi, ücretlerin uyarlanabilirliği ve şirketlerin sosyal yükümlülüklerini azaltma ihtimali söz konusu esnekliğin beş boyutu olarak ifade edilmektedir.³⁴²

Düzenleme okulu, Fordizm ve post-Fordizm arasındaki geçişi açıklamakla sadece birikimi, yeniden üretimi ve toplumsal ilişkileri yeni bir perspektifte yorumlamamakta aynı zamanda kapitalizmin sürekliliğini ve bu süreklilikte ekonomik olmayan faktörlerin önemini vurgulamaktadır. Ekonomi politik geleneğini küreselleşme ve teknolojik değişimi içerecek şekilde zenginleştirmektedir.³⁴³ Bu bağlamda Düzenleme Teorisi'nin, Esnek Uzmanlaşma Teorisi'nin dar kapsamlı bakış açısını daha da genişlettiği görülmektedir.³⁴⁴

2.2.3.4. Esnek Firma Teorisi

Fordizm sonrası dönüşümü teorileştiren önemli yaklaşımlardan biri de “Esnek Firma” teorisi. Bu yaklaşım da esnek uzmanlaşma modelinden farklı olarak daha geniş çaplı bir esnekliğe vurgu yapmaktadır. Buna göre işletmelerde esnek istihdam politikalarının temel unsurlarının hayata geçirilmesi kimi yazarın uygulanabilirlik açısından en somut ve en spesifik olarak nitelendirdiği, bu modelde ön plana çıkan esneklik boyutunu teşkil etmektedir. Bu yaklaşım, tipik bir esnek firma için ideal olarak üç tür esneklik öngörmekte ve bunların sayısal ve işlevsel esneklik uygulamaları yanında ücret esnekliği olduğunu ileri sürmektedir. Ücret esnekliği ise, maliyeti düşürücü unsur olmanın yanı sıra motivasyon aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda standartlaşmış ve topluca belirlenen ücretlerin yerini bireyselleştirilmiş ücretler almaktadır. Bu uygulama ülkeden ülkeye farklılık gösterse de giderek yaygınlaşan bir şekilde performansa dayalı ücretlendirme sistemiyle hayata geçirilmektedir.³⁴⁵

---

³⁴² Ongan, **a.g.e.**, s. 93.

³⁴³ Murat Ali Dulupçu, “Americanismo E Fordismo ve Yeni Kapitalist Gelişme: Düzenleme Perspektifi”, **İktisat Dergisi**, İFMC, Sayı:441-444, Eylül-Aralık, 2003, s. 53.

³⁴⁴ Ansal, “Esneklik: Post-Fordizme Dönüşümün Anahtarı”, **a.g.e.**, s. 649.

³⁴⁵ Ongan, **a.g.e.**, s. 93.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
TÜRKİYE’DE İSTİHDAM ve İŞSİZLİK: BANKACILIK SEKTÖRÜ
ÜZERİNE BİR İNCELEME

3.1. TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK, İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAM YAPISI

1970’lerde yaşanan ekonomik krizle artış gösteren işsizlik olgusunun bu artış trendini 1980’ler ve 1990’lar boyunca da devam ettirdiğine daha önce değinmiştik. Türkiye de, dünya istihdamında yaşanan bu olumsuz gelişmelerden etkilenmiştir. 2001 yılında yaşanan ciddi ekonomik kriz, demografik gelişmeler, sermaye ve yatırım yetersizliği gibi nedenlerle uzun yıllardan beri çözüme kavuşturulamayan işsizlik sorunu büyümüş; “genç işsizliği” ve “uzun süreli işsizlik” ciddi bir istihdam sorunu olmaya devam etmiştir. İşsizlik sorunu yanında eksik istihdam da dikkate alındığında DPT’nin “atıl işgücü” olarak isimlendirdiği oranda da yükselme görülmüştür.³⁴⁶

Türkiye, büyük ölçüde hızla artan nüfusa istihdam yaratamamaktan kaynaklanan bir işsizlik sorunu ile karşı karşıyadır. Türkiye’de işsizliğin büyük ölçüde hızlı nüfuz artışı ve kentleşmenin beslediği işgücü arz ve talep artışları arasındaki dengesizlikten kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de işsizliğin çoğu zaman istihdam içinde yer almak suretiyle düşük gelir, fakirlik, çalıştığı halde asgari gelirden yoksun ve milli gelire katkı yapmayan yapay istihdam biçimleri şeklinde ortaya çıktığı da anlaşılmaktadır.³⁴⁷

Az gelişmiş ülkelerde işgücü piyasaları “parçalı” bir yapı sergilemektedir. Bunlar, toplam istihdamın en büyük kısmını oluşturan tarım sektörü ile kentsel alanlarda kamu ve özel sektörlerde görece böyle işletmelerde çalışanların “formel” sektör ve bunların arasında kalan “informel” sektör olarak üç ana parçadan

³⁴⁶ Kutal, **a.g.e.**, s. 26.

³⁴⁷ Mehmet Hüseyin Bilgin, “Türkiye’de İşsizliğin Yapısal Analizi”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt 5, Sayı 19, Ocak 2003, ss.137-143, s. 138.

oluşmaktadır.³⁴⁸ Türkiye'nin işgücü piyasası da bu şekilde bir görünüm arz etmektedir.

Gürsel ve Ulusoy, “Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam” adlı çalışmalarında Türkiye için istihdam yaratacak asgari büyüme oranını 1974-1998 dönemi için yıllık ortalama % 2.8 olduğu belirtmiş, daha sonra son yıllardaki gelişmeleri de göz önüne alarak bu kez istihdam yaratacak büyüme oranını % 5'e yükseltmişlerdir. Ancak, resmi verilere göre, 2002 yılında % 7.8'lik büyümeye rağmen, işsizliğin % 8.5'ten %10.6'ya yükselmesi sermaye cephesini de sorunu incelemeye itmiştir. Türkiye, dış pazar ve iç pazarda, 1980'li yıllar boyunca teknolojiyi geliştirerek değil, reel ücretleri düşürerek maliyetleri azaltmak suretiyle rekabet etmeyi tercih etmiştir. Ancak, reel ücretleri de düşürmenin bir sınırının olması, 1989 yılından itibaren çalışanlarda ciddi rahatsızlıklar yaratarak, tepkilere yol açması yeni arayışları kaçınılmaz kılmıştır. Bu nedenle, 1990'lı yıllarda daha yoğun olarak teknoloji yenilemeye yönelinmiştir.³⁴⁹

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yayınladığı verilere göre tablo 3.1 Kurumsal olmayan sivil nüfusun* yıllara göre işgücü durumunu vermektedir. Buna göre işgücüne katılma oranı** 1988 yılına göre 2006'da 12 puanlık bir gerileme yaşamıştır. 1988 yılındaki orana ise (%57) 1990 yılından sonra bir daha erişememiştir. Geçen onaltı yıl boyunca işgücüne katılma oranı sürekli bir düşüş göstermiş, özellikle 1998 yılından sonra sürekli bir azalış trendine girmiştir. Yine istihdam oranı*** 1990'dan sonra eski seviyesine ulaşamamış ve sürekli bir azalış trendi izlemiştir.

³⁴⁸ Saraçoğlu ve Bulut, **a.g.e.**, s. 309.

³⁴⁹ Yüksel Akaya, “Küreselleşme” Kısacasında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri, **Petrol-İş Yılı 2000-2003**, ss. 219-238., s. 227.

* Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus, TÜİK tanımına göre, okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapisane, kışla ya da ordu evinde ikamet edenler ile yabancı uyruklular dışında kalan nüfustur. TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535, s. 149.

** İşgücüne Katılma Oranı, TÜİK tanımına göre, işgücünün, 15 ve daha yukarı yaş nüfus içindeki oranıdır. TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535, s. 149.

*** İstihdam Edilenler, TÜİK tanımına göre, iş başında olanlar (yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren yada ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyet içinde bulunanlar) ve iş başında olmayanlar (işli olanlardan; çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan ancak işleri ile bağları devam eden kişiler) grubuna dahil olan 15 ve daha yukarı yaşta tüm nüfus istihdam edilen nüfustur. TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535, s. 149.

İşsizlik oranı ise 1988 yılına kıyasla 3.5 puanlık bir artış göstermiştir. 2000 yılında ekonomide yaşanan olumlu havanın etkisiyle gerileyen işsizlik oranı 2001 yılında krizin de etkisiyle artış trendine girmiş özellikle 2002 yılından sonra ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2002 yılında çift haneli rakamlara ulaşan işsizlik ekonominin yaşadığı yüksek büyüme oranlarına rağmen artarak devam etmektedir.

Tarım sektörü dışındaki işsizlik oranlarına baktığımızda 1990'lı yıllar boyunca 2000 yılına kadar bir azalış trendi görülmektedir. Bu da bu dönemdeki işsizlik oranlarının ekonominin yaşadığı yapısal dönüşümden kaynaklandığı izlenimi vermektedir. Bu açıdan tüm ekonomi için durumun görüldüğü kadar vahamet verici boyutlarda olmadığı savunulabilir. Ancak yine de işsizlik durumu hangi nedenle olursa olsun geçinme zorunluluğu olan insanlar için büyük bir yük oluşturmaktadır. Bununla beraber 2000 yılından sonra bu rakamlarda büyük artışlar ortaya çıkmış ve 1988 yılının oranlarına geri dönmüştür.

Tablo 3.1: Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşgücü Durumu

Yıllar	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	Eksik istihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus	Toplam İşsizlik Oranı (İşsizlik+Eksik İstihdam)
1988 Ekim	57,5	8,4	14,4	52,6	6,6	14 355	15,0
1989 Ekim	57,7	8,7	14,5	52,7	6,5	14 608	15,2
1990 Ekim	57,6	7,4	12,4	53,3	7,2	15 159	14,6
1991 Ekim	56,5	8,5	14,7	51,7	6,8	16 150	15,3
1992 Ekim	55,8	8,4	14,0	51,1	7,7	16 905	16,1
1993 Ekim	52,4	9,2	14,3	47,6	8,2	18 668	17,4
1994 Ekim	54,1	8,3	13,2	49,7	9,0	18 491	17,3
1995 Ekim	54,4	7,3	11,0	50,4	6,7	18 888	14,0
1996 Ekim	54,1	6,3	10,6	50,7	6,7	19 509	13,0
1997 Ekim	52,2	7,2	11,0	48,4	6,8	20 829	14,0
1998 Ekim	53,8	6,7	11,0	50,1	5,9	20 602	12,6
1999 Ekim	51,0	7,4	10,8	47,2	10,7	22 332	18,1
2000	49,9	6,5	9,3	46,7	6,9	23 133	13,4
2001	49,8	8,4	12,4	45,6	6,0	23 667	14,4
2002	49,6	10,3	14,5	44,4	5,4	24 223	15,7
2003	48,3	10,5	13,8	43,2	4,8	25 272	15,3
2004	48,7	10,3	14,3	43,7	4,1	25 616	14,4
2005	48,3	10,3	13,6	43,4	3,3	26.260	13,6
2006 Ocak	46,1	11,8	14,9	40,6	3,8	27.648	15,6
2006 Şubat	45,5	11,9	14,8	40,1	4,0	27.972	15,9

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=446 (22.05.2006)

DİE, 15 yaş üzerindeki nüfusu işgücü bakımından üç temel gruba (istihdam edilenler, işsizler ve işgücüne dahil olmayanlar) ayırmaktadır. İstihdam edilenler ve işsizler, birlikte ülkedeki işgücünü oluşturmaktadır. Bütün bunların yanında TÜİK tanımına göre, işgücüne dahil olmayan nüfus yani, işsiz veya istihdam halinde olan nüfusa dahil olmayan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus³⁵⁰ da giderek artmaktadır. Bu da çalışmayan nüfusa bakma zorunluluğu içindeki insanlara ek bir yük getirmektedir.

Ayrıca TÜİK'in açık işsizlik³⁵¹ tanımının yaşanan sorunun vahametini tam olarak belirlemediği düşüldüğünden, gerçek işsizlik oranlarını izlemek için Türkiye'de açık işsizlik kadar önem taşıyan ve işsizlik olarak kabul edilebilecek eksik istihdam³⁵² oranlarının da buna eklenmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁵³ Bu durumda işsizlik oranı 2006'nın son verilerine göre %15,9'a çıkmaktadır.

İşsizliğin ölçümünde DİE tarafından kullanılan tanım ve kavramlar Uluslararası Çalışma Örgütü'nün uluslararası standardına uygundur. Ancak esas alınan işsizlik oranı değil de çalışmama oranı olduğunda, Türkiye OECD ülkeleri arasında en olumsuz durumda bulunan ülke konumunda olmaktadır. Türkiye'nin temel sorunu yeterince istihdam olanakları yaratamamasıdır. Nüfus artış hızının gerisinde kalan yeni yatırım ve iş olanakları, işgücü piyasasını olumsuz etkilemekte, çalışan nüfusun iktisaden faal nüfusa oranını geriletmektedir. Türkiye'de işgücüne katılma oranı 2000 yılı itibarıyla yüzde 49,2 olurken, bu oran Yunanistan'da yüzde 61,8; İspanya'da yüzde 65,9; Almanya'da yüzde 74,6 olarak hesaplanmaktadır.³⁵⁴

³⁵⁰ TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535, s. 149.

³⁵¹ Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kar karşılığı, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte 1 saat bile çalışmamış ya da böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden, iş aramak için son altı ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde iş başı yapabilecek durumda olan 15 ve daha yukarı yaştaki tüm kişiler işsiz nüfusu da kapsamıştır. TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535, s. 149.

³⁵² Eksik İstihdam, çalışmada eksik istihdam; görülebilir eksik istihdam (referans döneminde ekonomik nedenlerle 40 saatten daha az süre çalışıp mevcut işinde yada ikinci bir işte daha fazla süre çalışmaya müsait olan kişilerdir) ve bunun dışında kalan mevcut işinden elde ettiği gelirin azlığı ya da kendi mesleğinde istihdam edilmediği gibi nedenlerle mevcut işini değiştirmek istediğini ya da ikinci bir iş aradığını bildiren kişilerdir. TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535, s. 149.

³⁵³ Bilgin, 2003, **a.g.e.**, s. 138.

³⁵⁴ Enis Bağdadioglu, "**Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik**", <http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm> (28.05.2006).

İstihdam ve işsizlik, birbirinden ayrı düşünülme- yen yaşamsal önemde bir alandır. İstihdam ve işsizlik, bir bakıma çalışma ve çalışmama olarak tanımlanabilir ve gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde yarattığı ciddi sorunlar açısından üzerinde önemle durulması gerekir. Ülkede çalışmak isteyip de iş bulamama durumunda kalınması, çoğu defa sanıldığı gibi kişisel kusur değil, uygulanan ekonomik ve sosyal politikalarla ilişkilendirilmesi gereken bir sonuçtur.³⁵⁵

Türkiye’de istihdam sorunu yapısal bir nitelik taşımaktadır. Bir taraftan az gelişmiş ülkeler ortalamasına yakın hızla artan nüfusun baskısı ve nüfusun nitelik, meslek-iş bileşimindeki olumsuzluklar, diğer taraftan ileri teknoloji kullanımının ve otomasyonun açığa çıkardığı işgücü fazlası ve istihdam yaratma potansiyeli yüksek sektörlerde yatırım için yeterli kaynak yaratılamaması, sorunu yapılaşmaktadır. Gelişme sürecinde ve zorunluluğunda olan Türkiye, ekonomik ve sosyal yapısındaki dengesizliklere ek olarak, uygulanmakta olan makro ekonomik politikaların da etkisiyle her geçen gün daha ağırlaşan istihdam ve işsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Son yıllarda sanayileşme bir yana bırakılmış, üretken olmayan sektörlerle yönelmiştir.³⁵⁶

Türkiye’de resmi işsizlik oranlarının düşük çıkmasının temel nedenlerinden birisi işgücüne katılım oranlarının düşük çıkmasıdır. İşgücüne katılım oranı OECD ortalaması olan %70’lerin hayli altındadır. 2006 Şubat verilerine göre bu oran %45’lere kadar gerilemiştir. İşgücüne katılma oranının düşmesinin önemli nedenlerinden biri de okullaşma oranının artmasıyla öğrenci sayısının artmasıdır. Diğer yandan ev kadını statüsünde olup işgücüne dahil olmayanlar toplam işgücüne dahil olmayanların neredeyse yarısını oluşturmaktadırlar. Bunların yanında Türkiye’de ücretsiz aile işçisi, işveren ve kendi hesabına çalışanların oranı da OECD ortalamalarının çok üzerindedir. Bu nedenle işgücü içinde ücretli, maaşlı ve yevmiyeli kesimin oranı düşük, ücretsiz aile işçilerinin ve kendi hesabına çalışanların oranı ise yüksektir.³⁵⁷

³⁵⁵ Bağdadioğlu, **a.g.e.**, <http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm>.

³⁵⁶ Akkaya, “**Küreselleşme**” Kısacında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri”, s. 222.

³⁵⁷ Bilgin, 2003, **a.g.e.**, s. 139.

1997 nüfus sayımına göre yapılan geçici projeksiyonlara göre, 1999 yılı ortasında nüfusun 64.4 milyon, nüfus artış hızının de %1.44 olacağı tahmin edilmiştir. Nüfus artış hızında bir düşüş eğilimi görülmekle birlikte gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye nüfusu halen oldukça hızlı çoğalmaktadır. Yapılan tahminlere göre Türkiye'nin nüfus artışının 2020 yılında durması beklenmektedir. Hızlı nüfus artışının beslediği işsizlik, bölgesel gelişmişlik farkları sebebiyle büyük şehirlere göç ve bunun sebep olduğu hızlı ve çarpık kentleşme Türkiye'nin acilen çözüm bekleyen sorunlarının başında gelmektedir. Bölgeler arası ekonomik gelişmişlik farkı ve az gelişmiş yörelerde istihdam olanaklarının sınırlı olması insanları şehirlere, hatta bir kaç şehre yığılmaya zorlamaktadır. Bugün Türkiye'de toplam nüfusun yaklaşık %60'ı kentlerde yaşamaktadır. Bu ise söz konusu şehirlerde başta işsizlik olmak üzere, eğitim, sağlık, çevre, alt yapı yetersizliği gibi sorunları ciddi düzeylere taşımaktadır.³⁵⁸

2000 yılı ortalaması olarak Türkiye'nin nüfusu 64 milyondur. Ekonomik yönden faal olarak nitelendirilen 15 ve daha yukarıdaki nüfus ise 44 milyon 765 bin kişidir. Ancak bunların yarıya yakını işgücüne dahil edilmemektedir. Bunların büyük bir bölümünü "ev kadını" oluşturmaktadır. Öğrenci, emekli, mevsimlik çalışanlar ve çalışamaz durumda olmak işgücüne dahil olmama nedenidir. İşgücüne dahil olmayanların sayısı böylesine fazla olunca, işgücü kapsamında olanların sayısı 22 milyon olmakta, istidam edilenler bir yana bırakıldığında işsiz sayısı, resmi verilerde 1,5 milyon kişi olarak "gözükmemektedir." İstihdam edilenlerin sayısında son dönemlerde görülen azalma dikkati çeken bir gelişme olmaktadır. 2000 yılının üçüncü üç aylık döneminde istihdam edilenlerin sayısı 21 milyon 727 bin kişi iken, yaşanan Kasım ve Şubat krizleri sonrası 2001 yılının ilk çeyreğinde 19 milyon 222 bin kişiye gerilemiştir. Altı aylık dönem içerisinde yaklaşık 2,5 milyon kişi istihdam edilmez duruma gelmiştir.³⁵⁹ Türkiye'deki işgücü piyasasına bu çerçevede bakıldığında, ülkenin işsizlik yanısıra ciddi anlamda istihdam sorunu yaşadığı, üretken ve yeterince yüksek nitelikli iş üretilmesi bir yana istihdamda ciddi azalmalar ortaya çıktığı görülmektedir.

³⁵⁸ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nitelikli İnsangücü Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT, 2001. (DPT:2577 - ÖİK:590). <http://ekutup.dpt.gov.tr/insanguc/oik590.pdf>, (11.04.2006)., s. 14.

³⁵⁹ Bağdadioğlu, **a.g.e.**, <http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm>.

İstihdamın yapısal niteliklerini ortaya koyan bir diğer özellik, ücretli emeğin kamu ve özel kesimler arasındaki dağılımıdır. Ekonomik yapı, izlenen iktisat politikaları, ücretli emeğin kesimlere göre dağılımında belirleyici rol oynamaktadır. Kesimler bakımından ücretli emeğin değerlendirilmesine en uygun verileri, SSK istatistikleri sunmaktadır. Teknolojik yenilikler ile ilgili değişimlerin yaşandığı alanı da kapsamı bakımından bu verilerin kullanılması daha anlamlı olacaktır. Ekonomideki gelişmelere bağlı olarak, kamu kesimi yatırımlarının 1990 yılına kadar, 1990'lı yıllara göre, daha fazla istihdam yarattığı, ancak buna rağmen istihdam içindeki payının sürekli azaldığı görülmektedir. 1970-1980 döneminde, kamu kesiminde istihdam yıllık ortalama % 5.1 artarken, özel sektörde yıllık ortalama artış oranı %7.9 olmuştur. 1980-1985 döneminde kamu kesiminde istihdam artmayıp azalırken, özel kesimde yıllık artış oranı %6 olmuştur.

1985-1990 döneminde kamu kesimi yeniden istihdam olanağı yaratmaya başlamış, istihdam dönem boyunca yıllık ortalama % 5.1'lik bir artış göstermiştir. Özel kesimde aynı dönem için istihdamın ortalama yıllık artış oranı % 6.9 olarak gerçekleşmiştir. 1990-1997 döneminde, kamu kesiminde, 1993 dönemine kadar istihdamda artış yaşanmasına rağmen, bu tarihten sonra istihdamda azalma yaşanmaya başlanmıştır. Kamu kesiminin istihdamdaki payı hızlı bir düşüş göstererek 1970 yılında % 40 iken, 1997 yılında % 21.6'ya gerilemiştir.

1980 öncesi dönemdeki düşüşte ekonominin kendi dinamikleri rol oynarken, 1980 sonrasında izlenen iktisat politikaları ve bu politikaların kamu yatırımlarına olumsuz yaklaşımı, özelleştirme çabaları önemli rol oynamıştır. Kamu sektörünün ücretli ve maaşlı istihdam içindeki payı 1990 yılı için % 33, 1996 yılı için % 28, 1998 yılı için de %12 olarak tahmin edilmektedir.³⁶⁰

1990'larda işgücü piyasasındaki gelişmelerin en önemli özelliklerinden biri Türkiye ekonomisinde düşük verimliliğe sahip işgücü istihdamının yoğunluk kazanmasıdır. İmalat sanayinde düşük verimliliğe sahip işgücü istihdamı 1980'den

³⁶⁰ TCMB, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Mayıs 2002
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>, s. 47.

sonra özellikle de sermaye hareketlerinin liberalleştirildiği 1990 yılını takip eden yıllarda artış göstermiştir.³⁶¹

Türkiye’de ciddi boyutlara ulaşan işsizliğin bileşimi de kaygı verici niteliktedir. İstihdamın yaklaşık %45’i tarımdan sağlanması, işsizliğin kentsel bir sorun olarak karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Öte yandan kentsel alanlarda kadınların işsizlik oranının yüksek düzeylerde olduğu anlaşılmaktadır.³⁶² Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları, kent ve kırsal ayrımında önemli farklılıklar göstermektedir. Kentsel alanlardaki kadın işgücüne katılım oranları, kırsal alan kadın işgücüne katılım oranlarının çok altındadır. Bu farklılığın temel nedeni kadınların kırsal alanlarda “ücretsiz aile işçisi” konumunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Yine de son yıllarda kentli kadınların işgücüne katılma oranında %1.6’lık bir artış söz konusudur.³⁶³ Cinsiyete göre işsizlik oranlarına bakıldığında erkeklerdeki işsizlik oranının kadınlardan biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak kentsel alanlarda kadınlardaki işsizlik oranının erkeklerdeki işsizlik oranının neredeyse iki katı olduğu bilinmektedir. Bunun temel nedeni de kadınların kırsal alanlarda işgücüne katılma oranının “ev kadınlığı” nedeniyle düşük olmasıdır.³⁶⁴

İşsizlik oranlarının yüksekliğinin de gösterdiği gibi Türkiye’de işgücünü sisteme dahil etme problemi vardır. 1981-1997 döneminde çalışma çağındaki nüfus (potansiyel işgücünün tamamı) yıllık ortalama yüzde 3 oranında büyürken, aynı dönemde istihdam artışı yalnızca yıllık ortalama yüzde 1,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu sorunun iki nedeni olabilir; ya ekonomi artan nüfus için yeterli iş olanağı yaratacak kadar hızlı büyüyemiyordur ya da hızlı büyüyordur ancak bu büyüme işgücü yoğun sektörlerden kaynaklanmamaktadır. Bu konuda kesin bir cevap yoktur. Temel ticaret teorisine göre, ticaretin liberalleştirilmesine ve dünya ekonomisine entegre olmaya yönelik gerekli adımlar atıldıktan sonra, uzmanlaşma artacak ve daha fazla işgücüne sahip ekonomiler daha çok işgücü-yoğun mallar üretecek, bu sayede de istihdam olanakları artacaktır. Ne var ki, Türkiye’de ticaretin

³⁶¹ TCMB, a.g.e., s. 49.

³⁶² Bilgin, 2003, a.g.e., s. 139.

³⁶³ TİSK, Mayıs 2004 İşveren Dergisi Eki, 5-9 Mayıs 2004 Tarihli Türkiye İktisat Kongresi Çalışmaları Kapsamında Hazırlanan “İstihdamın Artırılması ve İşgücü Piyasası” Çalışma Grubu Raporu, ss. 6-7.

³⁶⁴ Bilgin, 2003, a.g.e., s. 139.

liberalleştirilmesinden sonra istihdam imkânlarında artış olmamıştır. Ticaret alanında yapılan reformlar ekonominin genel üretkenliğine de katkıda bulunamamıştır.³⁶⁵

Türkiye genelinde uzun yıllar toplam işsizler içinde en büyük paya sahip olan grup ilk kez iş arayanlar olmuştur ve bu grubu işini kaybettiği için işsiz olanlar izlemiştir. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle bu durum değişmiş işten çıkartılanların oranı ilk kez iş arayanların oranını geçmiştir.³⁶⁶

Hükümetlerin istihdam ve işsizlik ile ilgili politikaları, bir anlamda bu sorunu nasıl teşhis ettiklerine, işsizliğin nedenleri hakkındaki görüşlerine, ideolojik tutumlarına, siyasal tercihlerine göre biçimlenmektedir. Türkiye'deki istihdam ve işsizlik ile ilgili temel veriler Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yayımlanmaktadır. Bu veriler çerçevesinde Türkiye'deki durum incelendiğinde, ülkedeki genel işsizlik oranının OECD ülkelerinin ortalamasından yüksek olmadığı görülmektedir. 2000 yılı itibariyle OECD üyesi ülkeler ortalaması olarak işsizlik oranı yüzde 6,4 iken aynı yıl itibariyle Türkiye'deki işsizlik oranı yüzde 6,6 olarak hesaplanmaktadır. AB ortalaması ise yüzde 8,2'dir.³⁶⁷

Türkiye'de işsizliğin azaltılabilmesi ve istihdam düzeyinin artırılabilmesi için öncelikle insan gücü planlamasının yapılması gerekmektedir. Bu planlama çerçevesinde, mesleki ve teknik eğitim yaygınlaştırılmalı ve nitelikli insangücü yetiştirilmesine, çalışanların niteliklerinin artırılmasına önem verilmelidir. Bunun için çağın gereksinimlerine uygun bir mesleki ve teknik eğitim sistemi geliştirilmelidir. Ayrıca yatırımların ve girişimciliğin teşvik edilmesi gereklidir. Kendi işini kurmak isteyenlere ve KOBİ'lerin desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca ücret dışı işgücü maliyetlerinin özellikle de sigorta primlerinin işverenler üzerindeki yükü azaltılmalıdır. Bunlarla birlikte, genişletici makro ekonomik politikaların her ne kadar enflasyon gibi bazı olumsuz etkileri olsa da işsizlikle mücadele de aktif emek politikalarıyla beraber uygulanmaları gerekmektedir.³⁶⁸

³⁶⁵ TCMB, **a.g.e.**, s. 62.

³⁶⁶ Bilgin, 2003, **a.g.e.**, s. 139.

³⁶⁷ Bağdadioğlu, **a.g.e.**, <http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm>.

³⁶⁸ Bilgin, 2003, **a.g.e.** s. 142.

Türkiye’de part-time çalışanların oranı toplam istihdama göre 1990’lı yıllar boyunca azalmıştır. Part-time çalışanların yaklaşık %60’ını kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, dünyada part-time çalışanların önemli bir bölümünün kadınlardan oluşması eğilimi ile de örtüşmektedir. Türkiye’de kadınların sendikalaşma oranının ve eğiliminin oldukça düşük oluşu ile part-time çalışanların sendikalaşma sorunları birlikte düşünüldüğünde sendikalar için, part-time çalışmanın yaygınlaşmasının olumsuz sonuçlar doğuracağı ileri sürülebilir. Ancak, sendikalar kadınların sendikal katılımı ve sendikal üyeliği yönünde gösterecekleri çabalar ve izleyecekleri politikalar ile bu olumsuzlukları aşabileceklerdir.³⁶⁹

2006 yılı Şubat döneminde Türkiye’de kurumsal olmayan sivil nüfus bir önceki yılın aynı dönemine göre 1 milyon 36 bin kişilik bir artış ile 72 milyon 249 bin kişiye ulaşırken, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus 919 bin kişi artarak 51 milyon 371 bin kişiye ulaşmıştır. 2006 yılı Şubat döneminde istihdam edilenlerin sayısı, tarım sektöründeki daralmaya bağlı olarak geçen yılın aynı dönemine göre 234 bin kişi azalarak, 20 milyon 604 bin kişiye gerilemiştir. Bu dönemde tarım sektöründe çalışan sayısı 1 milyon 63 bin kişi azalmış, buna karşın tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı 829 bin kişi artmıştır. Şubat 2006 döneminde istihdam edilenlerin % 25,1’i tarım, % 20,4’ü sanayi, % 4,7’si inşaat, % 49,8’i ise hizmetler sektöründedir. Önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, tarım sektöründeki istihdamın 4,8 puan azaldığı, buna karşılık hizmetler sektörü istihdamının ise 3,6 puan arttığı görülmektedir.³⁷⁰

Erkek iş gücü arzı esas olarak nüfus ve eğitim faktörlerinden etkilenen bir olgudur. Türkiye halen "demografik geçiş dönemi" şeklinde adlandırılan ve hızı giderek düşmekle birlikte nüfus artışının devam ettiği dönemi yaşamaktadır. Doğal olarak genelde artan nüfus çalışabilir nüfusu da gecikmeli olarak yükseltmektedir. Her yıl 15 yaşını dolduran nüfus çağının bireyleri çalışabilir nüfusa eklenmekte, buna karşılık ölümlerle çalışabilir nüfusun dışına çıkan kişilerin sayısı daha az olduğundan çalışabilir nüfus her yıl nüfus etkisi ile artmaktadır.

³⁶⁹ Yüksel Akaya, “Küreselleşme” Kısacasında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri, s. 227.

³⁷⁰ TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Şubat Dönemi Sonuçları: Ocak, Şubat, Mart 2006**, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/220506.doc> (20.06.2006).

Tablo 3.2: İşgücü durumu

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Kurumsal olmayan sivil nüfus (000)	71 213	72 249	43 899	44 997	27 314	27 252
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	50 452	51 371	31 231	32 358	19 222	19 013
İşgücü (000)	23 588	23 400	13 771	14 438	9 817	8 962
İstihdam (000)	20 838	20 604	11 852	12 433	8 986	8 171
İşsiz (000)	2 750	2 796	1 920	2 005	831	791
İşgücüne katılma oranı (%)	46,8	45,5	44,1	44,6	51,1	47,1
İstihdam oranı (%)	41,3	40,1	37,9	38,4	46,7	43,0
İşsizlik oranı (%)	11,7	11,9	13,9	13,9	8,5	8,8
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	15,4	14,8	14,3	14,1	18,9	17,0
Genç nüfusta işsizlik oranı ⁽¹⁾ (%)	21,8	21,9	24,7	22,7	17,7	20,3
Eksik istihdam oranı (%)	3,5	4,0	3,0	3,6	4,2	4,6
Genç nüfusta eksik istihdam oranı ⁽¹⁾ (%)	4,5	4,0	3,2	3,5	6,4	4,9
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	26 864	27 972	17 459	17 920	9 405	10 051
(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus						

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16>, (23.04.2006)

Çalışabilir nüfusa dahil olan genç erkeklerin bir bölümü yüksek öğrenime devam ettiği için işgücüne dahil olmamakta, diğer bir deyişle ortalama eğitim süresinin uzaması katılım oranını düşürerek nüfus artışından kaynaklanan işgücü arzı artışını azaltmaktadır. Nüfus artışının yarattığı ve istihdam sorununu ağırlaştırılan olgulardan birisi de kırsal yörelerden kentlere olan göçü hızlandırmasıdır. Kırsal alandaki nüfus artışının yüksek oluşu, tarımsal gelirin düşüklüğü ve istikrarsızlığı miras yolu ile toprağın bölünmesi, daha iyi koşullarda yaşama arzusu, kamuda iş bulma isteği ve eğitim talebi kentlere olan göçü hızlandırmaktadır.³⁷¹

³⁷¹ TÜSİAD, **Türkiye’de İşgücü ve İşsizlik**, (hazırlayanlar) Seyfettin Gürsel, Haluk Levent, Enver Taştı, Arzu Yörükoğlu, Ayla Sayılı Erçevik, Pelin Tercan, 2002, Yayın no. tüsiad-t/2002/12-354, www.tusiad.org/turkish/rapor/issizlik/issizlik.pdf, (01.05.2006) s. 30.

Tablo 3.3: Yıllara Göre Erkek İşgücü Durumu

Yıllar	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	Eksik istihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
1988 Ekim	81,2	7,5	10,7	75,1	8,5	3 125
1989 Ekim	80,4	8,3	11,5	73,8	8,2	3 335
1990 Ekim	80,5	7,3	10,1	74,6	9,6	3 428
1991 Ekim	79,5	9,0	12,8	72,4	8,7	3 770
1992 Ekim	79,4	8,6	12,3	72,6	9,5	3 907
1993 Ekim	77,9	8,9	12,2	71,0	10,0	4 298
1994 Ekim	78,6	8,1	11,1	72,3	10,6	4 269
1995 Ekim	78,3	7,1	9,0	72,8	8,3	4 450
1996 Ekim	77,6	6,4	9,1	72,6	8,3	4 712
1997 Ekim	77,2	6,5	8,6	72,2	8,4	4 924
1998 Ekim	77,5	6,8	9,5	72,3	7,5	4 962
1999 Ekim	74,7	7,1	9,1	69,4	13,1	5 711
2000	73,7	6,6	8,4	68,9	8,4	6 025
2001	72,9	8,7	11,3	66,5	7,4	6 349
2002	71,6	10,7	13,3	63,9	6,8	6 768
2003	70,4	10,7	12,6	62,9	5,8	7 174
2004	72,3	10,5	13,1	64,7	4,9	6 854
2005	72,2	10,3	12,4	64,8	3,9	6.996
2006 Ocak	70,0	11,9	13,9	61,7	4,3	7.617
2006 Şubat	69,3	12,0	13,8	61,0	4,5	7.816

Kaynak:TÜİK, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/141103t6.gif>, (04.05.2006)

Türkiye genelinde işsiz sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 46 bin kişi artarak 2 milyon 796 bin kişiye ulaşmıştır. İşsizlik oranı ise 0,2 puanlık bir artış ile % 11,9 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı kentsel yerlerde % 13,9 ile aynı düzeyde gerçekleşirken, kırsal yerlerde ise 0,3 puanlık artışla % 8,8 olmuştur. Türkiye'de tarım dışı işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre 0,6 puanlık bir düşüşle % 14,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran erkeklerde geçen yılın aynı dönemine göre 0,6 puanlık düşüşle % 13,8, kadınlarda 0,8 puanlık düşüşle % 18,9 olmuştur. Bu dönemdeki işsizlerin;³⁷²

- % 75,5'i erkek nüfustur.
- % 61,3'ü lise altı eğitimlidir.
- % 34,7'si bir yıl ve daha uzun süredir iş aramaktadır.
- İşsizler sıklıkla (% 32,6) "eş-dost" vasıtasıyla iş aramaktadır.
- % 82,3'ü (2 milyon 302 bin kişi) daha önce bir işte çalışmıştır.

³⁷² TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Şubat Dönemi Sonuçları: Ocak, Şubat, Mart 2006**, (20.06.2006)

- Daha önce bir işte çalışmış olan işsizlerin % 45,6'sı "hizmetler", % 24,9'u "sanayi", % 19,2'si "inşaat", % 10,3'ü ise "tarım" sektöründe çalışmıştır.

Tablo 3.4: Yıllara Göre Kadın İşgücü Durumu

Yıllar	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	Eksik istihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
1988 Ekim	34,3	10,6	33,4	30,6	2,2	11 230
1989 Ekim	35,8	9,7	29,2	32,3	2,7	11 272
1990 Ekim	35,3	7,6	24,1	32,6	2,0	11 731
1991 Ekim	33,9	7,4	26,4	31,4	2,3	12 380
1992 Ekim	32,6	7,8	22,1	30,0	3,5	12 999
1993 Ekim	27,5	10,0	24,7	24,7	3,2	14 371
1994 Ekim	30,2	8,8	23,5	27,5	5,0	14 222
1995 Ekim	31,0	7,9	21,1	28,6	2,8	14 438
1996 Ekim	31,0	6,1	18,9	29,1	2,7	14 797
1997 Ekim	27,6	9,4	22,6	25,0	2,5	15 905
1998 Ekim	30,4	6,6	18,1	28,4	2,1	15 639
1999 Ekim	27,6	8,0	18,4	25,4	4,2	16 621
2000	26,6	6,3	13,5	24,9	2,8	17 108
2001	27,1	7,5	17,7	25,1	2,3	17 318
2002	27,9	9,4	19,8	25,3	2,1	17 455
2003	26,6	10,1	18,9	23,9	2,3	18 098
2004	25,4	9,7	19,6	22,9	1,8	18 763
2005	24,8	10,3	18,8	22,3	1,8	19.264
2006 Ocak	22,5	11,7	18,8	19,9	2,3	20.031
2006 Şubat	22,2	11,9	18,9	19,5	2,4	20.155

Kaynak: TÜİK, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/141103t6.gif>, (04.05.2006)

Bu dönemde erkeklerin işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu yaş grubu 30-34 iken (% 92,6), kadınların işgücüne katılımının en yüksek olduğu yaş grubu 20-24 ile 25-29'dur (% 29,5). Erkeklerin işgücüne katılımı, yüksek öğrenimin tamamlanması ile artmakta ve bu artış 45 yaşına kadar nüfusa paralel olarak aynı düzeyde kalmaktadır. Kadınlarda ise benzer eğilim görülmekle birlikte, işgücüne katılım, nüfusun oldukça gerisinde kalmaktadır. Gerek erkeklerde, gerek kadınlarda yaş ilerledikçe işgücüne katılım azalmaktadır. Bu dönemde istihdam edilenlerin;³⁷³

- % 75,4'ü erkek, % 24,6'si kadın nüfustur.
- % 60,8'i lise altı eğitimlidir.
- % 56,8'i ücretli, maaşlı ve yevmiyeli, % 30,6'sı kendi hesabına ve işveren, % 12,5'i ücretsiz aile işçisidir.

³⁷³ TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Şubat Dönemi Sonuçları : Ocak, Şubat, Mart 2006**, (20.06.2006).

- Ücretli olarak çalışanların % 90,2'si sürekli bir işte çalışmaktadır.
- % 61,5'i "1-9 kişi arası" çalışmanı olan işyerlerinde çalışmaktadır.
- % 2,6'sının ek bir işi vardır.
- % 5,2'si mevcut işini değiştirmek veya mevcut işine ek olarak bir iş aramaktadır.

Kayıt dışı istihdam edilenlerin oranı, önceki yılın aynı dönemine göre 3,1 puanlık azalışla % 45,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, geçen yılın aynı dönemine göre tarım sektöründeki kayıt dışılık % 87,5'ten % 85,3'e düşerken, tarım dışı sektörde kayıt dışılık oranı % 32,5'ten % 32,7'ye yükselmiştir. 2006 yılı Şubat döneminde, tarım sektöründeki daralmanın da etkisiyle, Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı, geçen yılın aynı dönemine göre 1,3 puanlık bir düşüşle % 45,5 olarak gerçekleşmiştir. Erkeklerde işgücüne katılma oranı 1,3 puanlık bir azalışla % 69,3, kadınlarda 1,1 puanlık bir düşüşle % 22,2'dir. Kentsel yerlerde işgücüne katılma oranı 0,5 puanlık artışla % 44,6, kırsal yerlerde ise 4 puanlık azalışla % 47,1'dir. İşgücünün eğitim ve yaş dağılımları ise;³⁷⁴

- Toplam işgücününün % 18,3'ünü 15-24 yaş grubundakiler oluşturmaktadır.
- Lise altı eğitimlilerde işgücüne katılma oranı % 44,2 iken yüksekokul mezunlarında bu oran % 79,6'dır.
- Lise altı eğitimlilerde erkeklerin işgücüne katılma oranı % 68,2 iken, kadınlarda % 18,8'dir.
- Lise ve dengi okul mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı % 72 iken, kadınlarda % 30,4'tür.
- Yüksekokul ve fakülte mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı % 84,6 iken, kadınlarda % 71,5'tir.
- İşgücü dışında olanların % 38'i daha önce bir işte çalışmıştır
- İşgücü dışına çıkanlardan daha önce bir işte çalışanların % 39,2'si "tarım", % 21,3'ü "sanayi", % 6,4'ü "inşaat", % 33,1'i ise "hizmetler" sektöründe çalışmıştır.

³⁷⁴ TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Şubat Dönemi Sonuçları: Ocak, Şubat, Mart 2006**, (20.06.2006).

- Daha önce bir işte çalışıp, söz konusu dönemde işgücü dışında olanların (10 milyon 642 bin kişi);
  - % 27,6'sı emeklilik,
  - % 18,5'i mevsim gereği,
  - % 16,6'sı sağlık nedeniyle,
  - % 8,6'sı evlilik,
  - % 4,7'si işten çıkartılma/işyerinin kapanması,
  - % 4,2'si işinden memnun olmama,
- nedenleriyle en son çalıştıkları işten ayrılmışlardır.

İşgücü hareketlerine bakıldığında ise, Şubat 2006 döneminde 1 milyon 363 bin kişi işe yeni başlamış veya iş değiştirmiş olup, bunun toplam istihdam içindeki oranı % 6,6'dır. İşe yeni başlayan veya iş değiştirenlerin % 37,6'sı 25-34 yaş grubundadır. Bu dönemde işe başlayan veya iş değiştirenlerin % 28,2'si "sanayi", % 49,7'si "hizmetler", % 13,4'ü "inşaat" sektöründe, % 8,7'si ise "tarım" sektöründe işe başlamıştır. Mevcut işsizlerin % 17,8'ini (499 bin kişi) bu dönemde işten ayrılanlar oluşturmaktadır.³⁷⁵ Tablo 3.5'te daha önce çalıştığı ekonomik faaliyete göre işsizlerin sayılarına bakıldığında diğer sektörlere göre hizmetler sektörünün görece yüksekliği dikkati çekmektedir.

Türkiye işgücü piyasası özelliklerinden biri çok parçalı bir yapı arz etmesidir. Bu bağlamda en iyi bilinen kır ve kent işgücü piyasaları biçimindeki ikili yapıdır. Ayrıca kayıtlı-kayıtdışı, küçük-büyük ve yerli-yabancı firma gibi çok parçalı bir yapı söz konusudur. Bu görünümüyle Türkiye işgücü piyasası homojen bir yapıdan uzaktır. Türkiye'de işsizlik genel olarak kentlerde kırsal yörelere göre daha yüksektir. İşsizliğin kentlerde yoğunlaşması istihdamın genel yapısı içinde ortaya çıkan bir nitelik olmaktadır.³⁷⁶

³⁷⁵ TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Şubat Dönemi Sonuçları: Ocak, Şubat, Mart 2006**, (20.06.2006)

³⁷⁶ Lordoğlu, Özkaplan, Törüner, **Çalışma İktisadı**, s. 311.

Tablo 3.5: Daha Önce Çalıştığı Ekonomik Faaliyete Göre İşsizler (Bin kişi, 15+ yaş)

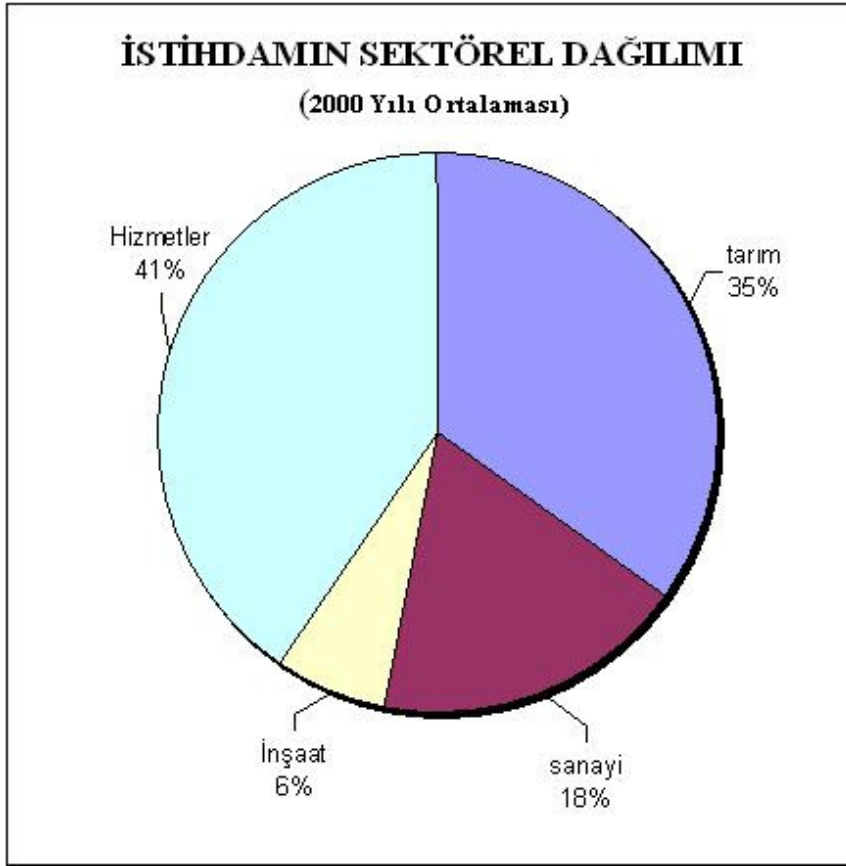
Yıllar	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	İlk kez iş arayanlar
2005 Ocak	2.697	216	526	467	962	525
2005 Şubat	2.750	219	535	498	974	525
2005 Mart	2.594	186	528	438	937	506
2005 Nisan	2.439	180	527	382	885	465
2005 Mayıs	2.294	160	520	297	860	458
2005 Haziran	2.305	130	506	292	866	510
2005 Temmuz	2.317	107	493	281	846	590
2005 Ağustos	2.381	102	484	283	863	648
2005 Eylül	2.423	132	493	285	873	639
2005 Ekim	2.487	155	496	300	925	611
2005 Kasım	2.611	189	503	360	989	570
2005 Aralık	2.702	201	533	407	1.022	540
2005 Yılı	2.519	167	512	360	927	553
2006 Ocak	2.799	225	549	453	1.039	533
2006 Şubat	2.796	238	572	443	1.049	494

Kaynak: TÜİK, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/141103t6.gif>, (04.05.2006)

Kentsel bölgelerde işsizliğin daha yüksek olmasının yanı sıra, kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki bu farkın kadınlar için daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. En yüksek işsizlik oranına ise hem erkek hem de kadınlar için 20-24 yaş grubunda rastlanmaktadır. Fakat genç erkekler arasında bu oran daha yüksektir. Hem işgücüne katılanların hem de istihdam edilenlerin toplam çalışabilir nüfus içindeki payı 25-44 yaş grubuna kadar yaşla birlikte artmakta ve daha sonra tedrici olarak azalmaktadır. Aynı durum işsizlerin toplam çalışabilir nüfus içindeki payı için de geçerlidir. Ancak burada maksimum düzeye 20-24 yaş grubunda ulaşılmaktadır. İşsizliğin 20-24 yaş grubu içinde yüksek düzeye tırmanmış olması istihdam olanaklarının deneyimsiz işgücü için daha sınırlı olmasına, vasıf uyumsuzluklarına ve yeni işgücüne katılanların iş arama dönemlerinin daha uzun olmasına dayanmaktadır.³⁷⁷

³⁷⁷ Hacer Ansal, Suat Küçükçiftçi, Özlem Onaran, Benan Zeki Orbay, **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000, s.18.

Şekil 3.1:

Kaynak: TİSK, <http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm>, (03.05.2006)

Günümüzde gelişmiş ülkelerde tarımda çalışanların istihdam içindeki payı %3-4'e inmiştir. Sanayide çalışanların payı ise ortalama %25'ler civarındadır. Bu ülkelerde hizmet sektörünün payı ise %65-70'ler civarındadır.³⁷⁸ Türkiye'de istihdam edilenlerin tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler olarak sektörel dağılımına bakıldığında; 2000 yılı itibariyle tarım sektörünün payı yüzde 34,9'dur. Tarımdaki istihdam payının AB ortalaması olarak yüzde 3,0 olduğu dikkate alındığında, ülkemiz halen bir tarım ülkesi görünümünde olup, bu durum çarpık bir istihdam yapısının varlığını göstermektedir. Verimliliğin çok düşük olduğu tarım sektöründe geniş bir işgücünün barındırılması işgücü piyasasının etkinliğinin sınırlanmasına yol açmaktadır. Sanayinin istihdam içindeki payı yüzde 18,1; inşaatın payı ise yüzde 6,5 tur. Hizmetler kesiminde ise geçtiğimiz yıl itibariyle istihdam içindeki pay yüzde 40,5

³⁷⁸ Seyfettin Gürsel, Veysel Ulusoy, **Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam**, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1999, ss. 16-17.

olmuştur. Bir önceki yılın sonuçlarına göre istihdam tarım sektöründe düşüş gösterirken hizmet ve sanayi sektörlerinde artış göstermiştir.³⁷⁹

İstihdamın büyük bölümünün hala tarımda yer aldığı ülkemizde kırsal ve kentsel işsizliğe ayrı ayrı bakıldığında, kentsel alanlarda işsizlik sorununun çok daha çarpıcı olduğu görülmektedir. Bu da işsizliğin esas olarak bir kentsel sorun olduğunu göstermektedir. Aslında Türkiye’de işsizlik birçok OECD ülkesinden daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Ancak istihdamın büyük bölümünün (yaklaşık %45’inin) tarımda yer aldığı tekrar hatırlanacak olursa, istihdamın yaklaşık sadece %5’inin tarımda olduğu ülkelerle bir işsizlik oranı kıyaslaması yapmak çok da sağlıklı olmayacaktır. İşsizlik oranlarına tarım dışı alanlarda bakmak çok daha isabetli olacaktır.³⁸⁰

Günümüzde gelişmiş ülkelerde tarımda çalışanların istihdam içindeki payı %3-4’e inmiştir. Sanayide çalışanların payı ise ortalama %25’ler civarındadır. Bu ülkelerde hizmet sektörünün payı ise %65-70’ler civarındadır.³⁸¹ İstihdamın sektörel gelişmeye bağlı olarak değişimini açıklayan üç sektör kanunu Türkiye için henüz tam olarak gerçekleşmemiştir.

Diğer yandan, işsizliğin analizinde kent-kır ayrımının yanı sıra, cinsiyete göre dağılım da önemlidir. Türkiye’de işgücünün cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, işgücüne katılım oranı açısından erkek ve kadın nüfus arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu fark kentsel bölgelerde daha da çarpıcıdır. Kentlerde işsizlik oranı her iki cins içinde kırsal bölgeye oranla çok daha yüksektir. Kentsel alanda kadınların işsizlik oranı erkeklerin iki katına yakındır. Bununla birlikte Türkiye’de kadın istihdamı kırdan yüksektir.³⁸²

Sanayileşme sürecinin başlangıcında genellikle erkek işgücü yerine tarım sektöründe çalışan kadın işgücü, sanayileşmenin yaygınlaşması ile tarım dışındaki sektörlerle yönelmektedir. Hizmetler sektörünün fiziksel bir güç gerektirmemesi,

³⁷⁹ Bağdadioğlu, **a.g.e.**, <http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm> (28.05.2006).

³⁸⁰ Ansal ve diğ., **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, ss. 104-105.

³⁸¹ Gürsel ve Ulusoy, **a.g.e.**, ss. 16-17.

³⁸² Ansal ve diğ., **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, s. 106.

esnek çalışma şekline uygunluğu, yerleşim yerlerinde ya da yakınında bulunması kadınları bu sektörde çalışmaya daha çok yönlendirmektedir. Bunun sonucunda da hizmetler sektöründeki kadın oranı sanayi sektörüne göre daha fazla artış göstermektedir.³⁸³

“Kayıt dışı ekonomi”, ya da “enformel sektör”e gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinde rastlanmaktadır. Son yıllarda kayıtlı sektörde faaliyet gösteren bazı işletmelerin de kayıtdışı sektöre kaydığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, küreselleşme sürecinin hem emeği hem sermayeyi acımasız bir rekabet ortamı ile karşı karşıya bırakmasıdır. Küreselleşme uygulamaları sonucunda daha önce tam istihdam düzeyine yakın bir istihdam düzeyine ulaşan ekonomilerin de işsizlik sorunu ile karşılaşması, emek sahiplerini uzun süreli işsizliğe itmiş, kayıtlı sektörde faaliyet gösteren bazı işletmelerin de maliyetlerin daha düşük olduğu, gelirlerin vergi dışı kalabildiği kayıtdışı sektöre kaymalarına neden olabilmektedir. Her ülkede kayıtdışı sektörün kendine özgü nedenleri ve biçimleri olması ile birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu sektörlerin kayıt altına alınmaları zor bir konudur.³⁸⁴

Türkiye’de kayıtdışı ekonomide istihdam edilen işçi sayısı konusunda kesin veriler yoktur ancak istihdam edilenlerin önemli bir bölümünün yasal korumadan yoksun bir biçimde istihdam edildiği tahmin edilmektedir. DİE’nin tanımına göre kayıtdışı sektör “hukuki durumu ferdi mülkiyet ya da adi ortaklık olan tarım dışı tüm iktisadi birimler” olarak tanımlanmıştır. DİE’nin tahminlerine göre 2001-2003 yılları arasında kayıtdışı ekonomide istihdam edilen bağımsız, kendi hesabına çalışanlar kabaca 3 kat, bağımlı çalışanlar ise 13 kat civarında bir artış göstermiştir.³⁸⁵

Kayıtdışı istihdama olumlu yönden bakanlarda bulunmaktadır. Buna göre, kayıt dışı istihdam, niteliksiz emeğe iş vermekte böylece ekonomide talep yaratmakta ve düşük maliyetli işçi çalıştırma olanağı ile de rekabet gücünü arttırıcı etki sağlamakta ve ekonomik büyümeye katkı da bulunmaktadır. Bu sektörleri kayıt altına alma çabalarının ise işsizliği arttırarak yoksulluğun yerleşmesine sebep

³⁸³ Naci Gündoğan, “Hizmetler Sektöründe İstihdam”, **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2002, s. 103.

³⁸⁴ Kutal, **a.g.e.**, s. 34.

³⁸⁵ Kutal, **a.g.e.**, s. 35-36.

olacağını savunmaktadırlar. Ancak, kayıt dışı istihdam edilenlerin işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınmadığı ortamlarda çalıştığı, asgari ücretin de altında kalan ücretlerle istihdam edildiği ve Türkiye'nin en yoksul kesimini oluşturduğu da dikkate alınmalıdır. Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam devletin vergi gelirlerinin düşük kalmasına, vatandaşlara sunulan hizmetlerin sunulamamasına, altyapı yatırımlarının yapılamamasına ve sosyal güvenlik gelirlerinin düşük kalması nedeniyle devletin iç ve dış borçlarının artmasına da sebep olacaktır.³⁸⁶

Enformel istihdamın en önemli kaynaklarının kadınlar, çocuklar ve göçmen işçilerden oluştuğu sayısal verilerle ortaya konulmaktadır. Kadın ve çocuk işgücünün kayıt dışı sektörlerde yoğunlaşması bir dizi ekonomik ve sosyal nedene bağlanmaktadır. İşgücü piyasası verilerinin ilk sınıflaması nüfusun 15 yaş ve üzeri dağılımına göre değerlendirilmektedir. 15 yaş altında kalanlar işgücüne dahil olmayan grup içinde değerlendirilmektedir. Burada 15 yaş altı nüfusun ne kadarının çalıştığına dair sağlıklı veri bulmak her zaman mümkün değildir. 2003 verilerine göre 15 yaş altında 19.3 milyon kişi bulunmaktadır. Çocuk işgücü anketleri bu yaş grubu içinde işgücüne katılımın ortalama olarak %4 civarında olduğunu saptamıştır.³⁸⁷

Ev kadını olarak gözüken kadınların yıllar içinde payının işgücüne dahil olmayan kadınlar içinde ortalama olarak %70'lik bir oranda seyretmesidir. Ev kadını olarak kendisini tanımlayan bu kadınların bir kısmı herhangi bir işle uğraşmalarına rağmen esas görevleri olarak ev kadınlığını gördükleri için işgücüne dahil olmayanlar kategorisinde yer almaktadırlar. Bu nedenle ev kadınlarının önemli bir kısmının gelir getirici çeşitli faaliyetlerde buldukları ve enformel istihdam yarattıkları tahmin edilmektedir. Kadınların çoğunlukla yarı zamanlı işlerde istihdam edilmeleri enformel istihdamın önemli bir bölümünün kadınlardan oluştuğunu göstermektedir.³⁸⁸

---

³⁸⁶ Kutal, **a.g.e.**, s. 37.

³⁸⁷ Kuvvet Lordoğlu, "Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss.45-60, s. 46.

³⁸⁸ Lordoğlu, **Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları**, s. 46-47.

Enformel istihdamın diğer kaynaklarından biri de kentsel alanlarda yoğun olarak işgücü piyasalarına çeşitli nedenlerle katılan çocukların sayılarındaki artışlardır. Giderek daha fazla çocuğun yasal düzenlemelerin bulunduğu formel alanın dışına kayması enformel iş olanaklarının yaygınlaşmasının bir sonucudur. Yani, çocukların işgücü piyasalarına katılmaları sadece ekonomik nedenlerle yani aile gelirine katkı sağlamak nedeni ile değil o piyasalardan çeşitli nedenlerle çocuk işgücüne yönelik taleplerden kaynaklanabilmektedir. Çocuğun gelirine muhtaç aile çocuklarını çalıştırmakta ancak bu yoksulluğu azaltmak yerine arttırmaktadır. Çalışmak zorunda kalan çocuklar eğitim olanaklarından yoksun kaldıkları için gelecekte çalışacakları işler daha düşük ücretli olmaktadır.³⁸⁹

Tablo 3.6: Çalışma Durumlarına Göre 6-14 yaş Grubu Çocuklar 1994-1999 (Bin Kişi)

	1994	1999	Artış %
Ekonomik işlerde Çalışanlar	974	511	-
Ev işlerinde Çalışanlar	2764	3329	20
Çalışmayanlar	7670	8226	7
Toplam	11406	12065	5

Kaynak: DİE 1994 ve 1999 Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, aktaran, Lordoğlu, s. 51.

Tablo 3.3.den görüleceği gibi 6-14 yaş grubu içinde ev işleri olarak tanımlanan ve tamamen enformel nitelik taşıyan işlerdeki çocuk sayılarında son beş yıllık dönem içinde %20 artış izlenmiştir. Oysa aynı dönem içinde ve 6-14 yaş grubu içindeki çocuk sayısındaki artış ise sadece %5 düzeyinde kalmıştır. Bu durum karşımıza çocukların işgücü piyasasına geçmiş yıllara göre daha fazla katıldıklarını göstermektedir.³⁹⁰

Bunlara ek olarak Türkiye, Brezilya ve Tanzanya ile birlikte "Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Zamana Bağlı Program"ı uygularken, çocuk işçiliğiyle mücadeleyle ilişkin proje ve faaliyetlerde ILO ile çalışan ilk ülkeler olma özelliği taşıyor. Türkiye, 1992 yılında ILO ile imzaladığı protokolle "Çocuk Emeginin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı"na (IPEC) ilk aşamada katılmıştır. Programın süresi 2001 yılında ILO ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

³⁸⁹ Lordoğlu, **Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları**, s.50.

³⁹⁰ Lordoğlu, **Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları**, s.51.

arasında yapılan yeni bir protokolle 12 Eylül 2006 tarihine kadar uzatılmıştır. Türkiye'de 1992-2001 yılları arasında uygulamaya konulan projelerle yaklaşık 60 bin çalışan çocuğa ulaşmış, çocukların yüzde 60'ı çalışma yaşamından çekilerek eğitime yönlendirilirken, yüzde 40'ı ise daha iyi çalışma koşulları ile daha iyi sağlık, beslenme ve mesleki eğitim imkanlarına kavuşmuştur.³⁹¹

Kaçak yabancı İşçi İstihdamı da gene Türkiye için önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda güvenli verilere ulaşılması güç olmakla birlikte sadece İstanbul'da 1 milyon civarında kaçak işçi çalıştığı tahmin edilmektedir. Resmi rakamlar bunları doğrulamamakla birlikte 1995-2004 yılları arasında yasadışı göçmen sayısının 467.768 olduğu belirtilmektedir. Kaçak yabancı işçi istihdamı kayıt dışı istihdamın yaygınlaşmasına sebep olmakta, kayıtdışı faaliyet gösteren orta ve küçük boy işletmelerde yerli işçilere rakip olmakta ve ücretleri aşağıya doğru çekmektedirler. Bunların yanında kayıtlı işverenlere karşı da haksız rekabet yaratılmasına sebep olmakta buna ek olarak da işsizlik sorununun çözümü açısından alınacak önlemlerin başarısını olumsuz etkilemektedirler.³⁹²

Ülkemizde işsizlik sorunu, sanayileşmede arzu edilen düzeye gelinebilmesi, tarım toplumu niteliğinin belirli ölçüler içinde ağırlığının sürmesi, hızlı artan genç nüfusun istihdamını sağlayacak yatırımların yeterli seviyede gerçekleştirilememesi nedeniyle, yapısal özellik taşımaktadır. Sanayileşmiş ülkeler ile ülkemiz arasındaki önemli farklardan biri; işsizlerde eğitim düzeyi yüksek iken, eksik istihdamdakilerde eğitim düzeyi düşüktür. Üretimde ani düşüşler işsizlik oranını fazla değiştirmemekte eksik istihdamdakileri³⁹³ arttırmaktadır. Türkiye'de işsizlik oranı gelişmiş ülkelerin tersine, eğitilmiş kişiler arasında daha yüksektir. Türkiye'deki işsizliğin asıl nedeni ise, ilk kez iş arıyor olma ve işlerin doyurucu olmaktan uzak bulunmasıdır. İşsizlik daha çok hanehalkı reisi olmayan kişiler arasında yaygındır.³⁹⁴ Ülkemizde açık işsizliğin yanı sıra, eksik istihdam da ciddi boyutlardadır. Ayrıca kadın işgücü

³⁹¹ Bağdadioğlu, **a.g.e.**, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1818>, (10.05.2006).

³⁹² Kutal, **a.g.e.**, s. 40-41.

³⁹³ Eksik istihdam, bir ulusal ekonomide üretim öğelerinin varolan teknolojik düzeye göre tam ve en etkin bir biçimde kullanılmamasıdır.

³⁹⁴ Faik Aktürk, "Türkiye'de İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik", **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Dergisi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Neyir Mat., Yıl: 2, Ankara, Nisan-Haziran 1999. s. 3.

yüzdesi, işsizlikte Kent ve Kır oranları da işgücü ve istihdam konusunda mutlaka göz önünde tutulmalıdır.

Gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde rekabetin artması esnekliği gerekli kılmaktadır. İşletmeler artan rekabet şartlarına ayak uydurabilmek için verimliliklerini devamlı olarak arttırmak ve işgücü maliyetlerini düşürmek zorundadırlar. İşletmeler genelde çalışma sürelerini ve işe başlama saatini tespit ederken, işçilerin verimli oldukları zamanları dikkate almamaktadırlar. İşletmeye uygun olan zamanda işbaşı yapılmaktadır. Esnek çalışmayla ise bu durum tersine dönmektedir. Böylece esneklik ile kişilere çalışma zamanını seçme ve belirleme hakkı tanındığından şahıslar kendilerini en verimli hissettikleri zaman işbaşı yapacaklardır. Aksi takdirde işyerinde verimlilik düşecek, işe geç gelmeler hatta işe gelmemeler artacaktır.

1970'ler sonrası baş gösteren ekonomik durgunluk ve işsizlik nedeniyle esnek çalışma yaygınlık kazanmıştır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde yeni yatırımlar yapılamamakta ve istihdam sağlanamamaktadır. Bu nedenle hükümetler, esnekliği istihdamı arttıran ve işsizliği azaltan bir tedbir olarak görmektedirler. Türkiye'de de dünya genelinde kabul gören bu trende uygun olarak özellikle işveren sendikaları tarafından esneklik talepleri yapılmaktadır. Bu talepler hükümetler tarafından genel olarak kabul görmekte ve uygulamaya sokulmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de işgücü piyasasının esnekleştirilmesi eğilimlerine değinmek ve uygulamaların Türkiye işgücü piyasası için neler getirdiğine bakmak faydalı olacaktır.

3.2. TÜRKİYE'DE ESNEKLEŞME EĞİLİMLERİ

Dünya ekonomisine eklenme konusunda ciddi adımlar atmış olan birçok gelişmekte olan ülkede yüksek işsizlik oranlarının ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin devam etmekte olması, iktisat çevrelerinde işgücü piyasasının esnekliğine yapılan vurguları artırmıştır.³⁹⁵ Sanayileşmiş ülkelerin genelinde 1970'li yıllardan sonra

³⁹⁵ Özlem Onaran, "Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği", **Toplum ve Bilim**, Sayı:86, 2000, ss. 194-195.

esneklik uygulamalarına rastlanırken, Türkiye’de esneklik özellikle 1990’larda emek piyasasıyla ilgili başlıca politika konusu haline gelmiştir. İşveren örgütleri 1989 sonrası reel ücret artışlarının tahriki ile Türkiye’de emek piyasası esnekliği tartışmasını açma konusunda öncü rolü üstlenmişlerdir. Esneklik yanlısı önerilerin temel argümanı ücret artışlarının uluslararası rekabet gücünün yitirilmesine neden olduğu yolunda olmuştur. Gümrük birliğine girme hazırlıkları da dikkatleri Türk sanayinin rekabet gücünün düzeyi konusuna yönelterek esneklik tartışmalarının yayılmasına neden olmuştur.³⁹⁶

Makro açıdan dünyanın diğer ülkelerinde yaşanan istihdam sorunları farklı nedenlerle de olsa benzer biçimde yaşanırken, Türk firmaları da diğer ülkelerde faaliyet gösteren rakiplerinin uyguladığı bazı istihdam politikalarını örnek alarak uygulamaya başlamıştır. Özellikle 24 Ocak 1980 sonrasında Türkiye’nin temel ekonomik politikalarında ithal ikameciliğe dayalı sanayileşme modelinden vazgeçmesi ve ihracata dayalı sanayileşme modelini benimsemesinden sonra, işletmeler ihrac fiyatlarını düşük tutabilmek için emek maliyetlerinin düşürülmesine olanak verecek her türlü esnekliği denemişlerdir. Türkiye’de esnek çalışma biçimleri 4857 sayılı İş Kanunu ile 10.06.2003 yılında yasal düzenlemeye kavuşmuştur. Ancak, esnek çalışma biçimleri Türkiye’de 4857 sayılı yasa ile varolmamıştır; bu kanundan önce de uygulamada mevcut olup Yargıtay’ın çeşitli içtihatlarına konu olmuştur.³⁹⁷

Dünyada gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi 1960’lar ve 1970’lerde Türkiye’nin de temel kalkınma stratejisi ithal-ikameci politikalara dayalıydı. Bu döneme, ağır sanayi ve sermaye mallarında yurtiçi üretim kapasitesini artırmayı hedefleyen büyük kamu yatırımları damgasını vurmuştu. Dış ticaret, miktar kısıtlamaları ile ve genelde Türk lirasının satın alma paritesine göre aşırı değerli olmasına yol açan bir sabit kur rejimiyle sıkı sıkıya korunuyordu.³⁹⁸ İthal-ikamesi stratejisi ağırlıklı olarak ithal hammaddelere dayandığından Türkiye’nin ticaret hadleri 1973-1974 dönemindeki ilk petrol krizinden sonra kötüleşmiştir. Bu kötüleşme, ödemeler dengesi üzerinde büyük bir yük yaratmış, bu ilave yük kısa

³⁹⁶ Ansal ve diğ. **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, s. 59.

³⁹⁷ Kutal, **a.g.e.**, s. 26.

³⁹⁸ TCMB, **a.g.e.**, s. 6.

vadeli borçlanmalarla telafi edilmeye çalışılmıştır. 1977'den sonra, ithalatın gereken zamanda ve oranda gerçekleşmemesi üzerine işgücü piyasasında da sorunlar baş göstermiş ve arz yönünde önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye'de özellikle kriz dönemlerinde ücretlerin çok rahat aşağıya çekilebildiğine, düşük ücretle çalışanların dahi iş güvencelerinin devamı koşuluyla ücretlerindeki azalmayı kabul ettiklerine işaret edilmektedir. Dolayısıyla kriz dönemlerinde uyumun doğrudan ücretler üzerinden sağlanmasıyla ücret esnekliğinin Türkiye'de işverenlerce yaygın olarak kullanıldığı dile getirilmektedir.³⁹⁹

Özellikle 90'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizler, esnekliğe olan ilgiyi de arttırmış ve uygulamalarını yaygınlaştırmıştır. Mevcut yasalar ve toplu sözleşme hükümlerine rağmen yaygın olarak hayata geçirilen esneklik uygulamalarına bakıldığında şu örnekler sıralanabilir: Taşeronluk, fason üretim, kaçak işçi çalıştırma, geçici işçi, mevsimlik işçi, belirli süreli hizmet akitlerinin artması, ihbar önellerinin azaltılması ya da kaldırılması, kısmi süreli akitlerin yaygınlaşması, toplu izin, ücretsiz izin, toplu işten çıkarma, kısa süreli çalışma, çalışılan süreyle orantılı ödeme, kayan iş süreleri, telafi edici çalışma, sıkıştırılmış iş haftası, işçilere yarım ücret ödenerek izne çıkarma, ücret zamlarının toplu iş sözleşmesinde kabul edilenden az uygulanması, performans dayalı ücret sistemleri, toplam kalite yönetimi ve kalite çemberleri uygulaması gibi. Esneklik kavramı esasen işgücü piyasaları dönüşümünü tamamlamış, işsizliğin görece düşük seyrettiği, ücretlerin görece yüksek olduğu, sosyal devlet ile beyaz ve mavi yakalı işçi sendikalarının hâlâ güçlü olduğu sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁰

Türkiye'de mikro düzeydeki istihdam politikalarında esneklik arayışlarının nedenleri arasında kuşkusuz 1475 sayılı eski İş Yasası'nın esnekliğe olanak tanımayan katı hükümleri ve yaşanmakta olan ekonomik krizin etkileri vardır. Bunlara, işletmelerin korunması ile ilgili olarak devletin önlem almasının gecikmesi de eklenmelidir. Bu koşullar altında Türkiye'de işletmeler bazı sorunlarını uyguladıkları işletme politikaları ile çözmek zorunda kalmışlardır. Bir çok işletme kapanmak bir çok işletme de istihdam ettiği personel sayısını çeşitli nedenlerle

³⁹⁹ Özlem Onaran, "İstihdam Politikaları ve Türkiye Emek Piyasaları", **İktisadın Dama Taşları III**, İstanbul Üniversitesi İFMC İktisat Dergisi, 2003, ss. 69-70.

⁴⁰⁰ Hatman, **a.g.e.**, s. 4.

azaltma yoluna gitmiştir. Genellikle esneklik arayışı içine giren işletmeler uzun süre yasal kurallara saygılı hareket etmiş işletmelerdir. Bu işletmelerin personel sayısını azaltma gibi zecri tedbirler almak veya gelişen piyasa ekonomisi koşullarında mevcut katı yasal koşullara karşın işletmelerini ayakta tutabilmek ya da daha fazla kar edebilmek için bazı esneklik arayışlarını gündeme getirdikleri dikkati çekmektedir.⁴⁰¹

Sendikalara göre, özellikle işçi-işveren kurulları ile ilgili esneklik yönünde önerilerin amacı yıllardan beri yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen uygulamaları ortak bir kurula götürerek bu uygulamalara meşruluk kazandırmaktır. Böylece işçi sendikaları da yasaya aykırı bir esnekleşmeyi kurullarda yer alarak resmen kabul etmiş olacaktır. Doğal olarak esneklikten yoksun olan yasal düzenlemeleri esnetmeye çalışarak uygulamak yani yasal zemin içinde kalmak hem işçi hem de işçi sendikası ile anlaşarak gerçekleşmektedir. Buna karşılık kayıt-dışı ekonomiye kaçan işletmelerde bütün katı yasal kurallara rağmen esneklik maksimum düzeyde ve kuralsızlık aşamasındadır. Doğal olarak kayıt-dışı ekonomi, kayıtlı (formel) ekonomi için ciddi bir haksız rekabet ortamı yaratmaktadır.⁴⁰²

Türkiye’de daha çok işveren kesimi istihdam performansına ilişkin sorunları işçi maliyetlerinin yüksekliği ve işgücü piyasasının katı yapısı ile ilişkilendirmektedir. Bu doğrultudaki baskılar sonucunda yürürlükteki mevzuatla piyasayı esnekletirmeye yönelik bir dizi önlem ve uygulamalar gündeme gelmiştir. Öte yandan işveren kesiminin bu iddiasına karşıt olarak Türkiye’de işgücü piyasasının işleyişine yönelik yapılan bazı değerlendirmelerde, Türkiye işgücü piyasasının Avrupa ülkelerindeki işgücü piyasası kurumlarıyla, kurallarıyla karşılaştırılmayacak kadar esnek olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca işgücü piyasası katılıklarının işsizliğin açıklayıcısı olduğu yönündeki iddiaların geçerli olmadığına ve istatistiksel olarak bu değişkenlerin anlamsız olduklarına da dikkat çekilmektedir.⁴⁰³

Bu doğrultuda Türkiye’de özellikle kriz dönemlerinde ücretlerin çok rahat aşağıya çekilebildiğine, düşük ücretle çalışanların dahi iş güvencelerinin devamı

⁴⁰¹ Kutal, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁰² Kutal, **a.g.e.**, s. 28.

⁴⁰³ Onaran, **a.g.e.**, s. 68.

koşuluyla ücretlerindeki azalmayı kabul ettiklerine işaret edilmektedir. Dolayısıyla kriz dönemlerinde uyumun doğrudan ücretler üzerinden sağlanmasıyla ücret esnekliğinin Türkiye’de işverenlerce yaygın olarak kullanıldığı dile getirilmektedir. Bununla beraber, bu kapsamda kimi durumda gündeme getirilen zorunlu ücretsiz izin uygulamalarının da esneklik açısından altı çizilmektedir.⁴⁰⁴

Başka bir çalışma da 1994 krizinin, ekonominin kriz koşullarına uyumundaki rolünün ücret düşüklüğü ile çalışanlar tarafından üstlenilmesiyle esnek bir işgücü piyasası varlığının gözler önüne serildiği dile getirmektedir. Türkiye’de işgücünün kayıtlı sektörde iş bulamadığı takdirde kayıt-dışı sektöre kaymasının yanı sıra kayıtlı sektörde işsizlik tehdidi karşısında ücretlerin de önemli oranda aşağı doğru esneklik gösterdiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁵ Kayıt-dışı istihdamın varlığının esnekliğe imkan tanıdığı belirtilirken aynı zamanda esnekleşmenin ve işletmelerin özellikle işgücü açısından esnek hale getirilişlerinin de kayıt-dışı istihdam olanaklarını zorunlu olarak arttırdığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda esneklik ve kayıt-dışılık kavramlarının birbiriyle yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁶

Türkiye işgücü piyasasının başta ücretler olmak üzere esnek olduğunu ileri süren görüşler yanında kimi iktisatçılar da istihdamın yapısına dikkat çekmektedirler. Tarım sektörü ve kayıt dışılığın ekonomideki ağırlığının altı çizilmekte ve ücretsiz aile işçiliği ve kayıt-dışı istihdam gibi kategoriler ön plana çıkarılmaktadır. Bu unsurlar göz önüne alındığında, bu kesimlerde işgücü piyasalarının bütün tanımlamalara göre fazlasıyla esnek olduğu, ücretlilerin ise toplam istihdam içindeki payının yaklaşık olarak %40 olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁷

Türkiye gibi işgücü piyasalarının son derece parçalı bir yapı sergilediği, istihdamın sektörel dağılımın çarpık olduğu, sektörler arası (tarım, sanayi ve hizmetler) verimlilik farklarının, işsizlik ve eksik istihdam oranlarının yüksek olduğu, enformel sektörün ve kayıt dışı çalışmanın giderek yaygınlaştığı, sendikalaşma oranının giderek düştüğü, makroekonomik istikrarın sağlanamamasıyla

⁴⁰⁴ Onaran, **a.g.e.**, ss. 69-70.

⁴⁰⁵ Ansal ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁰⁶ Kuvvet Lordoğlu, “Esnekleşme Versus Enformelleşme”, **Petrol-İş Yıllığı (1997-1999)**, ss. 871-874.

⁴⁰⁷ Fikret Şenses, “Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam”, **Petrol-İş Yıllığı (2000-2003)**, s. 150.

bağlantılı reel ücretlerin sürekli aşağıya doğru seyrettiği bir ülkede “daha fazla esneklik” talebinin anlamı daha fazla kayıt dışı, daha yüksek işsizlik, daha düşük ücretler ve sendikasızlaşma olmaktadır.⁴⁰⁸ Bu bağlamda, esnek iş gücü piyasalarının, Türkiye gibi geç sanayileşmiş ülke ekonomilerinin dünya pazarı ile entegrasyonunda rekabet gücünü arttırdığı savı halen bir iddia olmaktan öteye gidememektedir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasası esnekliği tartışmaları genellikle, kayıtlı sektörde yer alan az sayıda ücretli çalışan üzerinde yoğunlaşmakta, kayıt-dışı sektörde ve tarım sektöründe birikmiş ve büyük çoğunluğu oluşturan kendi hesabına çalışan, ücretsiz aile işçisi ve yevmiyeli işçiler göz ardı edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki her türlü yasal düzenlemeden uzak bir kayıt-dışı sektörün varlığı işgücü piyasalarına zaten büyük bir esneklik sağlamaktadır.⁴⁰⁹

Tablo 3.7: Kayıtdışı İstihdamın İşteki Duruma Göre Dağılımı (2003, bin kişi)

	Toplam	SSK	Emekli Sandığı	Bağkur	Kayıtlı Değil	Diğer
Toplam	20.811	5.582	2.192	2.257	10.735	45
Ücretli	9.080	5.119	2.192	19	1.727	23
Yevmiyeli	1.884	183	-	4	1.497	2
İşveren	1.043	93	-	768	179	2
Kendi Hesabına	5.083	135	-	1.436	3.496	17
Ücretsiz Aile İşçisi	3.921	52	-	30	3.836	2

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=446, (23.04.2006)

Kayıt dışı da denilen kuralsız esnek çalışmanın Türkiye’de yaygın olduğu yukarıdaki tablodan da anlaşılmaktadır. Esnek çalışma biçimleri Türkiye’de sayısal, işlevsel, ücret ve diğer biçimleri ile zaten uygulanmaktaydı. Yaygın uygulamalara bakıldığında aşağıdaki örnekler verilebilir:

- Taşeronluk
- Fason üretim
- Kaçak çalıştırma
- İkamet ve çalışma izni olmayan yabancı kaçak işçi çalıştırma

⁴⁰⁸ Hatman, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁰⁹ Ansal ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 10.

- Geçici işçi
- Mevsimlik işçi
- İstisna akdi
- Kapsam dışı personel
- Özel güvenlik görevlisi
- Belirli süreli hizmet akdi
- İhbar önellerinin azaltılması ya da kaldırılması
- Kısmi süreli hizmet akdi
- Part-time çalışma
- Toplu izin
- Ücretsiz izin
- Toplu işten çıkarma
- Kısa süreli çalışma
- Vardiya sayısının azaltılması ya da çeşitlendirilmesi
- Çalışılan süreyle orantılı ödeme
- Kayan iş süreleri
- Telafi edici çalışma
- Vardiyalı çalışma
- Sıkıştırılmış iş haftası
- İşçilere yarım ücret ödenerek izne çıkarılması
- Ücret zamlarının toplu iş sözleşmesinde kabul edilenden az uygulanması
- Toplu iş sözleşmelerinde ücret maddesinin tadili
- Performansa dayalı ücret sistemleri
- Toplam kalite yönetimi ve kalite çemberleri
- Evde çalışma
- Çocuk çalıştırma

Türkiye'deki işgücü piyasaları genellikle esnek bir görünüm içindedir. Tarımsal ve enformel sektör istihdamı hala büyük bir ağırlık taşıyor. Toplam istihdam çok büyük ağırlıkla kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri üzerinde yoğunlaşıyor. Bu kesimlerde ise işgücü piyasalarının bütün tanımlara göre fazlasıyla esnek olduğu biliniyor. Kayıt-dışı çalışanların yüksekliği de dikkate

alındığında, esnek çalışma biçimleriyle ilgili esas tartışma noktalarının kamu kesimi ve sendikaların örgütlü olduğu özel sektörde yoğunlaştığı görülüyor.⁴¹⁰

Çalışma mevzuatını esnekleştiren diğer ülkelerde de işsizlik oranlarının arttığı, kapitalizmin kriz salınımlarının engellenmediği görülmektedir. Esnek uzmanlaşma kapitalistlerin kâr oranlarını düşürmemesinin önemli bir aracı olmaktan başka, emek cephesinin ciddi kayıplarından başka bir anlam ifade etmemekle birlikte esnekliğin, önümüzdeki dönemde ortaya çıkabilecek potansiyel krizleri de engelleyebilme kapasitesi bulunduğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir.⁴¹¹ Bu bağlamda Türkiye’de kayıt-dışı sektörün varlığı zaten esnekliğin fazlasıyla oluşmasını sağlamıştır. Bu esneklik gelişmiş ülkelerin uygulamaya çalıştığı esneklik uygulamalarından farklı olarak bir tür kuralsızlaştırma şeklindedir.

Esneklik uygulamaları daha çok özel kesimde ve kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren işletmelerin, yasaları hatta imzaladıkları toplu iş sözleşmelerini esneterek gerçekleştirdikleri uygulamalardır. Son on yılda işletmelerin esneklik talepleri giderek artmakta bu taleplerde, rekabet koşulları, yüksek maliyetler, işyeri yoksa işçi de yoktur, kriz ve darboğazların aşılması, gerekçelerine dayandırılmaktadır. Kriz dönemlerinde uygulamada sıkça görülen esneklik uygulamaları ise şöyledir: ücretlerde esneklik, fazla çalışma ücretinde esneklik, ücretli izin uygulamasında esneklik, alt işveren uygulamaları.⁴¹²

İşveren örgütlerinin iddialarının aksine, yarı zamanlı iş belirli süreli, geçici iş kontratları ve taşeron anlaşmaları gibi henüz düzenlemelerin olmadığı standart dışı istihdam alanları, işverenler için emek piyasası düzenlemelerinden kaçabilecekleri ve böylece işçilik maliyetlerini aşağı çekebilecekleri son derece esnek bir ortam yaratmaktadır. Bu esneklik, ana firmanın işyerini ve ekipmanını kullanan sahte bir takım firmalar aracılığıyla sendikasız ve geçici işçi olarak enformal uygulamalardan yararlanılmasını olanaklı hale getirmektedir. İşçi sendikalarının toplu sözleşme

⁴¹⁰ Öztürk Türkoğan, **Kamu Personel Kanun Tasarı Taslağı Değerlendirmesi**, ss 36-37.

⁴¹¹ Hatman, **a.g.e.**, s. 1.

⁴¹² Kutal, **a.g.e.**, s. 28.

konusundaki yasalar delmek için ana firmanın, 10 işçiden az işçi çalıştıran küçük şirketlere bölünmesi ücret esnekliği yaratmak için kullanılan başka bir yöntemdir.⁴¹³

Bir işveren sendikasının 2001 krizinden sonra yaptığı çalışmaya göre işletmelerden %82'si kriz döneminin atlatılması için işletmelerinde tasarruf önlemlerine başvurmuş, bu tasarruf önlemleri arasında toplu iş sözleşmesinde yapılan ücret zamlarının yeniden gözden geçirilmesi de vardır. Bazı işletmelerde ise fazla çalışma ücretleri, hafta tatili ve vardiyalı çalışmalarda sözleşmede yazılı hükümlere uygun ödemeler yapılmamış toplu sözleşmelerde bu tip çalışmalarda ödenmesi gereken yüzdeleri ücretler işgücü maliyetlerini arttırdığı gerekçesiyle ödenmemiştir. Bunun yerine çalışanlara ertesi gün izin verilmek suretiyle ya da sözleşmeler de öngörülenden çok daha düşük seviyelerde ödemelerde bulunulmuştur.⁴¹⁴

Yıllık ücretli izin uygulamasında da gene işverenlerin ihtiyacına göre, izin sürelerini yasal sınırların dışına çıkarak izin süresini bölme, izin kullandırılmama ya da ilerde kullanılacak izni şimdiden kullandırma gibi uygulamalara gidilmektedir. Ücretsiz izin uygulaması ise önce otomotiv sanayinde daha sonra diğer işkollarında uygulamaya geçmiştir. Üretim azalması veya üretimin durdurulması gerektiğinde işçiler ücretsiz olarak izne çıkarılmaktaydı. Bunu kabul etmeyen işçilerin ihbar ve tazminat hakkını isteme hakları bulunmasına rağmen işlerini kaybetme ağırlığı karşısında çalışanların önemli bir bölümü bu uygulamaya boyun eğmişlerdir.⁴¹⁵ Bu uygulama çalışmayan kişilerin çalışıyor gözükmesi sağlayarak işsizlik verilerine de yansımıştır.

Türkiye'de alt işveren (taşeron) uygulaması da son yıllarda giderek yaygınlaşmıştır. Alt işveren uygulaması önce asıl işlere yardımcı olma anlamında (bahçe düzenlemesi, bakımı, temizlik işleri gibi) başlamış, 1970'li yıllarda sendikaların güçlenmesi ile beraber işverenler bu yan işleri alt işverenlere

⁴¹³ Ansal ve diğ., **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, s. 62.

⁴¹⁴ Kutal, **a.g.e.**, s. 29-30.

⁴¹⁵ Kutal, **a.g.e.**, s. 30-31.

vermişlerdir. Günümüzde ise, asıl işlere yardımcı işlerden başka asıl üretim alanlarında da alt işveren uygulamasına gitmişlerdir.⁴¹⁶

Türkiye’de de esnek çalışma şekillerine olanak vermesi açısından bakıldığında hizmetler sektöründe az da olsa bir artışın olduğu ve buna bağlı olarak da kadın istihdamı açısından hizmet sektöründe bir kıpırdanmanın olduğu görülmektedir. Kentte kadın istihdamının özellikle hizmetler sektöründe artması esneklik açısından olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Çünkü artan kadın istihdamını karşılayan sektör hizmetler sektörüdür ve esnek çalışma şekilleri daha çok kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Hizmetler sektöründe kadın istihdamının artmasına bağlı olarak Türkiye’de henüz hayli gerilerde olsalar bile kadınlar beyaz yakalı işlerde de ilerleme sağlamışlardır. Örneğin, bilimsel ve teknik personel ile profesyonel mesleklerde olanlar arasında kadınların payı on yıl içinde %30’dan %35’e, idari personel içindeki payı ise %32’den %37’ye çıkmıştır.⁴¹⁷

Tablo 3.8: Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu

Yıllar	Toplam		Erkek		Kadın	
	Kayıtlı	Kayıtlı değil	Kayıtlı	Kayıtlı değil	Kayıtlı	Kayıtlı değil
1992	51.3	48.7	63.4	36.6	22.0	78.0
1993	53.1	46.9	62.7	37.3	24.7	75.3
1994	54.8	45.2	66.4	33.6	25.9	74.1
1995	51.2	48.8	62.2	37.8	23.7	76.3
1996	47.9	52.1	57.9	42.1	22.7	77.3
1997	48.6	51.4	57.2	42.8	25.2	74.8
1998	50.0	50.0	58.9	41.1	26.4	73.6
1999	46.8	53.2	55.8	44.2	24.4	75.6
2000	49.1	50.9	55.9	44.1	30.2	69.8
2001	48.0	52.0	55.5	44.5	27.8	72.2
2002	48.6	51.4	56.4	43.6	28.6	71.4
2003	48.4	51.6	44.2	55.8	28.7	71.3

Kaynak: TİSK, Mayıs 2004 İşveren Dergisi, 5-9 Mayıs 2004 Tarihli Türkiye İktisat Kongresi Çalışmaları Kapsamında Hazırlanan “İstihdamın Artırılması ve İşgücü Piyasası” Çalışma Grubu Raporu, s. 16.

Türkiye işgücü piyasası için esneklik boyutunda temel noktanın istihdam ve ücretler (işgücü maliyetleri) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tartışmalar doğrultusunda Türkiye işgücü piyasası incelendiğinde tarım ağırlıklı yapının devam ettiği, %50’ye yakın bir kesimin kayıtsız olduğu, ücretsiz aile işçiliğinin %55 gibi

⁴¹⁶ Kutal, a.g.e., s. 32.

⁴¹⁷ Tunalı, a.g.e., s. 21.

yüksek oranlarda seyrettiği, kadın işgücü artmakla birlikte AB’ndeki rakamlara göre çok gerilerde olduğu, kent-kır ayrımının derin bir farklılık taşıdığı, çalışma sürelerinin çok uzun olduğu izlenmektedir. Bu durum da Türkiye işgücü piyasasında zaten esnek bir yapının olduğu tartışmalarına yol açmaktadır.

Bunun nedeni ise esneklik kavramının asıl itibarıyla işgücü piyasası dönüşümünü tamamlamış sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkmasıdır. Bu dönüşümü tamamlamaktan henüz oldukça uzak olan ülkeler için geçerli bir kavram değildir. Bu kavram bu ülkelerdeki istihdam yaratma güçlükleri ve işgücü piyasalarının karşı karşıya buldukları baskılar ve temel yapısal özellikleriyle bütünleşmiş değildir. Bu piyasaların sadece küçük bir kesiti olan ücretle çalışanları üzerinde yoğunlaşmakta, sorunları ve çözümleri orada aramakta ve işgücü piyasalarının dönüşümü ve dolayısıyla emek süreciyle sanayileşme düzeyi göz ardı edilmektedir. Oysa bu farklı süreçler sonucunda işgücü piyasalarının yapısı da iki ülke grubu arasında belirgin farklılıklar göstermektedir. AB ile Türkiye işgücü piyasalarını karşılaştırdığımızda bu ayrım açıkça ortaya çıkmaktadır. Bizzat OECD’nin belirlediği gibi, düşük ücretli ve istikrarsız işler üzerinde yoğunlaşan Türkiye işgücü piyasası ile sanayileşmiş ülkeler işgücü piyasalarında esnekliğin aynı anlama gelmesi beklenemez.⁴¹⁸

AB komisyonunun istihdamı artırma amacıyla üye devletlere ilk sırada tavsiye ettiği esnek çalışma kısmi çalışma ve kısıtlı çalışmanın yaygınlaştırılmasıdır. Ayrıca işin bölüştürülmesi ve esnek çalışma saatleri, kayan çalışma saatleri gibi esneklik sağlayıcı uygulamalardır. Özellikle kısmi çalışma üzerine yapılan vurgunun nedeni kadınlar öğrenciler gibi grupların kendilerine uygun çalışma zamanını seçmelerine olanak sağlaması ve düzenli bir çalışma rejimi olmasından kaynaklanmaktadır. Çağrı üzerine çalışma ve benzeri çalışma biçimleri ise, AB ülkelerinde genellikle niteliksiz yabancı işçilerin işsiz kalmamak kabul etmek zorunda kaldıkları çalışma biçimleridir. Ücretlerin düşük olduğu, ne zaman işe çağırılacağı ve aylık gelirin kabaca ne olduğunun kesin olarak bilinmediği güvensiz çalışma türüdür.⁴¹⁹ Türkiye’de esnek çalışmanın uygulanış biçiminin ise, çoğunlukla kayıtdışı istihdam

⁴¹⁸ Fikret Şenses, “İşgücü Piyasalarında Esneklik Türkiye için Geçerli Bir Kavram mıdır?”, **Petrol İş Yılı (1995-1996)**, s. 703.

⁴¹⁹ Kutal, a.g.e., s. 39.

sektörüne hizmet ettiği görülmektedir. Ücretli ücretsiz izin uygulamaları, ücretlerde ve fazla çalışma ücretlerinde esneklik gibi uygulamalar kayıt altında olan istihdam sektörlerinde de krizi atlama stratejileri olarak görülmekte ve krizin yükünü çalışanların üzerine bindiren uygulamalar olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Türkiye’de var olan işsizlik sorununa ek bir sorun olarak yansımaktadır.

3.3. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

Türk ekonomisinin karma ekonomik sistemden piyasa ekonomisi düzenine yönelme şeklindeki stratejik kararı ile birlikte bankacılık sektöründe köklü değişikliklerin yapılması da gündeme gelmiştir. Dünyada bankacılık ve mali sistemde gözlenen gelişmeler de Türk bankacılık sektöründe yapısal değişmeyi zorunlu kılmıştır.⁴²⁰

Türk bankacılık sektörünün geleneksel olarak Türkiye’deki finansal sistemde çok önemli bir rolü olmuştur. 1980’lerde uygulamaya konan liberalleştirme politikasının bir yansıması olarak Türk bankacılık sektöründe bir dizi kurumsal ve yasal reformlar yapılmıştır. Bu reformların asıl amacı, bankalar arasında rekabeti teşvik ederek finansal sisteminin sağlamlığını ve etkililiğini artırmaktır. Rekabet ve sigorta birbirine karşıt kavramlar olarak kabul edilse de 1983’te Bankalar Kanunu’nda yapılan bir değişiklikle Merkez Bankası bünyesinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kurulmuştur. TMSF’nin kurulmasının esas amacı, bankacılık sisteminde ardı ardına meydana gelen iflaslar sonucunda sarsılan kamu güvenini yeniden sağlamak ve mevduat sahiplerini bankacılık krizlerinin olumsuz etkilerinden korumaktır.⁴²¹ 1980 yılı sonrası, ekonominin dışa açılması ve dünya finans sistemi ile bütünleşme çabalarının bir sonucu olarak, bankacılık sektöründe de dışa açılma yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır.⁴²² Böylece, ticaret bankası, yatırım bankası ve şube düzeyinde birçok yabancı banka faaliyete geçtiği ve Türk bankaları ile ortaklık

⁴²⁰ Ahmet Ertuğrul, Osman Zaim, ekonomik kriz ve Türk bankacılık sisteminde etkinlik, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1999, s. 101.

⁴²¹ TCMB, **a.g.e.**, ss. 17-18.

⁴²² Şevket Sayılğan, , Türk Bankacılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri, **Finans Dünyası**, 1999, Sayı: 117.

kurduğu gibi, Türk bankaları da yurt dışında şube açma, banka kurma vb. yollarla örgütlenmişlerdir.⁴²³

Türk bankacılık sektöründe gözlenen değişim şekli, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iki kriz sonrasında alınan tedbirler ile birlikte bundan sonra yeni bir yapıya kavuşacaktır. Bankaların gelişen bu yeni finansal sistem içerisinde yeni oyun planları geliştirecekleri de beklenen bir diğer gelişme olacaktır. 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisine ve bankacılık sektörüne damgasını vuran Kriz’den sonraki bir diğer olgu ise; internet bankacılığının (e-ticaret, e-ekonomi) gelişmesi ve yaygınlaşmasıdır. İnternet bankacılığı, ticari bankaların yüzünü de değiştirerek önceki tüm iletişim devrimlerinden çok daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Elektronik ticaretin gelişmesiyle birlikte, internet bankacılığının yanı sıra telefon bankacılığı da bu dönemde büyük gelişme göstermiştir. Artık günümüzde hemen hemen sektördeki tüm bankalar, birçok bankacılık hizmetini telefon bankacılığı ve internet bankacılığı üzerinden verir duruma gelmişlerdir.⁴²⁴

Türk bankacılık sektöründe, 1980 öncesi koşullarında mevduat toplayabilmek için şube ağını genişletmek ve yeni personel istihdam etmek rasyonel kabul edilirken, 1980’li yıllardan itibaren reel pozitif faiz politikası ve otomasyondaki gelişmeler, birçok şubeyi karlı olmaktan çıkarmıştır. Yüksek kaynak maliyetine neden olan bir diğer unsur da, bankacılık sektöründe yaşanan otomasyon alanındaki gelişmelerdir. İnternet bankacılığı ile birlikte banka şubelerinin bilgisayar ağı ile donatılması ve ATM sayısındaki hızlı artışlar da, sektördeki maliyetlerin artmasına neden olmuştur.

Bir diğer önemli sorun da, sektörde yaşanan haksız rekabet koşullarıdır. Mali piyasalardaki düzenlemelerin azaltılması ve tanıtılan yeni finansal ürünler ticari bankaların faaliyet alanlarını ve sunabilecekleri hizmetleri genişletirken, bu kurumların üzerindeki rekabet baskısını da arttırmıştır. Yoğun rekabet ortamı fon maliyetlerini yükseltirken, müşteriler de daha fazla getiri sağlayan kurumlara yönelmişlerdir. Rekabette kuşkusuz fiyat önemli bir etken olmakla birlikte, rekabet

⁴²³ Öztin Akgüç, ve Hayri Kozanoğlu, , Türkiye’de Bankacılık Sektörü, **İktisat Dergisi**, 2001, Sayı: 417.

⁴²⁴ İlker Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, 7. Baskı., s. 120.

gücünü belirleyen tek etken değildir. Hizmet kalitesi, hizmetin çeşitliliği, yapısı, müşterinin gereksinimlerini karşılayan hizmetlerin sunulması, teknoloji, reklam vb. bütün bunlar rekabet gücünü etkilemektedir.⁴²⁵ Rakiplerin sundukları hizmetlerin bilinmesi, pazara yeni girenlere karşı pazarda mevcutların olası tepkileri, alabilecekleri önlemler, hizmet satmak isteyen her bankanın dikkate alması gereken etmenlerdir. Uygulamada kural olarak sektörün pazar büyümesi azaldıkça, sabit masraflar yükseldikçe, kredi müşterilerinin özellikleri farklılaştıkça ve bu hizmetlerin önemi arttıkça, mevcut bankaların tepkileri gittikçe kuvvetlenmektedir.

Ayrıca, teknolojideki hızlı gelişmeler de sektörün karşılaştığı bir diğer sorundur. Son yıllarda ülkemiz bankacılığının teknoloji kullanımında artan bir yoğunluk yaşanmaktadır. Bankalar uzun süredir müşterilerin hizmetinde olan ATM, POS, telefon ve bilgisayar bankacılığı gibi klasik teknolojik ürünlerini yeni ürünlerle ve yeni hizmet anlayışları ile hızla zenginleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda, tüm bankaların vizyonunda elektronik bankacılık kavramı ilk sıralarda yer almaktadır. Bankalar müşterilerine daha iyi hizmetler sunabilmek ve 24 saat hizmet verebilmek amacıyla “Çağrı Merkezleri”, “İnternet Bankacılığı”, “Müşteri İlişkileri Yönetimi” gibi yeni uygulamaları devreye koymaktadırlar.⁴²⁶ Self-servis birimleri ile getirilen yenilikler, hem banka personelinin rutin işlemlerini azaltmakta hem de, müşterinin çalışma saatlerinin dışında da banka hizmetlerinden yararlanması olanağını sunmaktadır.

Küreselleşme sonrası Türkiye’de dışa açık politikaların uygulaması ve yine bankacılık sektöründe yaşanan krizler sonrası güven kaybı nedeniyle bankalar personel alımlarında daha farklı anlayışlar benimsemiştirler. Örneğin Türkiye Garanti Bankası eskiden nakit yönetimi altında sadece nakit yönetimi yapmaya çalışırken, artan rekabet ortamına ayak uydurmak amacıyla nakit yönetimi altında aktif satış da yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda alınan personelin aktif satış yaparken aynı zamanda nakde de hakim olması gerekmektedir. Yine bu nedenle 2000 yılından itibaren banka personel alımlarında sadece üniversite mezunu olanlar

⁴²⁵ Niyazi Berk, **Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Uyum Gereksinimleri**, 1998, 2. Baskı, İTÜ., s. 35.

⁴²⁶ Ekrem Keskin, “1999 Yılında Türk Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler”, **Bankacılar Dergisi**, Haziran 2000 s. 33.

ve yeniliğe açık ve çabuk ayak uyduracak kişiler tercih edilmektedir. Çünkü teknolojinin sürekli gelişmesi, rekabet ortamının sürekli artması personelin de kendini sürekli yenilemesini gerektirmektedir.

Bankaların bu rekabet ortamında başarılı olmak adına personellerine yüklemiş olduğu çalışma yükü artmıştır. Eskiden çalışan kişi sadece bir işte uzmanlaşırken bu rekabet koşullarında birden fazla işe hakim olmak zorunda kalmıştır. Bu da çalışanların çalışma sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Personel açısından bu gelişmelerin mesai alınmadan yapılması sadece iş yükünün artmasıyla sonuçlanmıştır diyebiliriz. Bankalar maliyetleri azaltmak amacıyla sürekli çalışanlar yanında part-time çalışanlar, dinamik ve mobil gişe çalışanları stajyer buldurmaya da başlamışlardır.

2000 yılı itibariyle 80 bankadan yalnızca 7 tanesi (4 ticari banka, 3 kalkınma ve yatırım bankası) devlete aittir ve kamu sermayeli ticari bankalar, bankacılık sektöründeki toplam varlıkların yüzde 34'üne sahiptir. Uzun zamandır kamu harcamalarını finanse etmekte olduklarından kamu bankalarının finansal yapıları daha da kötüleşmiştir. Tahsil edilemeyen "Görev Zararları" ve tahsili gecikmiş alacakların yüksek olması nedeniyle bu bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçları önemli ölçüde artış göstermiştir. Finansal kriz sırasında faiz oranlarındaki ani artış da görev zararlarının katlanarak artmasına neden olmuştur. Kamu bankalarının günlük likidite ihtiyaçlarını karşılayabilmek için genellikle piyasadan daha yüksek faiz oranları vermeleri bankacılık sektöründe rekabeti olumsuz yönde etkilemiştir.

Bankacılıkta işletme maliyetleri yüksek kaynak maliyetleri içerisinde yer almaktadır. İşletme giderleri içerisinde en önemli payı ise, personel giderleri oluşturmaktadır. Türk bankacılık sektöründe, 1980 öncesi koşullarında mevduat toplayabilmek için şube ağını genişletmek ve yeni personel istihdam etmek rasyonel kabul edilirken, 1980'li yıllardan itibaren reel pozitif faiz politikası ve otomasyondaki gelişmeler, birçok şubeyi karlı olmaktan çıkarmıştır. Bunun sonucunda, bir süre bankalar işletme giderlerini azaltmak amacıyla, şube kapatma ve personel sayısını azaltma politikası izlemişler, fakat son yıllarda sanayileşmenin Anadolu'ya yayılması, mevcut bankaların şube sayılarını yeniden arttırma politikası

izlemelerine neden olmuştur. Bu da sektördeki maliyetlerin yeniden artmasına yol açmıştır.⁴²⁷

Türkiye'nin 2000 yılı sonrasında yaşadığı ekonomik krizlerden en çok etkilenen sektörlerden biri de bankacılıktır. 20'den fazla banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilerek kapanmıştır. Krizde risk almaktan kaçınmışlardır. Bilançoları yavaş büyümüş ve bazı örneklerde küçülmüştür. Şubeler kapanmış 40 bin civarında bankacı işsiz kalmıştır. Krizden bir yıl sonra, 2002 yılında, finans sektöründe faaliyet gösteren banka sayısı 61'den 54'e düşmüştür. Sektördeki toplam şube sayısı 6 bin 106'ya gerilemiştir. TMSF yönetiminde bulunan bankaları birleştirme, tasfiye ve satış süreci esnasında, en çok kamusal sermayeli ticaret bankalarında çalışanlar etkilenmiştir. Bu bankalardan 15 bin 950 kişi işten çıkartılmıştır. Krizden çıkan ve toparlanma sürecine giren finans sektöründe istihdam sayılarında ve şubelerde artış yaşanmaktadır. Şube sayısı Eylül 2005 itibarıyla 58 adet artarak 6 bin 164'e çıkmıştır. Birçok bankanın açıklamaları toplandığında 'yüzlerce yeni şube'nin açılacağı anlaşılmaktadır. Şube sayısına paralel olarak personel sayıları da artış göstermektedir.⁴²⁸

Bankalar mevduat toplama izni olan (ticaret bankaları) ve mevduat kabul etmeyen bankalar olmak üzere 2 ana gruba ayrılabilir. Ayrıca, her bir grup sermaye kaynağına göre özel, kamu ve yabancı olmak üzere üç alt gruba ayrılmaktadır. Ticaret bankaları mevduat toplama lisansına sahiptir. Bu bankalar sermaye piyasası işlemleri yanı sıra yatırım bankacılığı alanında da faaliyet göstermektedir. Günümüzde hızla gelişen teknolojinin de yardımıyla geniş bir ürün ve hizmet yelpazesine sahiptirler. Ticaret bankalarının sayısı 35'tir. Bunlardan 3 tanesi kamusal sermayeli, 18'i özel sermayeli, 13'ü ise yabancı sermayeli bankalardır. Kamusal sermayeli ticaret bankaları yurt genelinde yaygın şube ağına sahiptir. Ticari bankacılık işlemlerinin yanı sıra, tarım sektörü ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanında ihtisas sahibidirler. Kamusal sermayeli ticaret bankaları yurt

⁴²⁷ Oğuz Yıldırım, **Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler**, http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/oguzbanka.doc, (12.02.2006) s. 4.

⁴²⁸ **Milliyet**, <http://kariyerim.milliyet.com.tr/detay.asp?id=1105> (12.05.2006).

genelinde yaygın şube ağına sahiptir. Ticari bankacılık işlemlerinin yanı sıra, tarım sektörü ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanında ihtisas sahibidirler.

Özel sermayeli ticaret bankaları arasında, yurt genelinde yaygın şube ağına sahip olan ve her türlü bankacılık hizmetini sunan büyük ölçekli ticaret bankaları ile daha çok büyük şehirlerde faaliyetlerini yoğunlaştırmış olan, toptancı bankacılık yapan küçük ve orta ölçekli ticaret bankaları yer almaktadır. Yabancı bankalar, Türkiye’de şube açmış ve kurulmuş bankalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu bankalar, diğer ticaret bankaları ile aynı düzenlemelere sahiptir.

Haziran 2004 itibariyle 49 olan banka sayısı Türk Bankalar Birliği (TBB) kayıtlarına göre Nisan 2005 itibariyle 48’e düşmüştür. Söz konusu tarih itibariyle yurtiçindeki şube sayısı 5945 yurt dışı şube sayısı ise 50’dir. Yurtdışında şubesi bulunan banka sayısı 15’tir. Yurtdışında bulunan şubeler Almanya, ABD, Bahreyn, Bulgaristan, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere gibi çeşitli ülkelerdedir. 2004 sonu itibariyle banka başına düşen kişi sayısı yaklaşık 1 500 000, şube başına düşen ortalama kişi sayısı 11 800, banka çalışanı başına düşen kişi sayısı 570 civarındadır. Kişi başına düşen aktif miktarı ise 3200\$’dır.⁴²⁹

---

⁴²⁹ TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Türkiye’nin Hizmet Sektörü İhracatı ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler**, <http://www.igeme.org.tr/tur/pratik/hizmetson.pdf>; s. 44. (27.05.2006)

Tablo 3.9: Türk Bankacılık Sistemi Genel Göstergeler

BANKA SAYISI							
	Birim	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sektör	Adet	61	54	50	48	47	47
Ticaret bankaları		46	40	36	35	34	34
Kamusal sermayeli bankalar		3	3	3	3	3	3
Özel sermayeli bankalar		22	20	18	18	17	17
TMSF bankaları		6	2	2	1	1	1
Yabancı bankalar		15	15	13	13	13	13
Mevduat kabul etm.bankalar		15	14	14	14	13	13
Kamusal sermayeli bankalar		3	3	3	3		
Özel sermayeli bankalar		9	8	8	8		
Yabancı bankalar		3	3	3	2		
ŞUBE SAYISI							
Sektör	Adet	6.908	6.106	5.966	6.106	6.247	6.308
Ticaret bankaları		6.889	6.087	5.949	6.088	6.228	6.289
Kamusal sermayeli bankalar		2.725	2.019	1.971	2.149	2.035	2.037
Özel sermayeli bankalar		3.523	3.659	3.594	3.729	3.799	3.836
TMSF bankaları		408	203	175	1	1	1
Yabancı bankalar		233	206	209	209	393	415
Mevduat kab.etm.bankalar		19	19	17	18	19	19
Kamusal sermayeli bankalar		4	4	4	4		
Özel sermayeli bankalar		12	12	10	12		
Yabancı bankalar		3	3	3	2		
ÇALIŞAN SAYISI							
Sektör	Kişi	137.495	123.271	123.249	127.163	132.258	134.120
Ticaret bankaları		132.274	118.329	118.607	122.630	127.857	129.737
Kamusal sermayeli bankalar		56.108	40.158	37.994	39.467	38.046	37.812
Özel sermayeli bankalar		64.380	66.869	70.614	76.880	78.806	80.236
TMSF bankaları		6.391	5.886	4.518	403	395	376
Yabancı bankalar		5.395	5.416	5.481	5.880	10.610	11.313
Mevduat kabul etm. bankalar		5.221	4942	4.642	4.533	4.401	4.383
Kamusal sermayeli bankalar		4.322	4.174	3.882	3.800		
Özel sermayeli bankalar		822	691	683	681		
Yabancı bankalar		77	77	77	52		
VARLIKLAR							
Toplam Aktif	Milyon YTL	216.508	212.675	249.693	306.464		
Mevduat Bankaları		206.589	203.237	239.423	295.138		
Kamusal sermayeli bankalar		70.813	67.831	83.134	106.932		
Özel sermayeli bankalar		118.163	119.471	142.270	175.910		
TMSF bankaları		10.823	9.310	7.075	1.940		
Yabancı bankalar		6.790	9.438	10.270	11.327		
Mevduat kab.etm.bankalar		9.918	9.438	10.270	11.327		
Toplam Özkaynak	Milyon YTL	21.101	25.695	35.540	45.976		
Mevduat Bankaları		18.800	22.703	31.351	40.836		
Kamusal sermayeli bankalar		6.249	6.747	9.574	10.076		
Özel sermayeli bankalar		12.670	15.194	20.958	27.403		
TMSF bankaları		-1.625	-626	-847	1.273		
Yabancı bankalar		1.506	1.388	1.666	2.084		
Mevduat kab.etm.bankalar		2.301	2.992	4.189	5.140		

Kaynak: TBB, <http://www.tbb.org.tr/turkce/bulten/3%20aylik/bankabilgileri/200603/mart2006.pdf> (03.07.2006)

Fon kapsamındaki bankalardan 4'ü (Egebank, Yurtbank, Yaşarbank ve Bank Kapital) 26 Ocak 2001 tarihinde Sümerbank bünyesinde birleştirilmiştir. 2001 yılı Şubat ve Mart aylarında iki banka (Ulusal Bank ve İktisat Bankası) Fon bünyesine alınmış, Ulusal Bank Sümerbank bünyesinde birleştirilmiştir. Böylece, 10 Mayıs itibariyle TMSF bünyesinde 8 adet banka bulunmaktadır. Demirbank dışındaki Fon bankalarının yönetimi Ortak Yönetim Kurulu çatısı altında toplanmıştır.⁴³⁰

Devir tarihi itibariyle 1243 olan Fon bankalarının şube sayısı % 25 azaltılarak 7 Mayıs 2001 itibariyle 935'e düşürülmüştür. Aynı dönemde personel sayısı da % 32,6 oranında azaltılarak 26.585'ten 17.922'ye indirilmiştir. TMSF kapsamına alınan bankaların işletme ve personel giderlerinde belirgin tasarruf sağlanmıştır. Nisan 2001 itibariyle devir tarihinden bir önceki ay ile karşılaştırıldığında dolar bazında personel giderleri % 50,8, işletme giderleri ise % 66,9 oranında azaltılmıştır.

İnterbank, Esbank, Etibank 15.06.2001 tarihinde Etibank bünyesinde birleştirilmiştir. Bank Ekspres 29.06.2001 tarihinde Tekfen Grubu'na satılmıştır. İktisat Bankası'nın 07.12.2001 tarihinde faaliyet izni iptal edilmiştir. Demirbank 30.10.2001 tarihinde HSBC'ye satılmıştır. EGS Bank Bayındırbank ile birleştirilmiştir. 2000-2001 yılı içinde TMSF'deki bankaların mali yönden güçlendirilmesi için Hazine'den kamu kağıdı olarak aktarılan net toplam kaynak 16.6 katrilyon lira olmuştur. Fondan mevduat olarak aktarılan 2 katrilyon lira ile birlikte söz konusu bankalara aktarılan toplam kaynak 18.5 katrilyon olmuştur.⁴³¹

Mevduat kabul etmeyen bankalar, tasarruf sahibine dönük bireysel hizmetler değil, daha çok sermaye piyasası işlemleri, portföy yönetimi ve danışmanlık hizmetleri gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler. Ayrıca, kaynak olarak kullanabildikleri bazı özel fonlardan kredi de verebilirler. 2004 itibariyle mevduat kabul etmeyen banka sayısı 13'tür. Bunların 3 tanesi kamusal sermayeli, 8 tanesi özel sermayeli, 2 tanesi yabancı sermayelidir.

⁴³⁰ Burcu Gediz, **Türk Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması ve Çözüm Önerileri**, http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz2.doc, (12.02.2006), s. 4.

⁴³¹ Gediz, **a.g.e.**, s. 5.

2003 yılında bankacılık sektöründe faaliyet gösteren banka sayısı 4 azalarak 50'ye gerilemiştir. Banka sayısındaki bu azalmanın nedeni özel sermayeli ticaret bankaları grubunda bulunan Türkiye İmar Bankası T.A.Ş.'nin bankacılık yapma ve mevduat kabul etme yetkisinin kaldırılması, Fiba Bank A.Ş.'nin Finans Bank A.Ş.'ye devredilmesi, Türkiye'de şube açan yabancı bankalardan ING Bank N.V. ve Credit Suisse First Boston Bank'ın tasfiye edilmesidir.

2003 yılında sektördeki toplam şube sayısı 140 azalarak 5.966'ya gerilemiştir. Şube sayısı kamusal sermayeli ticaret bankalarında 48, özel sermayeli ticaret bankalarında 65, Fon bankalarında 28 azalırken, yabancı bankalarda ise 3 artmıştır. Kamusal sermayeli ticaret bankaları grubunda, banka başına ortalama 657 şube, özel sermayeli ticaret bankaları grubunda ise 200 şube bulunmaktadır. Yabancı sermayeli ticaret bankalarında banka başına ortalama şube sayısı 17'dir.

2004 yılı sonunda bankacılık sisteminde yurtdışındaki şubeler de dahil olmak üzere 6.106 şube bulunmaktadır. Bunların 2.149 tanesi kamusal sermayeli ticaret bankalarına aittir. Özel sermayeli ticaret bankalarının şube sayısı ise 3.729 tanedir. Sektörde istihdam edilen kişi sayısı 127.000'dir. Bankacılık sektöründe çalışanların yüzde 31'i kamusal sermayeli ticaret bankalarında, yüzde 60'ı ise özel sermayeli ticaret bankalarında çalışmaktadır.⁴³²

2005 yılında bankacılık sektöründe faaliyet gösteren banka sayısı 1 azalarak 47'ye gerilemiştir. Banka sayısındaki bu azalmanın nedeni Ak Uluslararası Bankası A.Ş.'nin Akbank T.A.Ş.'ne devredilmesidir. En düşük seviyesine 2003 yılı ikinci çeyreğinde gerileyen şube ve personel sayısında, 2003 yılı ikinci çeyrekte itibaren görülen artış, 2005 yılında da devam etmiştir.

2005 yılında sektördeki toplam şube sayısı 141 adet artarak 6.247'ye yükselmiştir. Şube sayısı kamusal sermayeli ticaret bankalarında 114 adet azalırken, özel sermayeli ticaret bankalarında 70 adet, yabancı sermayeli bankalarda 184 adet artmış, Fon bankalarında ise değişmemiştir. Kalkınma ve yatırım bankalarının şube sayısı da 1 adet artmıştır. Kamusal sermayeli ticaret bankaları grubunda, banka

⁴³² TBB, **Türkiye'de Finansal Sektör ve Bankacılık Sistemi: Mart 2005**, s. 13.

başına ortalama 678 şube, özel sermayeli ticaret bankaları grubunda ise 224 şube bulunmaktadır. Yabancı sermayeli ticaret bankalarında banka başına ortalama şube sayısı 30'dur.⁴³³

2003 yılı sonunda bankacılık sisteminde çalışan sayısı, 2002 yıl sonuna göre 22 azalarak 123.249 olmuştur. 2003 yılında çalışan sayısı kamusal sermayeli ticaret bankalarında 2.164, Fon bankalarında 1.368, mevduat kabul etmeyen bankalarda 300 kişi azalırken, özel sermayeli ticaret bankalarında çalışan sayısı 3.745, yabancı bankalarda 65 kişi artmıştır. Banka çalışanlarının yüzde 96'sı ticaret bankaları, yüzde 4'ü mevduat kabul etmeyen bankalar tarafından istihdam edilmiştir. Bankacılık sektöründe personelin yüzde 31'i kamusal sermayeli ticaret bankalarında, yüzde 57'si ise özel sermayeli ticaret bankalarında çalışmaktadır.⁴³⁴

2004 sonunda Türkiye'de banka başına düşen ortalama kişi sayısı 1.500.000, şube başına düşen ortalama kişi sayısı 11.800, banka çalışanı başına düşen kişi sayısı ise 570 civarındadır. Kişi başına düşen ortalama aktif miktarı ise 3.200 ABD doları düzeyindedir. 2005 yılı sonunda bankacılık sisteminde çalışan sayısı, 2004 yıl sonuna göre 5.095 kişi artarak 132.258 olmuştur. 2005 yılında çalışan sayısı kamusal sermayeli ticaret bankalarında 1.421 kişi, Fon bankalarında 8 kişi, kalkınma ve yatırım bankalarında 132 kişi azalırken, özel sermayeli ticaret bankalarında 1.926 kişi, yabancı bankalarda 4.730 kişi artmıştır.

Banka, şube ve personel sayısı, üç yıldır devam eden azalmanın sonucunda 1980'lerdeki düzeylerine gerilemiştir. Nitekim, 2003 sonu itibariyle banka sayısı 1985'ten, şube sayısı 1980'den, personel sayısı ise 1977'den bu yana gerçekleşen en düşük düzeye gerilemiştir. 2000 yılından bu yana banka, şube ve personel sayılarındaki gerilemede; 1999 yılında banka sisteminde uygulanmaya başlanan yeniden yapılandırma programına göre mali bünyesi zayıflayan bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmesi, kamu bankalarında yeniden yapılandırma

⁴³³ TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı: 2005**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2>, (28.05.2006).

⁴³⁴ TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı:2003**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2>, (28.05.2006).

uygulamasını, banka kaynaklarının küçülmesi yanında bankaların maliyet tasarrufu sağlaması yönündeki çabaları etkili olmuştur.⁴³⁵

Tablo 3.10: Banka, Şube, Personel Başına Düşen Kişi Sayısı ve Kişi Başına Aktif Büyüklüğü

Yıl	Banka (kişi)	Şube (kişi)	Çalışan (kişi)	Aktif (YTL)
1999	818.432	8.620	383	1.088
2000	853.418	8.603	396	1.547
2001	1.121.426	9.903	498	2.474
2002	1.284.963	11.364	563.	3.065
2003	1.407.260	11.794	571	3.549
2004	1.495.833	11.759	565	4.241

Kaynak: TBB, DİE, <http://www.tbb.org.tr/turkce/bulten/3%20aylik/bankabilgileri/200603/mart2006.pdf> (09.06.2006)

Sektördeki toplam şube sayısı 2005 sonuna göre 61 adet artarak 6.308'e yükselmiştir. Şube sayısı kamusal sermayeli mevduat bankalarında 2 adet, özel sermayeli mevduat bankalarında 37 adet, yabancı sermayeli bankalarda 22 adet artmış, kalkınma ve yatırım bankaları ile Fon bankalarında değişmemiştir. Kamusal sermayeli mevduat bankaları grubunda, banka başına ortalama 679 şube, özel sermayeli mevduat bankaları grubunda ise 226 şube bulunmaktadır. Yabancı sermayeli bankalarda banka başına ortalama şube sayısı 32'dir. Ocak-Mart 2006 döneminde bankacılık sisteminde çalışan sayısı, 2005 yıl sonuna göre 1.862 kişi artarak 134.120 olmuştur. Çalışan sayısı kamusal sermayeli mevduat bankalarında 234 kişi, Fon bankalarında 19 kişi, kalkınma ve yatırım bankalarında 18 kişi azalırken, özel sermayeli mevduat bankalarında 1.430 kişi, yabancı bankalarda 703 kişi artmıştır.⁴³⁶

Tablo 3.11: Bankacılık Sisteminde Çalışanlar

	Aralık 2004	Aralık 2005	Mart 2006
Mevduat bankaları	122.630	127.857	129.737
Kamu bankaları	39.467	38.046	37.812
Özel bankalar	76.880	78.806	80.236
Fondaki bankalar	403	395	376
Yabancı bankalar	5.880	10.610	11.313
Kalkınma ve yatırım bankaları	4.533	4.401	4.383
Toplam	127.163	132.258	134.120

Kaynak: TBB, <http://www.tbb.org.tr/turkce/bulten/3%20aylik/bankabilgileri/200603/mart2006.pdf> (09.06.2006)

⁴³⁵ "2003 Yılında Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler" **Bankacılar Dergisi**, 2004, Sayı: 49 s. 20.

⁴³⁶ TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı:2006**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2> (28.05.2006).

Banka çalışanlarının yüzde 97'si mevduat bankaları, yüzde 3'ü kalkınma ve yatırım bankaları tarafından istihdam edilmiştir. Bankacılık sektöründe personelin yüzde 28'i kamusal sermayeli mevduat bankalarında, yüzde 60'ı özel sermayeli mevduat bankalarında ve yüzde 8'i yabancı sermayeli bankalarda çalışmaktadır.⁴³⁷

Tablo 3.12: Öğrenim Gruplarına Göre Banka Çalışanları

	İlkokulu Bitirmiş Olanlar	Orta Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar	Yüksek Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar	Yüksek Lisans ve Doktora Yapmış Olanlar	Toplam
Mevduat bankaları	1.973	42.408	81.448	3.908	129.737
Kamu bankaları	869	16.450	19.670	823	37.812
Özel bankalar	978	23.379	53.347	2.532	80.236
Fondaki bankalar	9	198	162	7	376
Yabancı bankalar	117	2.381	8.269	546	11.313
Kalkınma ve yatırım bank.	77	1.101	2.869	336	4.383
Toplam	2.050	43.509	84.317	4.244	134.120

Kaynak: TBB, [http://www.tbb.org.tr/net/donemsel,\(07.05.2006\)](http://www.tbb.org.tr/net/donemsel,(07.05.2006))

2003 yılında bankacılık sektöründe çalışanların yüzde 2'si ilköğretim, yüzde 38'i orta öğrenim, yüzde 57'i yüksek öğretim kurumları mezunu, yüzde 3'ü ise yüksek lisans ve doktora yapmış olanlardan oluşmaktadır. Kamusal sermayeli ticaret bankalarında çalışanların yüzde 48'ini, özel sermayeli ticaret bankalarında yüzde 64'ünü, yabancı bankalarda ve mevduat kabul etmeyen bankalarda ise yüzde 71'ini, yüksek öğretim ve lisansüstü eğitim yapmış personel oluşturmaktadır. 2005 yılında bankacılık sektöründe çalışanların yüzde 2'si ilköğretim, yüzde 33'ü orta öğrenim, yüzde 62'si yüksek öğretim kurumları mezunu, yüzde 3'ü ise yüksek lisans ve doktora yapmış olanlardan oluşmaktadır. Kamusal sermayeli ticaret bankalarında çalışanların yüzde 54'ünü, özel sermayeli ticaret bankalarında yüzde 69'unu, yabancı bankalarda yüzde 72'sini ve kalkınma ve yatırım bankalarında ise yüzde 73'ünü, yüksek öğretim ve lisansüstü eğitim yapmış personel oluşturmaktadır. Mart 2006 itibariyle bankacılık sektöründe çalışanların yüzde 2'si ilköğretim, yüzde 32'si orta

⁴³⁷ TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı:2006**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2> (28.05.2006).

öğretim, yüzde 63'ü yüksek öğretim kurumları mezunu, yüzde 3'ü ise yüksek lisans ve doktora yapmış olanlardan oluşmaktadır. Kamusal sermayeli mevduat bankalarında çalışanların yüzde 54'ünü, özel sermayeli mevduat bankalarında yüzde 70'ini, yabancı bankalarda yüzde 78'ini ve kalkınma ve yatırım bankalarında ise yüzde 73'ünü, yüksek öğretim ve lisansüstü eğitim yapmış personel oluşturmaktadır.⁴³⁸

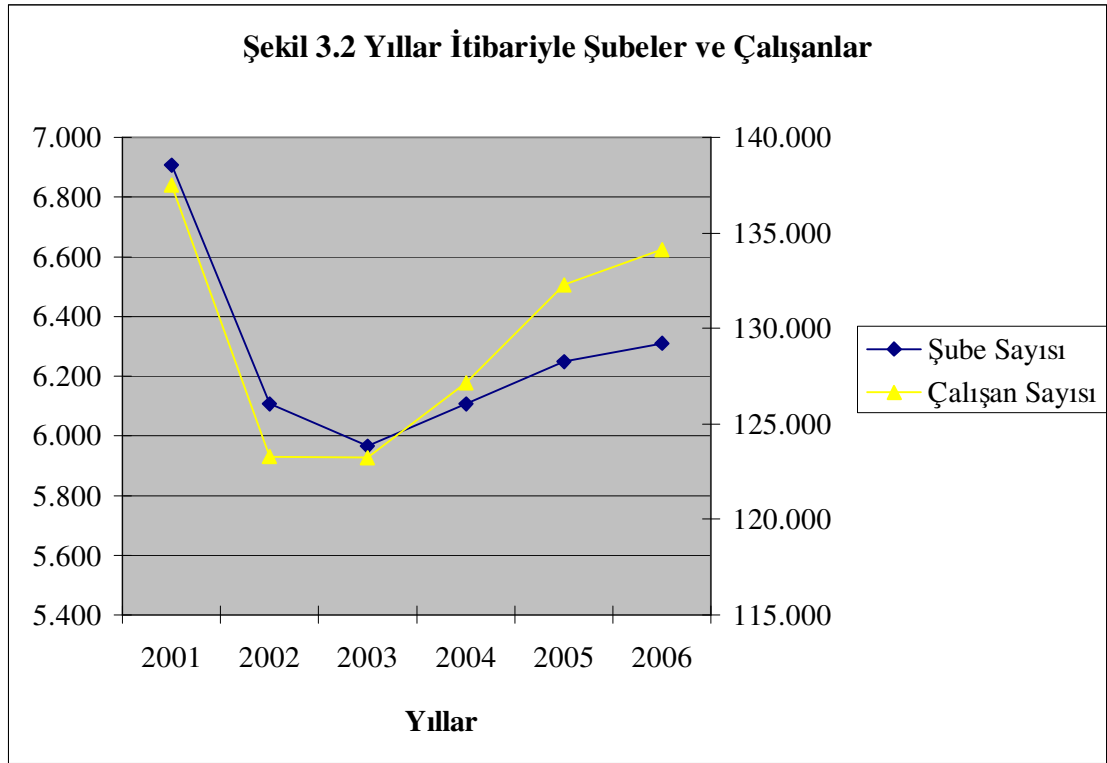
Türkiye'de bankacılık sektörü 1980 yılına kadar şube genişleterek, ölçek ekonomilerinden yararlanma suretiyle çalışmış, böylece Türkiye ekonomisi için istihdam yaratan bir sektör olarak varlığını sürdürmüştür. 1980 sonrasında ise yukarıda anlatıldığı şekilde yeni personel istihdamı şirket maliyetlerini arttıran unsurlar olarak karşılanmıştır. 1990'lı yıllar ise bankacılık sektörünün verimli yıllarını oluşturmuştur. Yüksek enflasyon ve yüksek faizler nedeniyle mevduat toplamak ve toplanan mevduatların özellikle yüksek faizli devlet kağıtlarına yatırılması suretiyle karlılık oranı yükselen bankacılık sektöründe, daha fazla mudi çekebilmek için çalışan sayıları arttırılmış ve pazarlama unsuruna ağırlık verilmiştir.

Yine bu süreçte yeni iletişim teknolojileri ile birlikte telefonla bankacılık gibi elektronik bankacılık hizmetlerinin gelişmesi, buralarda istihdam edilecek personel ihtiyacını doğurmuştur. Bankacılık sektöründeki tele-çalışma 24 saat hizmet veren bir birim olarak çalışma sürelerinde esneklik uygulamalarını taşımaktadır. Böylece vardiyalı çalışma olanakları sunulmaktadır. Bankacılık sektöründe uygulanan diğer esneklik uygulamaları ise, performans değerlendirme, ücretli izinlerin kısıtlanması, fazla mesai ücretlerinin ödenmemesi şeklinde olmaktadır.

---

⁴³⁸ TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı:2006**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2> (28.05.2006).

Kaynak: TBB verilerinden derlenmiştir. <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel>, (03.05.2006)

Önemli ölçüde bankacılık sektörünün yapısından kaynaklanan 2001 krizi ise, bankacılık sektörüne istihdam açısından büyük bir daralma getirmiştir. (bkz.şekil 3.2.) Kriz, bankaların şube sayılarını azaltmalarıyla beraber çalışan sayılarında da önemli ölçüde işten çıkarmalar etkili olmuştur. Bu süreçte 2002 yılında yaklaşık 800 banka şubesi, 2003 yılında ise buna ek olarak 100 banka şubesi daha kapanmıştır. (bkz. Tablo 3.8.) Şubeleri kapanan bankaların ise kamu sermayeli bankalardan olması dikkat çekicidir. Özel sermayeli bankalar ise bu süreçte şube artırımına devam etmişlerdir. 2001-2003 döneminde özel sermayeli ve TMSF'ye devredilmiş bankalardan 8 tanesi kapanmıştır. Kamusal sermayeli bankalardan kapanan olmamasına rağmen kapanan şubelerin büyük çoğunluğu bunlara aittir. 2003 yılından sonra ekonomik büyümenin de etkisiyle artışa geçen şube sayıları ise halen kriz öncesi sayısına ulaşamamıştır.

Kriz sonrası yaklaşık 14 bin banka çalışanı istihdam dışına itilmişlerdir. Gene bu dönemde en fazla personel çıkartan bankalar kamusal sermayeli bankalar olmuşlardır. 2002 yılında 16 bin kişi, 2003 yılında da 2 bin kişi kamusal sermayeli bankalardan çıkarılmışlardır. Özel sermayeli bankalar ise bu dönemde yaklaşık 6.500

kişiyeye istihdam sağlanmıştır. Krizle beraber bankacılık sektöründe başlayan işten çıkarmaların kamu bankaları kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Özel bankaların 2001 yılından itibaren sürekli çalışan sayılarını arttırmışlarına rağmen sektörde toplam çalışan sayısı halen 2001 düzeyine ulaşamamıştır. Bu veriler ise sektördeki istihdam daralmasının daha çok kriz sonrası uygulamaya konulan, bankacılık sektörünün yeniden yapılanması ve sıkı maliye politikalarıyla ilgili olduğu izlenimini vermektedir.

3.4. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

3.4.1. Araştırmanın Amacı

Küreselleşme süreci ile beraber, ekonominin diğer alanlarında olduğu gibi emek piyasasında da sermaye faktörünün daha etkin olduğu döneme girilmiştir. Birinci ve ikinci bölümde anlatılmaya çalışılan bu sürecin temel özelliği dünya ekonomisinin, ülkeler arasında biçimlenen ilişkiler şeklinden, küresel ölçekte hareket edebilen sermaye bazlı bir yapıya dönüşmüş olmasıdır. Dünya ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler emek piyasasının esnekleştirilmesine yol açmıştır. Özellikle rekabet gücü sağlama amaçlı bu değişim, emek piyasasını sadece uluslararası ölçekte değil ulusal ölçekte de çalışanlar açısından güvensiz hale getirmiştir. Çalışma yaşamının değişimi doğrultusunda Türkiye'ye bakıldığında esnekliğin, bir taraftan emek piyasasında varolan yapısal sorunlara ek olarak kayıtdışı çalışma gibi sorunları derinleştirdiği, diğer taraftan ise işverenlerin mevcut sorunları aşması için bir çözüm olarak sunulduğu görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, esneklik tartışmalarının emek piyasasına damgasını vurduğu günümüzde Türkiye Bankacılık sektöründeki istihdam yapısının bu yönde analiz edilmesi olacaktır. Bu nedenle esneklik uygulamalarının Türkiye'deki tezahürü olarak, özellikle hizmetler sektörü açısından bir örnek teşkil etmesi için, bankacılık sektöründeki uygulamalar incelenmektedir. Bankacılık sektörü, gerek küreselleşmenin görece finansal sektör ağırlıklı yönünün ağır basmasından, gerekse hizmetler sektörünün esneklik açısından kolay bir uygulama alanı oluşturduğundan önemli gözükmektedir. Kocaeli'nin, Türkiye'deki sanayi üretiminin kalbi olması ve

GSYİH olarak Türkiye'nin en zengin ili olması göz önüne alındığında ise dolaylı olarak Kocaeli ilindeki bankacılığın hareketli yapısı dikkatimizi coğrafi olarak bu yöne çekmektedir.

Bankacılık sektörünün, finans ve hizmet temelli olarak bizim için önemli olan bu iki olguyu birleştirmesi istihdam yapısının ve bu alandaki belirli bazı esneklik uygulamalarının incelenmesine yönelmektedir. Ayrıca dikkati çeken diğer bir nokta bu finansal kurumların, teknolojiyi ve teknolojik yenilikleri, hizmet ile birlikte harmanlayarak hızlı ve yoğun biçimde kullanabilme yetisine sahip olmasıdır. Bütün bu sebepler son teknolojiyi, örgütlenme yapısı ile birlikte rahat bir biçimde uygulayabilmesiyle birleştiğinde, küreselleşme çağında esnek istihdam için eşsiz bir örnek oluşturabileceği görülmektedir.

Bu anlamda Türk bankacılık sektöründe istihdam yapısını etkileyen iki önemli süreç, esneklik uygulamaları ve 2001 krizi sonrası bankacılık sektörünün yeniden yapılanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu değişim, ücret, iş yükü-iş memnuniyeti ve iş güvencesi, olarak üç temel başlık çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

3.4.2. Araştırmanın Yöntemi, Örneklemi ve Sınırlılıklar

Araştırmada anket veri tekniği kullanılmıştır. Araştırmada bankacılık sektöründeki belirli bazı esneklik uygulamaları belirlenmeye çalışıldığından çeşitli banka çalışanları ile görüşülmüştür. Araştırma, Kocaeli ilinin sınırları içinde mevcut bulunan 9 farklı bankada istihdam eden 100 adet personelin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yer alan örneklem, Türkiye İş Bankası, Kuveyt Türk, Fortis Bank, Albaraka Türk, Akbank, Türkiye Ekonomi Bankası (TEB), Garanti Bankası, HSBC ve Yapı Kredi Bankası çalışanlarından oluşmaktadır.

Kuşkusuz örneklemin seçiminde ulaşılan sayı, genel itibariyle bankacılık sektöründeki esneklik hakkında kesin konuşmamızı sağlamaktan uzaktır. Araştırmada Kocaeli ili sınırları dahilinde sınırlı kalınması ve ulaşılan banka ve personel sayısı çalışmanın kesinliğine gölge düşürmektedir. Ancak, genel olarak

bankaların her ne kadar değişik isimler altında organizasyon ve çalışma yapısını belirleseler de aslında benzer yapıda çalıştıkları bilinmektedir. Tek bir merkezden yönetildikleri içinse, değişik illere göre değişik koşulların olması sık görülen bir durum değildir. Bu nedenle çalışma kesin sonuçlara sahip olmamakla birlikte gerçeğe yakın sonuçlara sahip olacaktır. Bu yaklaşım reddedilse bile çalışmanın en azından bize örnek bir yapı sunacağı mutlaklıdır.

3.5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

3.5.1 Araştırma Kapsamındaki Çalışanların Kişisel Özellikleri ve Genel Sorular

Bu bölümdeki sorular çalışanların kişisel özelliklerini ve çalışma hayatlarıyla ilgili genel bilgileri toplamak amacıyla sorulmuştur.

Tablo 3.13: Yaş Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	18-24	6	6,0	6,0	6,0
	25-34	72	72,0	72,0	78,0
	35-44	17	17,0	17,0	95,0
	45-54	5	5,0	5,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.13'den görülebileceği gibi araştırma kapsamındaki çalışanların %72'si 25-34 yaş arasındadır. Bu yaş grubunun ardından %17 ile 35-44 yaş arasındaki çalışanlar gelmektedir. 18-24 yaş grubu ile 45-54 yaş grubu arasındaki çalışanlar ise sırasıyla %6 ve %5 ile katılımın en düşük olduğu gruplardır. Bununla birlikte ankete katılanların yarısından fazlasını (%59) kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Erkek çalışanlar ise %41 oranındadır.

Tablo 3.14: Cinsiyet Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kadın	59	59,0	59,0	59,0
	Erkek	41	41,0	41,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.15'teki çalışanların eğitim durumları incelendiğinde ise, Tablo 3.12'deki verilere benzer şekilde üniversite mezunlarının %61,6 ile çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bunu takiben, meslek yüksek okulu mezunları %18 ve lise-meslek lisesi mezunu %11,1 gelmektedir. Yüksek lisans ve doktora mezunları ise %9 ile en düşük grubu oluşturmaktadır.

Tablo 3.15: Eğitim Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Lise-Meslek Lisesi	11	11,0	11,1	11,1
	Meslek Yüksek Okulu	18	18,0	18,2	29,3
	Üniversite	61	61,0	61,6	90,9
	Yük. Lisans-Doktora	9	9,0	9,1	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Araştırma kapsamındaki çalışanların %51'i 5 yıl ve daha fazla zamandır bu mesleği sürdürmektedir. Bu mesleği 1-2 yıl ve 2-5 yıl arasında yapmakta olanlar ise %21 ile aynı yüzdeyi oluşturmaktadırlar. 6 ay-1 yıl arası bu meslekte çalışanlar %4, 6 aydan az zamandır bu meslekte çalışanlar ise %3'lük dilimi oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan çalışanların yarısının 5 yıl ve daha fazla süredir bu mesleği yapmaları, 2001 dönemindeki krizi bu mesleği sürdürürken yaşadıklarını göstermektedir. Bu da çalışmada yer alan kriz ile ilgili sorulara tatmin edici cevaplar verildiğini gösterir niteliktedir.

Tablo 3.16: Kaç Yıldır Bu Meslekte Çalışıyorsunuz

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	0-6 Ay	3	3,0	3,0	3,0
	6 Ay-1 Yıl	4	4,0	4,0	7,0
	1-2 Yıl	21	21,0	21,0	28,0
	2-5 Yıl	21	21,0	21,0	49,0
	5 Yıl ve Üstü	51	51,0	51,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.17: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında İş Güvencesinin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	boş	2	2,0	2,1	2,1
	1	29	29,0	30,2	32,3
	2	8	8,0	8,3	40,6
	3	14	14,0	14,6	55,2
	4	9	9,0	9,4	64,6
	5	9	9,0	9,4	74,0
	6	5	5,0	5,2	79,2
	7	9	9,0	9,4	88,5
	8	5	5,0	5,2	93,8
	9	6	6,0	6,3	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Araştırmaya katılan çalışanlara çalışma hayatıyla ilgili karşılaştıkları ya da karşılaştıklarını düşündükleri sorunları sıralamaları istenmiştir. Tablo 3.17'den Tablo 3.25'e kadar olan bölüm bu konudaki cevapları incelemek üzere oluşturulmuştur. Buna göre, Tablo 3.17'de görüldüğü üzere çalışma hayatıyla ilgili karşılaşılan ya da karşılaşılabilecek düşünülen sorunlar arasında %30 ile iş güvencesi birinci sırayı teşkil etmektedir. Ankete katılanların %14'ü ise bu sorunu üçüncü sırada görmektedirler. Bu sorunu dördüncü, beşinci ve yedinci sırada görenlerin oranı ise %9,4'tür.

Tablo 3.18: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Emeklilikte Gelir Yetersizliğinin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	5	5,0	5,2	5,2
	2	12	12,0	12,5	17,7
	3	4	4,0	4,2	21,9
	4	12	12,0	12,5	34,4
	5	14	14,0	14,6	49,0
	6	16	16,0	16,7	65,6
	7	11	11,0	11,5	77,1
	8	15	15,0	15,6	92,7
	9	7	7,0	7,3	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Çalışma hayatıyla ilgili karşılaşılan ya da karşılaşılabileceği düşünülen sorunlar arasında emeklilikten sonraki gelir yetersizliği ise, Tablo 3.18’de görüldüğü üzere, %16,7 ile altıncı sırada, %15,6 ile sekizinci sırada, %14,6 ile beşinci sırada görülmektedir. Ankete katılanların %78’inin 35 yaşının altında olması bu sorunun düşük sıralarda yer almasının bir sebebi olabilir. Buna rağmen bu sorunu üçüncü sırada görenlerin oranı %12,5’tir.

Tablo 3.19: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Emeklilik Yaşının Yüksekliğinin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	5	5,0	5,2	5,2
	2	10	10,0	10,4	15,6
	3	11	11,0	11,5	27,1
	4	16	16,0	16,7	43,8
	5	14	14,0	14,6	58,3
	6	10	10,0	10,4	68,8
	7	7	7,0	7,3	76,0
	8	7	7,0	7,3	83,3
	9	16	16,0	16,7	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.19’den görüldüğü üzere, emeklilik yaşının yüksekliğini dördüncü ve dokuzuncu sıralarda sorun olarak görenlerin oranı ise eşit şekilde %16,7’dir. Ardından %14,6 ile beşinci sıradaki bir sorun olarak görülmektedir.

Tablo 3.20: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında İşsizliğin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	20	20,0	20,8	20,8
	2	13	13,0	13,5	34,4
	3	12	12,0	12,5	46,9
	4	10	10,0	10,4	57,3
	5	7	7,0	7,3	64,6
	6	8	8,0	8,3	72,9
	7	9	9,0	9,4	82,3
	8	10	10,0	10,4	92,7
	9	7	7,0	7,3	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.20’de çalışma hayatı ile ilgili sorunlar arasında işsizliği birinci sırada görenlerin oranı %20,8, ikinci sırada görenlerin oranı ise, %13,5’tir. Bunu takiben işsizliği üçüncü sıraya yerleştirenlerin oranı %12,5’tir. İşsizliği, dördüncü sırada ve sekizinci sırada görenler de %10,4 ile eşit orandadır.

Tablo 3.21: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Ücret Yetersizliğinin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	20	20,0	20,8	20,8
	2	21	21,0	21,9	42,7
	3	19	19,0	19,8	62,5
	4	15	15,0	15,6	78,1
	5	8	8,0	8,3	86,5
	6	6	6,0	6,3	92,7
	7	3	3,0	3,1	95,8
	8	3	3,0	3,1	99,0
	9	1	1,0	1,0	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.21’de ücret yetersizliğini sıralayanlar gözükmemektedir. Burada dikkati çeken nokta, bu sorunu ilk dört arasına yerleştirenlerin oranıdır. Kümülatif yüzdeye bakıldığında ücret yetersizliğini ilk dört sorun arasında görenlerin oranı %78,1’dir. Bu oran birinci sıraya en çok yerleştirilen iş güvencesi sorunundan da yüksek miktardadır. İş güvencesini ilk dört sorun arasında görenlerin oranı %64,6’dır. (bkz. Tablo 3.17). Ücret yetersizliğini yerleştirme konusunda her ne kadar bir fikir mutabakatı olmasa da, ilk üçe yerleştirenler sırasıyla, %20,8, %21,9, %19,8’dir. Dördüncü sıraya yerleştirenlerin oranı ise, %15,6’dır.

Tablo 3.22’de yasal düzenlemelerin yetersizliğini beşinci sıraya yerleştirenlerin oranı %20,8’dir. Bunu yedinci ve altıncı sorun olarak görenlerin oranı ise, sırasıyla 17,7 ve 15,6’dır. Bununla birlikte yasal düzenlemelerin yetersizliğini üçüncü sıraya yerleştirenlerin oranı %11,5’tir.

Tablo 3.22: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Yasal Düzenlemelerin Yetersizliğinin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	3	3,0	3,1	3,1
	2	6	6,0	6,3	9,4
	3	11	11,0	11,5	20,8
	4	6	6,0	6,3	27,1
	5	20	20,0	20,8	47,9
	6	15	15,0	15,6	63,5
	7	17	17,0	17,7	81,3
	8	8	8,0	8,3	89,6
	9	10	10,0	10,4	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.23’de çalışma saatlerinin fazla olmasını altıncı ve yedinci sıraya yerleştirenlerin oranı sırasıyla %24 ve %17,7’dir. İkinci sıraya yerleştirenlerin oranı ise %14,6’dır. Yani ankete katılanların yaklaşık %42’si çalışma saatlerinin fazla olmasını yüksek öncelikli bir sorun olarak görmemektedir. Bununla beraber, bunu ilk dört sorun arasında görenlerin oranı da yaklaşık olarak %43’tür.

Tablo 3.23: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Çalışma Saatlerinin Fazla Olmasının Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	5	5,0	5,2	5,2
	2	14	14,0	14,6	19,8
	3	10	10,0	10,4	30,2
	4	12	12,0	12,5	42,7
	5	4	4,0	4,2	46,9
	6	23	23,0	24,0	70,8
	7	17	17,0	17,7	88,5
	8	6	6,0	6,3	94,8
	9	5	5,0	5,2	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.24: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında İş Tatmininin Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	5	5,0	5,2	5,2
	2	8	8,0	8,3	13,5
	3	10	10,0	10,4	24,0
	4	10	10,0	10,4	34,4
	5	13	13,0	13,5	47,9
	6	6	6,0	6,3	54,2
	7	12	12,0	12,5	66,7
	8	23	23,0	24,0	90,6
	9	9	9,0	9,4	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.24 çalışma hayatı ile ilgili sorunlar arasında iş tatmininin yerini göstermektedir. Buna göre, iş tatminini sekizinci sırada görenlerin oranı %24, beşinci sırada görenlerin yeri ise %13,5'tir. İş tatminini yedinci sıraya yerleştirenlerin oranı ise, %12'dir.

Tablo 3.25: Çalışma Hayatı ile İlgili Sorunlar Arasında Görev Tanımsızlığının Yeri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	4	4,0	4,2	4,2
	2	4	4,0	4,2	8,3
	3	5	5,0	5,2	13,5
	4	7	7,0	7,3	20,8
	5	7	7,0	7,3	28,1
	6	7	7,0	7,3	35,4
	7	11	11,0	11,5	46,9
	8	19	19,0	19,8	66,7
	9	32	32,0	33,3	100,0
	Toplam	96	96,0	100,0	
Kayıp	Sistem	4	4,0		
Toplam		100	100,0		

Çalışma hayatı ile ilgili sorunlar arasında görev tanımsızlığının yeri ise tablo 3.25'ten görüleceği üzere son sıraları teşkil etmektedir. Bun göre, görev tanımsızlığını dokuzuncu sıraya yerleştirenlerin oranı %33,3'tür. Sekizinci ve yedinci sıraya yerleştirenlerin oranı ise sırasıyla %19,8 ve %11,5'tir. Yukarıdaki veriler dikkate alındığında çalışma hayatı ile ilgili sorunların başında iş güvencesi

gelmektedir. Bunun ardından ücret yetersizliği ve işsizlik sorunları gelmektedir. Çalışma saatlerini öncelikli sorun olarak görenlerin oranı ise beklenildiğinden düşük çıkmıştır. Çalışma hayatı ile ilgili sorunların arasında sonunculuğu ise görev tanımsızlığı oluşturmaktadır.

Bu verilerden yola çıkacak olursak çalışanların işlerini kaybetme korkusu ve düşük ücret temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, beklenildiği üzere istihdamın esnekleştirilmesi ile beraber ortaya çıkması muhtemel sonuçlar arasındadır. Görev tanımsızlığının bir sorun olarak düşük sıralarda görülmesi de aynı zamanda fonksiyonel esneklik uygulamalarının kanıksanmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3.26: Mevcut İş Yasası Hakkında Bilgi Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Evet	43	43,0	43,0	43,0
	Hayır	57	57,0	57,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.26’da mevcut iş yasası hakkında çalışanların bilgisinin olup olmadığı durumu görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %43’ünün iş yasası hakkında bilgisinin olduğu, %57’sinin ise bilgisinin olmadığı görülmektedir. Tablo 3.27’de ise iş yasası hakkında bilgisi olmayanların fakat bu konuda bilgilenmek isteyenlerin durumu görülmektedir. Buna göre, çalışanların %59’u bu konuda bilgilenmek isterlerken, %24’ünün kendilerini ilgilendiren iş yasası hakkında bilgilenmek istemedikleri görülmektedir.

Tablo 3.27: Mevcut İş Yasası Hakkında Bilgilenmek İsteyenler

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	boş	17	17,0	17,0	17,0
	Evet	59	59,0	59,0	76,0
	Hayır	24	24,0	24,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.28: Çalışma Hayatınız Boyunca İşsiz Kalma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Evet	31	31,0	31,0	31,0
	Hayır	69	69,0	69,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.28 çalışma hayatı boyunca işsizlikle karşılaşanların oranını göstermektedir. Buna göre, çalışanların %31'i daha önce işsiz kalmış, %69'u ise işsizlik sorununu yaşamamışlardır.

Tablo 3.29: 2001 Krizi Nedeniyle İşsiz Kalma Durumu ve Süresi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	3	3,0	3,0	3,0
	Hayır	87	87,0	87,0	90,0
	0-6 Ay	2	2,0	2,0	92,0
	6 Ay-1 Yıl	3	3,0	3,0	95,0
	1-2 Yıl	4	4,0	4,0	99,0
	2-5 Yıl	1	1,0	1,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.29'da ise 2001 krizinde işsiz kalma durumu ve süresi görülmektedir. Buna göre, 2001 krizi nedeniyle işsiz kalanların oranı %10'dur. Bu krizde işsiz kalanların %4'ü 1-2 yıl için işsiz kalmışlar, %3'ü 6 ay-1 yıl süresince işsiz kalmışlar, %2'si 6 aylık süre için işsiz kalmış, %1'i ise 2-5 yıl arasında işsiz kalmıştır. Bu durum daha önce tekrarlandığı üzere bankacılık sektöründe kriz nedeniyle yaşanan işsizliğin düşük olduğunu göstermektedir. Çünkü özel sektör kriz döneminde ve sonrasında gerek şube gerekse personel açısından büyümesini sürdürmüştür.

Tablo 3.30: 2001 Krizi Nedeniyle İşsiz Kalanların Bu Dönemde Başka Sektörde Çalışma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	90	90,0	90,0	90,0
	Evet	3	3,0	3,0	93,0
	Hayır	7	7,0	7,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.30'da görülen kriz nedeniyle işsiz kalanların bu dönemde başka bir sektörde çalışma durumuna bakıldığında bu oranın %3 gibi düşük olduğu

görülmektedir. İşsiz kalanların %7'sinin başka sektörde çalışmaması ve başka sektörde çalışanlarında artık bankacılık sektöründe çalışmaya dönmüş olmaları sektörde istihdam artışının özel kesim tarafından karşılandığı verilerini destekler niteliktedir.

3.5.2. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların İş Yükü ve İş Memnuniyeti ile İlgili Sorular

Bu bölümde sorulan sorularla çalışanların iş hayatında karşılaştıkları iş yükü ve iş hayatıyla ilgili memnuniyetleri araştırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.31: Ortalama Haftalık Çalışma Saati

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	30 saat ve altı	-	-	-	-
	30-45 saat	23	23,0	23,0	23,0
	45-65 saat	69	69,0	69,0	92,0
	65-75 saat	8	8,0	8,0	100,0
	75 saat ve üstü	-	-	-	-
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.31'de çalışmaya katılanların haftalık ortalama çalışma saati görülmektedir. Çalışma zamanının haftalık dilimde sorulmasının nedeni son iş yasası mevzuatının çalışma sürelerinin haftalık dilimler üzerinden hesaplanmasıdır. Buna göre, iş yasasında kısmi süreli çalışma olarak geçen haftalık 30 saat ve altı çalışma süresinde istihdam edilen kişi bulunmamaktadır. Ayrıca 75 saat ve üstünde çalıştırılan kimse bulunmamaktadır. Çalışanların büyük çoğunluğu %69 ile 45-65 saat arasında çalışmaktadırlar. Yasada öngörülen haftalık normal çalışma süresi 30-45 saat arası istihdam edilenlerin oranı ise %23'tür. Ortalama olarak haftada 65 ile 75 saat arası çalışanlar ise %8'lik oranı oluşturmaktadır.

Tablo 3.32: Yasal Süreden Fazla Çalışıldığında, Fazla Mesai Ücreti Alma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Evet	22	22,0	22,0	22,0
	Hayır	78	78,0	78,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.32’de fazla mesai ücretinin ödenmesi ile ilgili oranlar bulunmaktadır. Buna göre, çalışanların %78’i yasal süreden fazla çalıştırıldığında ek bir ücret almamaktadır. Fazla mesai ücreti alabilenlerin oranı ise sadece %22’dir. Tablo 3.33’de ise fazla mesai ücretinin tatmin edici olup olmadığı sorusuna verilen cevaplar yer almaktadır. Buna göre, fazla mesai ücreti alanların %54’ü bu ücreti tatmin edici bulmamaktadırlar. Bu konu da kararsız olanların oranı %3 iken, ücreti tatminkar bulanların oranı ise %2’de sınırlı kalmıştır. Ancak bu konuda tam olarak olumlu yönde cevap veren olmamıştır.

Tablo 3.33: Fazla Mesai Ücretinden Tatmin Olma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	41	41,0	41,0	41,0
	Kesinlikle Hayır	24	24,0	24,0	65,0
	Hayır	30	30,0	30,0	95,0
	Kararsızım	3	3,0	3,0	98,0
	Evet	2	2,0	2,0	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	-
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.34 çalışılan bankanın mesai saatleri bakımından düzenli olup olmama durumunu göstermektedir. Buna göre, ankete katılanların %46’sı bu soruya hayır cevabını vermiş, %26’sı ise kesinlikle hayır şeklinde cevap vermişlerdir. Bu soruya olumsuz cevap verenlerin oranı toplamda %67’dir. Bu konuda kararsız kalanların ve evet cevabını verenlerin oranı %12, kesinlikle evet cevabını verenlerin oranı ise %3’tür.

Tablo 3.34: Çalışılan Bankanın Mesai Saatleri Bakımından Düzenli Olma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	6	6,0	6,0	6,0
	Kesinlikle Hayır	26	26,0	26,0	32,0
	Hayır	41	41,0	41,0	73,0
	Kararsızım	12	12,0	12,0	85,0
	Evet	12	12,0	12,0	97,0
	Kesinlikle Evet	3	3,0	3,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.35'te 2001 krizi öncesine göre iş yoğunluğunun artma derecesi görülmektedir. Buna göre, iş yoğunluğunun arttığını söyleyenlerin oranı %41, çok arttığını ifade edenlerin oranı ise, %14'tür. Biraz arttı seçeneğini seçenlerin oranı ise, %13'tür. Buna göre, iş yoğunluğunun kriz öncesine göre arttığını savunanların oranı toplamda %68'dir. İş yoğunluğunun artmadığını ve hiç artmadığını ifade edenlerin oranı ise sırasıyla %7 ve %6'dır.

Tablo 3.35: 2001 Krizi Öncesine Göre İş Yoğunluğunun Artma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	19	19,0	19,0	19,0
	Hiç artmadı	6	6,0	6,0	25,0
	Artmadı	7	7,0	7,0	32,0
	Biraz arttı	13	13,0	13,0	45,0
	Arttı	41	41,0	41,0	86,0
	Çok arttı	14	14,0	14,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.36'da çalışanların yıllık izinlerini yasal sürelerine uygun şekilde kullanma durumu görülmektedir. Buna olumlu yönde cevap verenlerin oranı %56, olumsuz cevap verenlerin oranı ise %42'dir. Buna göre ankete katılanların neredeyse yarısı yıllık izinlerini yasal sürelerine uygun şekilde kullanma konusunda sorun yaşamaktadır.

Tablo 3.36: Çalışanların Yıllık İzinlerini Yasal Sürelerine Uygun Şekilde Kullanma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	bos	2	2,0	2,0	2,0
	Evet	56	56,0	56,0	58,0
	Hayır	42	42,0	42,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.37'de çalışanların bankada görevli oldukları alan dışında farklı bir alanda çalışmalarının istenmesi durumu görülmektedir. Bu soru ile fonksiyonel esnekliğin kullanımı araştırılmak istenmiştir. Bu soruya olumlu cevap verenlerin sayısı %43, olumsuz yönde cevap verenlerin sayısı ise %57'dir. Buna göre fonksiyonel esnekliğin kullanım oranı neredeyse yarı yarıyadır.

Tablo 3.37: Bankada Görevli Olunan İş Dışında Farklı Bir Alanda Çalışmanın İstenmesi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Evet	43	43,0	43,0	43,0
	Hayır	57	57,0	57,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.38’de çalışılan bankadaki personel sayısının iş yükü açısından yeterliliği görülmektedir. Buna hayır şeklinde cevap verenlerin sayısı %34, kesinlikle hayır şeklinde cevap verenlerin sayısı %13, kararsız olanların sayısı ise %14’tür. Bankadaki personel sayısının yeterliliği konusunda evet yanıtını verenlerin sayısı ise %38’dir. Buna göre bankada iş yükünün gerektirdiğinden az miktarda personel istihdam edildiğini düşünenlerin sayısı toplamda %47’dir. Bu veriler ışığında bankaların personel sayısını kısıtlı tutarak maliyetleri düşük tutma eğiliminin yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3.38: Çalışılan Bankadaki Personel Sayısının İş Yükü Açısından Yeterliliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	13	13,0	13,0	14,0
	Hayır	34	34,0	34,0	48,0
	Kararsızım	14	14,0	14,0	62,0
	Evet	38	38,0	38,0	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	-
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.39’da iş yükünün hızlı bir tempoda çalışılmasını gerektirdiğini düşünenlerin oranı verilmektedir. Bu soruya evet yanıtını verenler %60, kesinlikle evet yanıtını verenler ise %35’tir. Buna göre, iş yoğunluğunun derecesinin yüksek olduğunu düşünen kişilerin toplam oranı %95 ile oldukça yüksek seyretmektedir.

Tablo 3.39: İş Yükünün Hızlı Çalışma Gerektirmesi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	bos	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	2	2,0	2,0	3,0
	Hayır	2	2,0	2,0	5,0
	Evet	60	60,0	60,0	65,0
	Kesinlikle Evet	35	35,0	35,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.40'da normal iş yükünün sosyal aktivitelere katılımı engelleme durumu görülmektedir. Bu soruya evet diyenlerin oranı %61, kesinlikle evet diyenlerin oranı ise %16 ile en büyük iki seçeneği oluşturmaktadırlar. Normal iş yükünün sosyal aktivitelere katılımı sorusuna hayır cevabını verenler ise %15'lik dilimle üçüncü sıradadır. bu konuda kararsız olan ve kesinlikle hayır diyenlerin oranı ise %4'tür. Bu soruya olumsuz yönde cevap verenlerin oranının %77 olması iş yükünün fazlalığının sosyal hayatı olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 3.40: Normal İş Yükünün Sosyal Aktivitelere Vakit Ayrılmasını Engelleme Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	4	4,0	4,0	4,0
	Hayır	15	15,0	15,0	19,0
	Kararsızım	4	4,0	4,0	23,0
	Evet	61	61,0	61,0	84,0
	Kesinlikle Evet	16	16,0	16,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.41'de çalışma ortamında çalışanların kendilerini baskı altında hissetmesi durumu görülmektedir. Buna göre, çalışanların %50'si kendilerini evet seçeneği ile baskı altında hissettiklerini belirtmişler, %19'su ise kesinlikle evet seçeneği ile yüksek oranda baskı altında bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu soruya hayır cevabını verenler ise, %23'lük dilimi oluşturmaktadırlar. Kesinlikle hayır cevabını verenlerin oranı %3, kararsızım cevabını veren çalışanların oranı ise %4'lük dilimi oluşturmaktadır. Buna göre çalışanların %26'sı kendilerini baskı altında hissetmezken, çalışanların %69'u ise baskı altında çalışma yaşamlarını sürdürmektedirler.

Tablo 3.41: Çalışma Ortamında Çalışanların Kendini Baskı Altında Hissetmesi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	3	3,0	3,0	4,0
	Hayır	23	23,0	23,0	27,0
	Kararsızım	4	4,0	4,0	31,0
	Evet	50	50,0	50,0	81,0
	Kesinlikle Evet	19	19,0	19,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3'42'de çalışanların mevcut işlerinden memnun olma durumu görülmektedir. Çalışanların yaklaşık yarısı %44 oranında bu soruya evet cevabını vermiştir. Bu konu da kararsız olanların oranı ise %27'dir. Çalışanların beşte biri ise bu soruya hayır cevabını vermiştir. Kesinlikle işinden memnun olmayanların oranı %5 iken, kesinlikle evet diyenlerin oranı %2 ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 3.42: Mevcut İşten Memnun Olma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	5	5,0	5,1	6,1
	Hayır	20	20,0	20,2	26,3
	Kararsızım	27	27,0	27,3	53,5
	Evet	44	44,0	44,4	98,0
	Kesinlikle Evet	2	2,0	2,0	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.43'te çalışanların şu anda işsiz kalmaları halinde yeni bir iş bulmaları konusundaki düşünceleri görülmektedir. Buna göre ankete katılan çalışanların %52'si evet cevabını, %13'ü ise kesinlikle evet seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu konuda kararsız olanlar ise %25 ile ikinci büyük grubu oluşturmaktadırlar. İş bulamayacağını düşünüp hayır şikkını işaretleyenlerin oranı %7 iken, kesinlikle hayır şikkını işaretleyenlerin oranı da %2 ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 3.43: Şu Anda İşsiz Kalma Halinde Yeni Bir İş Bulabileceğini Düşünenler

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	2	2,0	2,0	3,0
	Hayır	7	7,0	7,0	10,0
	Kararsızım	25	25,0	25,0	35,0
	Evet	52	52,0	52,0	87,0
	Kesinlikle Evet	13	13,0	13,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Çalışanların iş yükünün fazla olmasına, fazla mesai ücreti alamamalarına, kendilerini baskı altında hissetmelerine, yasal izin sürelerini uygun şekilde kullanamamalarına, mesai saatlerinin düzgün olmadığına dair olumsuz görüşlerine rağmen mevcut işlerinden memnun olanların toplam oranı %46'dır. Bu konuda kararsız olanların oranı ise %27 ile ikinci sıradadır. İşlerinden memnun olmayanların toplamı ise %25 ile sınırlı kalmıştır. (bkz. Tablo 3.41) Tablo 3.43'teki işsiz kalma halinde yeni bir iş bulma konusunda olumlu düşünenlerin toplam oranının %65 olması, mevcut işten memnun olma durumunun yüksek olmasının işsiz kalma korkusuyla beslenmediği izlenimini vermektedir.

3.5.3. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların İş Güvencesi İlgili Sorular

Bu bölüm çalışanların sahip oldukları iş güvencesi konusundaki fikirlerinden ve bu bağlı olarak sendikal örgütlenme hakkındaki görüşleriyle ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Tablo 3.44: Yasal Olarak İş Güvencelerinin Yeterli Olduğunu Düşünenler

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	16	16,0	16,0	17,0
	Hayır	39	39,0	39,0	56,0
	Kararsızım	19	19,0	19,0	75,0
	Evet	24	24,0	24,0	99,0
	Kesinlikle Evet	1	1,0	1,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.44'de çalışanların yasal olarak iş güvencelerinin yeterliliği konusundaki görüşleri yer almaktadır. Buna göre, çalışanların %39'u iş güvencelerinin yeterliliği için hayır seçeneğini seçmişlerdir. Evet yanıtı verenlerin

oranı ise %4 ile ikinci yüksek dilimdedir. Bu konuda kararsız olanların oranı da %19 ile üçüncü yüksek dilimi oluşturmaktadır. Fakat iş güvencesinin bulunmadığını düşünenlerin oranı, kesinlikle hayır seçeneğini işaretleyen %16 da dikkate alındığında %55'lere çıkmaktadır.

Tablo 3.45: Bankacılık Sektöründe Sendikal Faaliyetleri Yeterli Bulma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	29	29,0	29,0	29,0
	Hayır	52	52,0	52,0	81,0
	Kararsızım	11	11,0	11,0	92,0
	Evet	8	8,0	8,0	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.45 çalışanların bankacılık sektöründe sendikal faaliyetleri yeterli bulma durumunu göstermektedir. Buna göre ankete katılanların %52'si hayır, %29 ise kesinlikle hayır cevabını vermişlerdir. Bu konuda kararsız olanların oranı %11, evet cevabını verenlerin oranı ise %8 ile sınırlı kalmıştır. Kesinlikle evet cevabını verenlerin bulunmaması çalışanların hiçbirinin sendikal faaliyetleri tam olarak etkili bulmadığını göstermektedir. Toplamda ise sendikal faaliyetlerin yeterli olmadığını düşünenlerin oranının %81 olması sendikaların bankacılık sektöründe yetersiz olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.46: Sendika Varlığının İş Güvencesinin Artmasına Sağladığı Katkı

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	5	5,0	5,0	6,0
	Hayır	23	23,0	23,0	29,0
	Kararsızım	29	29,0	29,0	58,0
	Evet	36	36,0	36,0	94,0
	Kesinlikle Evet	6	6,0	6,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.46'da sendika varlığının iş güvencesinin artmasına katkısı hakkındaki görüşler bulunmaktadır. Buna göre, ankete katılanların %36'sı evet cevabını vermişler, %29'u bu konuda kararsız olduklarını belirtmişler, %23'ü ise hayır cevabını vermişlerdir. Kesinlikle evet ve kesinlikle hayır cevabını verenlerin oranı

ise sırasıyla %6 ve %5'tir. Bu konuda olumlu cevap verenlerin toplam oranı %42 olması sendikanın temel işlevlerinden biri olan iş güvencesini sağlama konusundaki şüpheleri gösterir niteliktedir.

Tablo 3.47: Bankacılık Sektöründe Sendikal Örgütlülüğe Gerek Olduğunu Düşünme

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	1	1,0	1,0	2,0
	Hayır	11	11,0	11,0	13,0
	Kararsızım	23	23,0	23,0	36,0
	Evet	47	47,0	47,0	83,0
	Kesinlikle Evet	17	17,0	17,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.47'de bankacılık sektöründe sendikal örgütlülüğe gerek olduğunu düşünen çalışanların durumu görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %47'si evet, %23'ü kararsızım, %17'si ise kesinlikle evet yönünde cevap vermişlerdir. Sendikal örgütlülüğü istemeyenlerin oranı ise %11 ile hayır, %1 ile de kesinlikle hayır cevabını vermişlerdir. Daha önce sendikal faaliyetlerin yeterli olmadığı ve iş güvencesi sağlama konusunda etkili olmadığını belirten kesimin çokluğuna karşılık toplamda sendikal örgütlülüğün gerekli olduğunu düşünenlerin oranı %64 olmuştur. Bununla beraber bu konuda kararsız olanların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu muhtemelen sendikalılık hakkındaki bilgisizlikten ya da mevcut sendikaların uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluktan meydana gelmektedir.

Tablo 3.48: Bankacılık Sektöründe Varolmayan Grev Hakkının Gerekliliği

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	2	2,0	2,0	3,0
	Hayır	16	16,0	16,0	19,0
	Kararsızım	25	25,0	25,0	44,0
	Evet	43	43,0	43,0	87,0
	Kesinlikle Evet	13	13,0	13,0	100,0
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.48'de çalışanlara, bankacılık sektöründe varolmayan grev hakkının gerekliliğine dair düşünceleri sorulmuştur. Buna göre, ankete katılanların %43'ü grev

hakkının gerekli olduğunu evet seçeneği ile belirtmişlerdir. Grev hakkının gerekliliğine kesinlikle evet seçeneğini işaretleyerek vurgu yapanların oranı da %13'tür. İkinci yüksek dilimi oluşturan kararsız olanların oranı %23'tür. Hayır cevabını verenlerin oranı %16 iken, kesinlikle hayır seçeneğini işaretlerin oranı ise %2'dir.

Ankete katılanlara sendikaların en önemli faaliyetlerini önem sırasına göre sıralamalarını isteyen bir soru sorulmuştur. Buna göre, eğitim vermek, toplu sözleşme yapmak, iş güvencesi sağlamak, yönetime katılımı sağlamak, yasal tavsiyelerde bulunmak, yasal koruma sağlamak gibi görevleri sıralamaları istenmiştir. Tablo 3.49'dan tablo 3.54'e kadar olan tablolarda bu sonuçlar analiz edilmektedir. Bu bağlamda tablo 3.49'da sendikaların birinci görevinin eğitim vermek olduğunu savunanların oranı %12,2'dir. Bunu altıncı sıraya koyanların oranı ise %48,9 ile en yüksek dilimi oluşturmaktadır. Buna göre diğer seçeneklerde dikkate alındığında çoğunlukla hemfikir olunan nokta eğitim vermenin diğer seçeneklerin sonunda geldiğidir.

Tablo 3.49: Eğitim Vermek

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	11	11,0	12,2	12,2
	2	4	4,0	4,4	16,7
	3	4	4,0	4,4	21,1
	4	13	13,0	14,4	35,6
	5	14	14,0	15,6	51,1
	6	44	44,0	48,9	100,0
	Toplam	90	90,0	100,0	
Kayıp	Sistem	10	10,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.50'de sendikaların görevi olarak toplu sözleşme yapmanın sıralanışı görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %27,8'i sendikaların asli görevi olan toplu sözleşme yapmayı beşinci önem sırasında görmektedir. Buna karşın toplu sözleşme yapma görevini ikinci ve üçüncü sırada görenlerin oranı ise sırasıyla %22,2 ve %21,1'dir. Ancak birinci sıraya yerleştirenlerin oranı %6 ile sınırlı kalmıştır. Bu verilere dayanarak, çalışanların sendikalardan öncelikli beklentisinin toplu sözleşme

olmadığı söylenebilir. Yine de kümülatif yüzdeye bakıldığında bu görevi ilk üç sıraya yerleştirenlerin oranı %50'dir.

Tablo 3.50: Toplu Sözleşme Yapmak

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	6	6,0	6,7	6,7
	2	20	20,0	22,2	28,9
	3	19	19,0	21,1	50,0
	4	13	13,0	14,4	64,4
	5	25	25,0	27,8	92,2
	6	7	7,0	7,8	100,0
	Toplam	90	90,0	100,0	
Kayıp	Sistem	10	10,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.51'de sendikaların görevi olarak iş güvencesi sağlamanın sıralanışı görülmektedir. Buna göre, iş güvencesi sağlama görevini ilk sıraya yerleştirenlerin oranı %56,7, ikinci sıraya yerleştirenlerin oranı %20, dördüncü sıraya yerleştirenlerin oranı ise %12,2'dir. Buna göre diğer seçeneklere verilen cevaplarda dikkate alındığında, sendikaların öncelikli görevi olarak iş güvencesi sağlamak görülmektedir. Bunu kümülatif yüzdeye bakarak ilk üç sıraya yerleştirenlerin oranı olan %85,6'dan da anlayabiliriz.

Tablo 3.51: İş Güvencesi Sağlamak

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	51	51,0	56,7	56,7
	2	18	18,0	20,0	76,7
	3	8	8,0	8,9	85,6
	4	11	11,0	12,2	97,8
	5	1	1,0	1,1	98,9
	6	1	1,0	1,1	100,0
	Toplam	90	90,0	100,0	
Kayıp	Sistem	10	10,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.52'de sendikaların görevi olarak yönetime katılımı sağlamanın sıralanışı görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %30'u bu görevi dördüncü sıraya yerleştirmiş, üçüncü ve beşinci sıraya yerleştirenlerin oranı ise %22,2

olmuştur. Bu veriler ışığında yönetime katılımın sağlanmasının diğer seçeneklere göre orta sırada yer aldığını söyleyebiliriz.

Tablo 3.52: Yönetime Katılımı Sağlamak

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	2	2,0	2,2	2,2
	2	11	11,0	12,2	14,4
	3	20	20,0	22,2	36,7
	4	27	27,0	30,0	66,7
	5	20	20,0	22,2	88,9
	6	10	10,0	11,1	100,0
	Toplam	90	90,0	100,0	
Kayıp	Sistem	10	10,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.53'te sendikaların görevi olarak yasal tavsiyelerde bulunmanın sıralanışı görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %24,4'ü bu görevi beşinci sıraya yerleştirmiştir. Bu görevi üçüncü ve altıncı sırada görenlerin oranı ise %21,1'dir. Bunun ardından %17,8 ile dördüncü sıraya yerleştirenler gelmektedir.

Tablo 3.53: Yasal Tavsiyelerde Bulunmak

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	6	6,0	6,7	6,7
	2	8	8,0	8,9	15,6
	3	19	19,0	21,1	36,7
	4	16	16,0	17,8	54,4
	5	22	22,0	24,4	78,9
	6	19	19,0	21,1	100,0
	Toplam	90	90,0	100,0	
Kayıp	Sistem	10	10,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.54: Yasal Koruma Sağlamak

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	14	14,0	15,6	15,6
	2	29	29,0	32,2	47,8
	3	20	20,0	22,2	70,0
	4	10	10,0	11,1	81,1
	5	8	8,0	8,9	90,0
	6	9	9,0	10,0	100,0
	Toplam	90	90,0	100,0	
Kayıp	Sistem	10	10,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.54'te sendikaların görevi olarak yasal koruma sağlamanın sıralanışı görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %32,2'si bunu ikinci sıraya yerleştirmiştir. Üçüncü sıraya yerleştirenlerin oranı %22,2, ilk sıraya yerleştirenlerin oranı ise, %15,6'dır. Kümülatif yüzdeye bakıldığında yasal koruma sağlamayı ilk üç sıraya yerleştirenlerin oranının %70 olduğu görülmektedir. Buna göre, yasal korumanın sağlanması iş güvencesi sağlamanın ardından sendikaların en önemli ikinci görevi olarak gözükmektedir.

3.5.4. Araştırma Kapsamındaki Çalışanların Ücreti İlgili Sorular

Bu bölümdeki sorular çalışanların aldıkları ücret ile ilgili düşünceleri ve ücretlerinin belirlenmesi ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Tablo 3.55: Aynı İşi Yapanlar Arasında Ücret Dengesi Bulunması

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	20	20,0	20,2	20,2
	Hayır	35	35,0	35,4	55,6
	Kararsızım	13	13,0	13,1	68,7
	Evet	25	25,0	25,3	93,9
	Kesinlikle Evet	6	6,0	6,1	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.55'te çalışanlara aynı işi yapanlar arasında ücret dengesinin olup olmadığı sorulmuştur. Buna göre, ankete katılanların %35'i hayır, %25'i evet, %20'si ise kesinlikle hayır şeklinde cevap vermiştir. Kümülatif olarak bakıldığında ücret dengesinin aynı işi yapanlar arasında olmadığını söyleyenlerin oranı neredeyse yarı yarıya %55,6'dır. Buradan aynı işi yapanlar arasında performans değerlendirmelerinin de etkisiyle oluşan bir ücret farklılığı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Tablo 3.56: Yapılan İşin Karşılığını Maddi Olarak Alma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	40	40,0	40,4	41,4
	Hayır	41	41,0	41,4	82,8
	Kararsızım	9	9,0	9,1	91,9
	Evet	8	8,0	8,1	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.56’da çalışanlara yaptıkları işin karşılığının maddi olarak alınıp alınmadığına dair görüşleri görülmektedir. Buna göre, ankete katılanların %41,4’ü hayır seçeneğini, %40,4’ü ise kesinlikle hayır seçeneğini seçmişlerdir. Kararsız olanların oranı %9,1, evet seçeneğini verenlerin oranı ise, %8,1 ile sınırlı kalmıştır. Kesinlikle evet seçeneğini ise işaretleyen olmamıştır. Bu verilere göre, yaptıkları işlerin karşılığını maddi olarak alamadıklarını söyleyenlerin oranı toplamda %82,8’dir.

Tablo 3.57’de çalışanların işyerinde başarı sağladıkları zaman ödüllendirilme durumları görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %40,4’ü hayır, %30’u evet, %16’sı ise kesinlikle hayır seçeneğini işaretlemişlerdir.

Tablo 3.57: İş Yerinde Başarı Sağlandığında Ödüllendirilme Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	16	16,0	16,2	17,2
	Hayır	40	40,0	40,4	57,6
	Kararsızım	11	11,0	11,1	68,7
	Evet	30	30,0	30,3	99,0
	Kesinlikle Evet	1	1,0	1,0	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.58’de çalışanların bankacılıkla ilgili vasıf ve kabiliyetlerinin iş hayatında verilen sorumluluklarla dengeli olma durumu görülmektedir. Buna göre ankete katılanların, %42,4’ü hayır, %36,4’ü evet, %14’ü ise kararsızım seçeneğini işaretlemiştir. Kesinlikle hayır seçeneğini seçenler ise %6,1’dir. Olumsuz yönde

görüş belirtenlerin toplam oranı %48,5 dikkate alındığında ankete katılanların yaklaşık yarısının iş hayatındaki sorumluluklarıyla, sahip oldukları vasıfların ve kabiliyetlerin dengeli olmadığı kanısında oldukları görülmektedir.

Tablo 3.58: Bankacılıkla İlgili Vasıfların ve Kabiliyetlerin İş Hayatında Verilen Sorumluluklarla Dengeli Olma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	6	6,0	6,1	7,1
	Hayır	42	42,0	42,4	49,5
	Kararsızım	14	14,0	14,1	63,6
	Evet	36	36,0	36,4	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.59’da çalışanların aldığı ücretin eğitim düzeyi ile dengeli olma durumu görülmektedir. Buna göre ankete katılanların, %47,5’i hayır, %31,3’ü kesinlikle hayır, %15,2’si ise kararsızım seçeneğini işaretlemişlerdir. Evet şikkını işaretleyenlerin oranı ise %5,1 ile sınırlı kalmıştır. Kesinlikle evet şikkını işaretleyen ise olmamıştır. Bu veriler ışığında çalışanların büyük bir çoğunluğunun aldıkları eğitim ile ücret düzeyinin uyumlu olmadığını düşündükleri görülmektedir.

Tablo 3.59: Alınan Ücretin Eğitim Düzeyi ile Dengeli Olma Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Boş	1	1,0	1,0	1,0
	Kesinlikle Hayır	31	31,0	31,3	32,3
	Hayır	47	47,0	47,5	79,8
	Kararsızım	15	15,0	15,2	94,9
	Evet	5	5,0	5,1	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	System	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.60’da çalışanların aldıkları ücretin sosyal aktivitelere katılımına etkisi görülmektedir. Buna göre ankete katılanların, %49’u hayır seçeneğini işaretleyerek ücretlerinin sosyal aktivitelere katılım için yeterli olmadığını belirtmiştir. Kesinlikle hayır seçeneğini işaretleyenlerin oranı ise %27’dir. Bu konuda kararsız olanların ve

evet seçeneğini seçenlerin oranı ise %12'dir. Kesinlikle evet seçeneğini seçenler ise bulunmamaktadır.

Tablo 3.60: Alınan Ücretin Zorunlu İhtiyaçlar Dışında Sosyal Aktivitelere Katılımına Etkisi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	27	27,0	27,0	27,0
	Hayır	49	49,0	49,0	76,0
	Kararsızım	12	12,0	12,0	88,0
	Evet	12	12,0	12,0	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	
	Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 3.61'de çalışanların maaşlarının piyasa koşullarına uygun olarak düzenli artış gösterme durumu hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Buna göre ankete katılanların %48,5'i hayır, %33,3'ü ise kesinlikle hayır seçeneğini işaretlemişlerdir. Kesinlikle evet seçeneğini işaretleyenler ise bulunmamaktadır.

Tablo 3.61: Maaşımızın Piyasa Koşullarına Uygun Olarak Düzenli Artış Gösterme Durumu

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	33	33,0	33,3	33,3
	Hayır	48	48,0	48,5	81,8
	Kararsızım	6	6,0	6,1	87,9
	Evet	12	12,0	12,1	100,0
	Kesinlikle Evet	-	-	-	
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.62'de çalışanların iş sürecinde uygulanan performans değerlendirmelerinin bankadaki kariyer için etkisi görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %40,4'ü evet, %30,3'ü hayır seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu konuda kararsız olanların oranı ise %14'tür.

Tablo 3.62: İş Sürecinde Uygulanan Performans Değerlendirmelerinin Bankadaki Kariyer İçin Etkisi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	bos	2	2,0	2,0	2,0
	Kesinlikle Hayır	12	12,0	12,1	14,1
	Hayır	30	30,0	30,3	44,4
	Kararsızım	14	14,0	14,1	58,6
	Evet	40	40,0	40,4	99,0
	Kesinlikle Evet	1	1,0	1,0	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.63'de çalışanların ücretlerinin belirlenmesinde performans değerlendirmesinin önemi hakkındaki görüşleri görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %40,4'ü evet, %30,3'ü hayır seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu konuda kararsız olanların oranı ise %15'tir. Bu konuda olumlu yargıda bulunanların oranı ile olumsuz yargıda bulunan oranının %42,4 ile eşit olması ise dikkat çekici bir noktadır. Bu sonucun muhtemel nedeni, işyerinde performans değerlendirmesinin uygulanmaması veya uygulanan performans değerlendirmelerinin gerçekte ücret düzeyine önemli derecede bir etki yapmaması olabilir.

Tablo 3.63: Ücretinizin belirlenmesinde performans değerlendirmesinin önemi

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	12	12,0	12,1	12,1
	Hayır	30	30,0	30,3	42,4
	Kararsızım	15	15,0	15,2	57,6
	Evet	40	40,0	40,4	98,0
	Kesinlikle Evet	2	2,0	2,0	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Tablo 3.64'te performans değerlendirmelerinin yapılırken adil davranılması ile ilgili görüşleri görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %35,4'ü hayır, %30,3'ü kararsızım, %17,2'si evet seçeneğini işaretlemişlerdir. Kesinlikle hayır seçeneğini işaretleyenlerin oranı %16,2, kesinlikle evet diyenlerin oranı ise sadece %1'dir. Kümülatif olarak performans değerlendirmelerinde adil davranılmadığını düşünen

çalışanların oranı %51,5 olması bu konuda derin şüphelerin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ücret belirlenmesinde ve kariyer olanaklarının belirlenmesinde de yarı yarıya olmak üzere ikiye ayrılan görüşler performans değerlendirmelerinin bir çeşit oyalama taktiği olduğu konusunda şüpheler uyandırmaktadır.

Tablo 3.64: Performans değerlendirilmesinin yapılırken adil davranıldığını düşünüyor musunuz?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Hayır	16	16,0	16,2	16,2
	Hayır	35	35,0	35,4	51,5
	Kararsızım	30	30,0	30,3	81,8
	Evet	17	17,0	17,2	99,0
	Kesinlikle Evet	1	1,0	1,0	100,0
	Toplam	99	99,0	100,0	
Kayıp	Sistem	1	1,0		
Toplam		100	100,0		

Orta yaş kesiminin yüksek ve kadın-erkek oranının neredeyse yarı yarıya olduğu örnek grubuna yapılan araştırmanın sonuçlarına genel itibariyle bakıldığında, dikkati çeken temel noktalar şunlardır. Eğitim düzeyi çoğunlukla üniversite seviyesinde olan katılımcıların çalışma hayatıyla ilgili karşılaştığı ya da karşılaşılabileceğini düşündükleri dokuz muhtemel sorunun arasında iş güvencesi birinci sırayı teşkil etmektedir. Bu sorunu ardından sırasıyla ücret yetersizliği ve işsizlik izlemektedir. Görev tanımsızlığı sonuncu sırayı oluştururken, iş tatmini ve çalışma sürelerinin fazlalığı orta sıralarda yer almaktadır. Bu sonuçlar tablo 3.43'teki işsiz kalma durumuyla ilgili göstergeler ile incelendiğinde, katılımcıların yarısından fazlasının bu konuyla ilgili bir korkusunun olmadığını göstermektedir, çalışanların iş güvencesinin arttırılmasını istediği sonucu çıkmaktadır. Bu durum, ayrıca sendikaların iş güvencesi sağlama görevinin birinci yasal korumanın sağlanmasının en önemli ikinci görevi olarak karşımıza çıkmasıyla da desteklenmektedir. (bkz. tablo 3.51 ve tablo 3.54) Ayrıca bu sonuçlar, çalışma hayatındaki esneklik uygulamalarının iş güvencesini olumsuz yönde etkilediği görüşünü desteklemektedir.

2001 yılında Türkiye'de yaşanan krizle ilgili olarak dikkat çekici nokta, krizin işsizlik üzerinde fazla bir etkisinin olmadığı yönündedir. Bu durum, daha önceki bölümlerde 2001 krizi ile işsizlik arasında belirlenen ilişkiyle tutarlı bir sonuç

sunmaktadır. Bununla beraber kriz sonrasında iş yoğunluğunda bir artış yaşandığı belirtilmiştir.

Çalışanların %78'inin fazla mesai ücreti almamaları, bankaların mesai saatleri bakımından düzenli olmaması hakkındaki görüşler ve çalışanların neredeyse yarısının yıllık izinlerini yasal sürelerine uygun şekilde kullanamaması ile ilgili veriler daha önce Türkiye'deki esnekleşme eğilimleri başlığı altında belirtilen sorunlarla aynı doğrultudadır. İş yükünün fazla olması ve bankaların iş yükünün gerektirdiğinden daha az personel istihdam ettiği ile ilgili sonuçlar da bankaların çalışanlara maliyet ağırlıklı baktığı kuşkusunu doğrulamaktadır. Çalışanların bütün bunlara ek olarak kendilerini baskı altında hissetmelerine rağmen, neredeyse yarısının işlerinden memnun oldukları görülmektedir. Kararsız olanların oranı ise %30'lardadır. Ayrıca işsiz kalma halinde yeni bir iş bulma konusunda olumlu düşünenlerin toplam oranının %65 olması da, mevcut işten memnun olma durumunun yüksekliğinin işsizlik korkusundan olmadığını göstermektedir. Bu yüksek memnuniyet derecesi çalışanların çoğunluğu tarafından bütün bu uygulamaların kanıksanmadığını göstermektedir.

İş güvencesi hakkında ortaya çıkan sonuçlar ise, daha önce değinildiği gibi bu konuda yaygın bir endişenin bulunduğunu göstermektedir. Sektördeki sendikacılığın etkinliğine dair bulgular ağırlıklı olarak olumsuz yönde çıksa da katılımcıların büyük bir kısmı sendikal örgütlülüğün gerekliliğini savunmaktadır. Sendikaların görevleri konusundaki bulgularda yine iş güvencesi ve yasal korumaya odaklanmıştır.

Ücretler ile ilgili bölüm kapsamında ulaşılan bulgulara göre ise, alınan ücretler ile ilgili büyük ölçüde hoşnutsuzluğun olduğu görülmektedir. Buna göre, çoğunluğun aynı işi yapanlar arasında ücret dengesinin bulunmadığını, yaptıkları işin karşılığını maddi olarak alamadıklarını, ücretler ile eğitim seviyeleri arasında dengesizliğin bulunduğunu, sosyal aktivitelere katılım için yetersiz kaldığını ve piyasa koşullarına göre düzenli artış göstermediğini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Performans değerlendirmeleri konusundaki bulgular çok net olmamakla birlikte genel şikayetin bu konuda adil davranılmaması üzerine olduğunu belirtmek gereklidir. Araştırmanın sonucundan çıkan bu bilgiler ışığında bankacılık sektöründeki istihdam koşullarının, daha önce emek piyasasının esnekleşmesi ile ilgili bahsedilen kuralsızlaştırma eğilimlerinin belirtilerini taşıdığı söylenebilir.

SONUÇ

Küreselleşmenin tam olarak ne zaman başladığı konusunda bilim insanlarının fikir birliğinde olduğu söylenemez. Ancak, bugünkü anlamıyla küreselleşme tamamen Batılı değerler üzerine oturan farklı bir yapıyı ifade etmektedir. Sosyal, politik, ekonomik ve çevresel olarak her türlü açılıma ve iddiaya sahip olsa da temelde küreselleşme kavramı, özellikle 1980 sonrası dünyada yaşanan gelişmeler ışığında, neoliberal yaklaşım çerçevesinde ekonominin küreselleşmesini temsil etmektedir. Bu durum öz olarak mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tümünün ulusal sınırlamalardan arındırılması olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu, farklı ülkelerin üretim ve pazarlarının giderek artan hız ve derinlikte birbirine daha çok bağımlı hale gelmesini ifade etmektedir.

Küresel rekabet ile dünya ekonomisinde yeni bir düzen oluşmuş, sermayenin ağırlığının olduğu, bilgi ve teknolojinin öneminin arttığı, fakat emek transferinin bunlar kadar etkili olmadığı bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Küreselleşen dünyada uluslararası mal hareketlerinin kolaylaşması ve çokuluslu şirket yatırımlarının hızlanması emeğin ucuz olduğu bölgelerin seçilmesinde önemli faktörlerdir. Genellikle sermaye ve teknoloji sıkıntısı çeken az gelişmiş ülkeler (AGÜ), yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek amacı ile özel sermaye için koruyucu iş hukuku mevzuatının çalıştırılmaması, sendika ve toplu iş mücadelesinin yasaklanması, özel yatırımcının her türlü imtiyazlarla korunması, verginin muafiyeti ve indirimi, sanayi bölgelerinin parasız olması gibi teşvik tedbirleri getirebilmektedir.

1970'lerden itibaren meydana gelen çarpıcı gelişmeler ve buluşlar teknolojik alanda aralıksız bir ilerleme yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle, mikroelektronik ve bilgisayar teknolojileri alanındaki ilerlemeler ile telekomünikasyon alanında yaşanan gelişmeler, bilgiye ulaşmanın yanı sıra ulaşılan bilginin analiz edilmesine ve hızlı bir şekilde iletilmesine de zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin ışığında, işbölümüne dayanan fordist üretim sistemi içerisinde yer alan vasıfsız işgücüne olan ihtiyaç azalmış, vasıfsız işgücü post-fordist üretim sistemi içerisinde etkinliğini yitirerek istihdam dışına itilmiştir.

Uluslararası ticaret hareketlerinin yaşanmaya başlandığı dönemden beri rekabet, önemini hissettiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak rekabetin son yüzyılda almış olduğu şekil, hızla artan teknolojik ilerleme ile birlikte farklı bir boyut kazanmış, yeni ekonomik düzen içerisinde olmazsa olmaz koşul haline gelmiştir. Yeni ekonomik düzen, firmaları sadece kendi ülkeleri içinde bir rekabete zorlamakla kalmamakta, uluslararası platformda yarışmaya itmektedir. Bilgi toplumunda eğitimin önemi giderek artmakta, firmaların değişime ve gelişime açık, tepki göstermeyen, kolay uyum sağlama kapasitesine sahip işgücünü bünyesinde barındırması gerekmektedir. Bu koşullar altında firmaların işgücü talebi daha nitelikli işçiyi istihdam etmeye yönelmekte; kendini geliştiremeyen ve gerekli donanımlara sahip olmayan işgücü ise işsiz kalmaktadır.

1970'lerin başında yaşanan ve sonraki yıllarda dünya çapında yayılan iktisadi krizle beraber, Batı'da geleneksel Fordist kitlesel üretim sisteminin sınırlarına ulaşılması, talebin doyması, tüketici tercihlerinde ve ürün niteliğindeki değişimler, pazarların daralması Fordist sistemin üretim ve iş organizasyonundaki bozulmalarla verimlilik artışlarının yavaşlaması, kar oranlarını düşürerek sermayenin yeterince değerlendirilmesini engeller olmuştur. Özetle Fordizmin sona ermesinin nedenlerini; kitle üretim tekniğinin verimlilik artışını sürekli hale getirecek yeni teknolojilerin uygulanmasını mümkün kılacak esneklikte olmaması, emek süreci üzerindeki artan kontrolün işçinin tepkisine neden olması ve piyasanın standart kitlesel tüketim mallarına doymuş olması şeklinde sıralayabiliriz. Post-Fordizm olarak adlandırılan ve üretimin küreselleşmesi sürecinde bir dönüm noktası olan yeni üretim sistemi, bir yandan şiddetlenen rekabete ve daralan pazarlara uyum sağlama, diğer yandan emek verimliliğindeki yavaşlama ve sermayenin değerlendirilmesi sürecini kesintiye uğratan kısıtları aşabilme çabasının bir sonucudur.

1970'lerden beri sürekli artan işsizlik oranları ve rekabetin yoğunlaşması, üretim sistemlerinde ve çalışma hayatında esneklik uygulamalarını gündeme taşımıştır. Üretimin küreselleşmesi sürecinin en belirgin özelliğinin mikro-elektronikteki gelişmelere bağlı olarak programlanabilir otomasyon teknolojileri ile donanmış yeni sınıai üretim örgütlenmelerinin ortaya çıkması olduğu söylenebilir. Bu sistem üretimin, hızlı ürün kalitesinin arttığı en son teknolojileri kullanarak değişen

talebe anında cevap verebilen, ürün çeşitliliğinin olduğu sıfır stokla çalışan, tam zamanında üretimin söz konusu olduğu bir sistemdir. Esnek Üretim Sistemi (FMS), Yalın Üretim Sistemi (LPS) ya da Post-Fordizm ve Toyotizm gibi çeşitli isimler verilen yeni üretim sisteminin sağladığı esneklik ve verim artışı bu sistemin en önemli özelliği olmuştur. 1980'lerden itibaren tartışılan esneklik güncel bir kavram haline gelmiştir. Sayısal (dış) esneklik, fonksiyonel esneklik (iç esneklik), ücret esnekliği, çalışma süresi esnekliği ve uzaklaştırma stratejileri olmak üzere beş ayrı şekilde uygulama alanı bulmaktadır. Sayısal esneklik firmaların ekonomik ve teknolojik koşullara piyasalardaki talep değişimine göre işgücü miktarını ve niteliğini kolayca ve hızla belirleyebilmeleridir. Fonksiyonel işsizlik bu tür esneklikte, değişen teknolojik şartlara, iş yüküne ve üretim metotlarına uyum sağlamak amacıyla işgücünün işletme içinde değişik işleri yapabilmesi ve çeşitli görevleri üstlenmesidir. Çalışma süresinin esnekleştirilmesi, geleneksel günlük çalışma sürelerinin ve belirsiz süreli çalışma sözleşmelerinin ortadan kaldırılmasıdır. İşletmelerin ücret yapısını ve düzeyini değişen işgücü piyasasına ve piyasa ekonomisi şartlarına göre ayarlayabilme serbestisi olarak tanımlanmaktadır. Uzaklaştırma Stratejileri hizmetin ya da üretimin işletme dışındaki başka iş yerlerinde ya da işletme içinde çeşitli amaçlarla başka işçilere yaptırılmasıdır.

Esneklik uygulamalarının işsizliği azaltmada aldığı rol ülkeden ülkeye değişen sonuçlar sergilemektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin işsizliğinin azaltılmasında faydalı olduğu izlenen işgücü piyasalarının esnekleşmesi, gelişmekte olan ülkeler için aynı etkiyi sağlayamamaktadır. Azgelişmiş ülkelerin işgücü piyasalarında yeterince güçlü sendikalar ve katı iş hukuku mevzuatı bulunmaması bunun bir sebebi olabilir. Gelişmiş ülkelerdeki işgücü piyasasının esnekleşmesi ise istihdamı arttırmasına rağmen Munck'un belirttiği şekilde "Kuzey ülkelerini Brezilyalılaştırarak", enformel istihdamı arttırmaktadır. Diğer yandan vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki ayrım giderek artmakta ve bunlar ücret farklılığı ve mobilite olmak üzere işgücü piyasalarından farklı muamele görmektedirler. Böylece "çekirdek" ve "çevre" işgücü olarak kutuplaşma yaşanmaktadır.

Türkiye'de istihdam sorunu yapısal bir nitelik taşımaktadır. Bir taraftan azgelişmiş ülkeler ortalamasına yakın hızla artan nüfusun baskısı ve nüfusun nitelik,

meslek-iş bileşimindeki olumsuzluklar, diğer taraftan ileri teknoloji kullanımının ve otomasyonun açığa çıkardığı işgücü fazlası ve istihdam yaratma potansiyeli yüksek sektörlerde yatırım için yeterli kaynak yaratılamaması, sorunu yapılaşmaktadır. Gelişme sürecinde ve zorunluluğunda olan Türkiye, ekonomik ve sosyal yapısındaki dengesizliklere ek olarak, uygulanmakta olan makro ekonomik politikaların da etkisiyle her geçen gün daha ağırlaşan istihdam ve işsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. 2000’li yılların yüksek büyüme oranlarına karşın ise işsizlikte önemli düşüşler sağlanmamıştır.

İşgücünün hızlı artışı, buna karşılık endüstri ve hizmet sektörlerinde sınırlı istihdam olanağına sahip olma, işgücüne katılım oranını düşürdüğü gibi, farklı işgücü piyasalarının da ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ülkemizde birincil, ikincil ve üçüncül işgücü piyasaları bulunmaktadır. Örgütlenmiş ve oldukça koruyucu yasal düzenlemelere sahip çalışanların yanı sıra, asgari ücretle ve güvencesiz koşullarda çalışan çok sayıda ücretli bulunmaktadır. Yani, ülkede kayıt dışı ekonominin teşkil ettiği boyut bu gün ne kadar önemli ise, ülkede örgütsüz ve ücretsiz istihdam da halen ağırlığını korumaktadır. Türkiye’deki kadın işgücü, yeni sanayileşmiş bölgelerin gösterdiği özelliklerin yanında az gelişmiş ülkelere ait bazı özelliklere de sahiptir. Kadınların işgücüne katılım oranı erkeklere kıyasla çok düşüktür. Kadınların eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılım oranları da artmaktadır. İstihdam edilenlerin yaptıkları işler genellikle üç sektörde toplanmaktadır. Bu sektörler tarım, sanayi ve hizmetlerdir. Her ülkede istihdamın sektörlere göre dağılımı farklıdır ve bu farklılık gelişmiş ülkeleri geliştirmekte olan ülkelere ayırmaktadır. Çünkü bir ülkede mal üreten ana sektörler tarım ve sanayidir. Hizmet sektörünün durumu diğer iki sektörün gelişmesine bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelere, sanayi sektörü fazla gelişmiş olmadığından istihdamın büyük bir kısmı tarım alanında olur. İktisadi gelişmeye paralel olarak istihdam, tarımdan sanayi sektörüne kayar. Sanayi sektörü iyice gelişince, istihdam hizmet kesimine yayılır. Türkiye’de işgücünün eğitim düzeyinin çok düşük olduğu gözlenmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’de çalışma çağındaki nüfus, okullaşma oranındaki artışı da yansıtan önemli bir dinamizme sahiptir.

Türkiye’de işgücü piyasasında esneklik uygulamaları ise daha çok kriz dönemlerinde firmaların kapanmaması için maliyetlerini düşürme stratejileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Enformel çalışmanın ve işsizliğin yüksek olduğu Türkiye’de gelişmiş ülkelerle kıyaslanamayacak bir esnek işgücü piyasası zaten bulunmaktadır. Sendika üyeliğinin görece düşüklüğü ise bunun bir göstergesidir.

Türk bankacılık sektöründe, 1980 öncesi koşullarında mevduat toplayabilmek için şube ağının genişletilmesi ve yeni personel istihdam edilmesi bankacılık sektöründe istihdamı arttırmıştır. 1980’li yıllardan itibaren ise, reel pozitif faiz politikası ve otomasyondaki gelişmeler, birçok şubeyi karlı olmaktan çıkarmıştır. Bankacılık sektöründe yaşanan otomasyon alanındaki gelişmeler de yüksek kaynak maliyetine neden olmuştur. İnternet bankacılığı ile birlikte banka şubelerinin bilgisayar ağı ile donatılması ve ATM sayısındaki hızlı artışlarda, sektördeki maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte telefon bankacılığı ile bankacılık sektöründe yeni istihdam alanları oluşmuştur.

Bir diğer önemli sorun da, sektörde yaşanan haksız rekabet koşullarıdır. Mali piyasalardaki düzenlemelerin azaltılması ve yeni finansal ürünler ticari bankaların faaliyet alanlarını ve sunabilecekleri hizmetleri genişletirken, bu kurumların üzerindeki rekabet baskısını da arttırmıştır. Yoğun rekabet ortamı, fon maliyetlerini yükseltirken, müşteriler de daha fazla getiri sağlayan kurumlara yönelmişlerdir. Rekabette kuşkusuz fiyat önemli bir etken olmakla birlikte, rekabet gücünü belirleyen tek etken değildir. Hizmet kalitesi, hizmetin çeşitliliği, yapısı, müşterinin gereksinimlerini karşılayan hizmetlerin sunulması, teknoloji, reklam vb. bütün bunlar rekabet gücünü etkilemektedir. Uygulamada kural olarak, sektörün pazar büyümesi azaldıkça, sabit masraflar yükseldikçe, kredi müşterilerinin özellikleri farklılaştıkça ve bu hizmetlerin önemi arttıkça, mevcut bankaların tepkileri gittikçe kuvvetlenmektedir.

Ayrıca, teknolojideki hızlı gelişmelerde sektörün karşılaştığı bir diğer sorundur. Son yıllarda ülkemiz bankacılığının teknoloji kullanımında artan bir yoğunluk yaşanmaktadır. Bankalar uzun süredir müşterilerin hizmetinde olan ATM, POS, telefon ve bilgisayar bankacılığı gibi klasik teknolojik ürünlerini yeni ürünlerle

ve yeni hizmet anlayışları ile hızla zenginleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda, tüm bankaların vizyonunda elektronik bankacılık kavramı ilk sıralarda yer almaktadır. Bankalar müşterilerine daha iyi hizmetler sunabilmek ve 24 saat hizmet verebilmek amacıyla “Çağrı Merkezleri”, “İnternet Bankacılığı”, “Müşteri İlişkileri Yönetimi” gibi yeni uygulamaları devreye koymaktadırlar. Self-servis birimleri ile getirilen yenilikler, hem banka personelinin rutin işlemlerini azaltmakta hem de, müşterinin çalışma saatlerinin dışında da banka hizmetlerinden yararlanması olanağını sunmaktadır.

Küreselleşme sonrası, Türkiye’de dışa açık politikaların uygulanması, yine bankacılık sektöründe yaşanan krizler sonrası güven kaybı nedeniyle, bankalar personel alımlarında daha farklı anlayışlar benimsemiştirler. Örneğin, Türkiye Garanti Bankası eskiden nakit yönetimi altında sadece nakit yönetimi yapmaya çalışırken, artan rekabet ortamına ayak uydurmak amacıyla nakit yönetimi altında aktif satış da yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda alınan personelin hem aktif satış yaparken hem de nakite hakim olması gerekmektedir. Yine bu nedenle, 2000 yılından itibaren bankaya personel alımlarında sadece üniversite mezunu olanlar seçilmeye başlanmıştır. İşe alımlarda yeniliğe açık ve çabuk ayak uyduracak kişiler tercih edilmektedir. Çünkü teknolojinin sürekli gelişmesi rekabet ortamının sürekli artması yüksek nitelikli personel ihtiyacını doğurmaktadır.

Bankaların bu rekabet ortamında başarılı olmak adına personellerine yüklemiş olduğu çalışma yükü artmıştır. Eskiden çalışan kişi sadece bir işte uzmanlaşırken, bu rekabet koşullarında birden fazla işe hakim olmak zorunda kalmıştır, bu da çalışanların çalışma sürelerinin uzamalarına neden olmuştur. Bankacılık sektöründe sendikacılığın etkisizliğini göz önüne alırsak, personel açısından bu gelişmelerin mesai alınmadan yapılması sadece iş yükünün artmasıyla sonuçlanmıştır. Bankalar maliyetleri azaltmak amacıyla sürekli çalışanlar yanında part-time, dinamik ve mobil gişe çalışanları ile stajyer bulundurmaya da başlamışlardır. Böylece sektörde, sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik ve çalışma süresi esnekliği uygulamasına gidilmektedir. Tele çalışma, çağrı üzerine çalışma ve performans değerlendirme gibi uygulamalar gelişen teknolojiyle birlikte yoğun olarak kullanılmaya başlamıştır.

2001 kriziyle beraber bankacılık sektöründe artan işsizliğin kaynaklarına bakıldığında ise, kamusal sermayeli bankalar karşımıza çıkmaktadır. Özel bankalar ise, 2001-2006 döneminde gerek şube gerek çalışan sayılarını arttırarak bu süreçte işsizliği önleyici nitelikte yer almışlardır. Bu göstergeler, bankacılık sektöründe kriz sonrası artan işsizliğin kaynağının bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve uygulanan sıkı mali politikalardan kaynaklandığı izlenimini vermektedir. Bununla beraber, bankacılık sektörü çalışanları, Türkiye genelinde mevcut olan yüksek işsizlik nedeniyle, işsiz kesimlerin yarattığı rekabet baskısına maruz kalmaktadır. Nitekim alt kadrolarda çalışan personelin istihdamında yüksek öğrenim şartı aranırken, bu eğitimin hangi alanda olduğu önem arz etmemektedir.

İşgücündeki kutuplaşma bankacılık sektöründe de mevcuttur. Bankacılık sektöründe müfettişlik, yöneticilik gibi üst düzey kadrolarda istihdam edilen, personeller nitelikli işgücüne sahip çalışanlardan seçilmekte ve bu sektörde “çekirdek” kadroları oluşturmaktadırlar. “Çevre” işgücü ise, sektörün daha çok müşteri hizmetleri, pazarlama gibi hizmet alanlarında, gerektiği zaman gerektiği yerde çalıştırılacak (fonksiyonel esneklik) personelinden oluşmaktadır. Bu personel yukarıda bahsettiğimiz şekilde işgüvencesinden yoksun kesimi oluşturmaktadır.

Esneklik tartışmalarının emek piyasasına damgasını vurduğu günümüzde Türkiye Bankacılık sektöründeki istihdam yapısının bu yönde analiz edilmesi amacıyla sektördeki belirli bazı esneklik uygulamaları araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla dokuz değişik bankada çalışan 100 personelle anket veri tekniği kullanılarak görüşülmüştür. Detaylı analizin ilgili bölümde yapıldığı araştırmada, genel itibariyle iş güvencesinden yoksunluğun ve ücret yetersizliğinin belirleyici unsurlar olduğu görülmüştür. Ayrıca esnekleştirilen bunlara ek olarak, yıllık izinlerin kullanılmaması, mesai saatlerinin düzenli olmaması gibi uygulamalarla iş piyasasının kuralsızlaştırılmasıyla beraber işlemekte olduğu sonucuna da varılmıştır.

EK.1. ANKET FORMU**KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ****İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı**

Bu anketten elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel veri olarak kullanılacaktır.
İsminizi beyan etmenize gerek yoktur.

Uygun bulduğunuz seçeneği (**X**) ile işaretleyiniz

1. Yaşınız

1) 18-24	2) 25-34	3) 35-44	4) 45-54	5) 54-65
( )	( )	( )	( )	( )

2. Cinsiyetiniz

1) Kadın	2) Erkek
( )	( )

3. Eğitim Durumunuz

1) İlkokul-Ortaokul	2) Lise-Meslek Lisesi	3) Mes.Yüksek Okulu	4) Üniversite	5) Yüksek lisans/ Doktora
( )	( )	( )	( )	( )

4. Kaç yıldır bu meslekte çalışıyorsunuz?

1) 0-6 ay	2) 6 ay - 1 yıl	3) 1 - 2 yıl	4) 2 - 5 yıl	5) 5 yıl ve üstü
( )	( )	( )	( )	( )

5. Çalışma hayatınızda karşılaştığınız ya da karşılaşıcağınızı düşündüğünüz aşağıdaki sorunları önem sırasına göre 1'den 9'a kadar numaralandırınız?

İş güvencesi	( )
Emeklilikte gelir yetersizliği	( )
Emeklilik yaşının yüksekliği	( )
İşsizlik	( )
Ücret yetersizliği	( )
Yasal düzenlemelerin yetersizliği	( )
Çalışma saatlerinin fazla olması	( )
İş tatmini	( )
Görev tanımsızlığı	( )
Diğer (siz belirtiniz).....	( )

6. Mevcut iş yasası hakkında bilginiz var mı?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

7. Mevcut iş yasası hakkında bilginiz yoksa bilgilenmek ister misiniz?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

8. Çalışma hayatınız boyunca hiç işsiz kaldınız mı?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

9. 2001 krizi nedeniyle işsiz kaldınız mı, kaldıysanız bunun süresi ne kadardır?

1) Hayır	2) 0 - 6 ay	3) 6 Ay - 1 yıl	4) 1- 2 yıl	5) 2 - 5 Yıl
( )	( )	( )	( )	( )

10. Eğer 2001 krizi nedeniyle işsiz kaldıysanız, bu dönemde başka sektörde çalıştınız mı?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

11. Şu anda işsiz kalmanız halinde yeni bir iş bulabileceğinizi düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

12. 2001 krizi öncesine göre iş yoğunluğunuz ne kadar artmıştır?

1) Hiç artmadı	2) Artmadı	3) Biraz arttı	4) Arttı	5) Çok arttı
( )	( )	( )	( )	( )

13. Yıllık izninizi yasal sürelerine uygun şekilde kullanabiliyor musunuz?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

14. Bir haftada ortalama kaç saat çalışmaktasınız?

1) 30 saat ve altı	2) 30 – 45 saat	3) 45 – 65 saat	4) 65 – 75 saat	5) 75 saat ve üstü
( )	( )	( )	( )	( )

15. Yasal süreden fazla çalıştırıldığınızda, fazla mesai ücreti alıyor musunuz?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

16. Yasal süreden fazla çalıştırıldığınızda ek ücret alıyorsanız, aldığınız bu ücreti tatmin edici buluyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

17. Bankanızın mesai saatleri bakımından düzenli olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

18. Bankada görevli olduğunuz iş dışında farklı bir alanda da çalışmanız isteniyor mu?

1) Evet	2) Hayır
( )	( )

19. Çalıştığınız bankanın personel sayısı iş yükü açısından sizce yeterli mi?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

20. İş yükünüz hızlı çalışmanızı gerektiriyor mu?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

21. Normal iş yükünüz sosyal aktivitelere vakit ayırmanızı engelliyor mu?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

22. Aldığınız ücret, zorunlu ihtiyaçlarınız dışında sosyal aktivitelere katılmanız için yeterli mi?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

23. Çalışma ortamında kendinizi baskı altında hissediyor musunuz ?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

24. Yasal olarak iş güvencenizin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

25. Bankacılık sektöründe sendikal faaliyetleri yeterli buluyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

26. Sizce sendikaların varlığı iş güvencesinin artmasına katkı sağlar mı?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

27. Bankacılık sektöründe sendikal örgütlülüğe gerek olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

28. Bankacılık sektöründe varolmayan grev hakkının gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

29. Sizce sendikaların en önemli faaliyeti ne olmalıdır? Önem sırasına göre 1'den 6'ya kadar numaralandırınız?

Eğitim vermek	( )
Toplu sözleşme yapmak	( )
İş güvencesi sağlamak	( )
Yönetime katılımı sağlamak	( )
Yasal tavsiyelerde bulunmak	( )
Yasal koruma sağlamak	( )
Diğer (siz belirtiniz).....	( )

30. Sizinle aynı işi yapanlar arasında ücret dengesi olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

31. Yaptığınız işin karşılığını maddi olarak aldığınızı düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

32. Aldığınız ücretin eğitim düzeyinize göre dengeli olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

33. Maaşınızın piyasa koşullarına uygun olarak düzenli artış gösterdiğini düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

34. İş yerinizde başarı sağladığınızda ödüllendiriliyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

35. Bankacılıkla ilgili vasfınız ve kabiliyetlerinizle, iş hayatında size verilen sorumluluklar arasında dengeli bir dağılım olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

36. İş sürecinizde uygulanan performans değerlendirmelerinin, bankadaki kariyeriniz için etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

37. Ücretinizin belirlenmesinde performans değerlendirmesinin önemli olduğunu düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

38. Performans değerlendirilmesinin yapılırken adil davranıldığını düşünüyor musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

39. Mevcut işinizden memnun musunuz?

1) Kesinlikle Hayır	2) Hayır	3) Kararsızım	4) Evet	5) Kesinlikle Evet
( )	( )	( )	( )	( )

KAYNAKLAR

Adda, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yayınları, 2003, 2. baskı.

Akgüç, Öztin ve Kozanoğlu, Hayri, Türkiye’de Bankacılık Sektörü, **İktisat Dergisi**, 2001, Sayı: 417.

Akkaya, Yüksel, “Küreselleşme” Kısacasında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri, **Petrol-İş Yıllığı 2000-2003**, ss. 219-238.

Aktan, Coşkun Can, **Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi**,
http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm#_ftn2 ,
(25.02.2006).

Aktay, Nizamettin, “İş Hukukunda Esneklik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Esneklik Uygulamaları”, **Mercek Dergisi**, Esneklik Özel Sayısı, 1999.

Aktürk, Faik, “Türkiye’de İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik”, **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Dergisi**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Neyir Mat., Yıl: 2, Ankara, Nisan-Haziran 1999.

Andre Gorz, **İktisadi Aklın Eleştirisi**, Ayrıntı Yayınları, 1995.

Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar**, İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları, 1986.

Ansal, Hacer, “ Esneklik: Fordizmden Post-Fordizme Dönüşümün Anahtarı”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**.

Ansal, Hacer, “Kapitalist Üretim Esneklik Kazanıyor: Post-Fordizm”, **İktisat Dergisi**, Yıl:30, Sayı:346, Şubat 1994.

Ansal, Hacer, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?**,

<http://members.tripod.com/%7Emetalworkers/yayin/esnek8.htm>, (20.09.2005).

Ansal, Hacer; Küçükçiftçi, Suat; Onaran, Özlem ve Orbay, Benan Zeki: **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.

Atılğan, Gökhan “İşsizlik: Devlet ve Sermaye İçin Hem Tehdit Hem Fırsat”, **Petrol-iş 2003 Yıllığı**.

Aydın, Mustafa Kemal, **Sermayenin Küreselleşmesi: Kapitalizmin Altın Döneminden Neoliberal Dalgaya uzanan Süreç**, Değişim Yayınları, 2003.

Bacak, Bünyamin ve Şahin, Levent, İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Esnek Çalışma Biçimlerinin Değerlendirilmesi:Fırsatlar ve Tehditler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, Cilt 55, Sayı:1, İstanbul, 2006, ss. 325-340.

Bağdadioğlu, Enis, “**Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik**”,

<http://www.turkis.org.tr/icerik/makaleistihdamveissizlik.htm> (28.05.2006).

Bayraktutan, Yusuf, **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri: Bölgeselleşme ve Küreselleşme**, 2004, Nobel Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

Berk, Niyazi, **Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik Açısından Türk Bankacılık Sisteminin Uyum Gereksinimleri**, 1998, 2. Baskı, İTÜ.

Bilgin, Hüseyin, **Yeni Teknolojiler ve Üretim Sistemlerindeki Değişimin Emek ve İstihdam Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 2000.

Bilgin, Mehmet Hüseyin, “Türkiye’de İşsizliğin Yapısal Analizi”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt 5, Sayı 19, Ocak 2003, ss.137-143.

Birkök, M. Cüneyt, **Modernizmden Post-Modernizme: Yeni Problemler**, http://insanbilimleri.com/en/makaleler/sosyoloji/modernizmden_postmodernizme.htm#_ftn3, (01.02.2006)

Bordo, Michael, Eichengreen, Barry and Irwin, Douglas A. 1999, “Is Globalization Today Really Different than Globalization a Hundred Years Ago?”, **NBER Working Paper No. 7195**.

Bozkurt, Veysel, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde (der.) Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Bozkurt, Veysel, “Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde, ss. 93-113.

Core, Françoise, “Kadınlar ve İstihdam”, Çeviren: Erken Erdoğan ve Çetin Döner, **İktisat Dergisi**, İFMC, Sayı: 347, Yıl:30, Mart 1994.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Türkiye’nin Hizmet Sektörü İhracatı ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler**, <http://www.igeme.org.tr/tur/pratik/hizmetson.pdf>; s. 44. (27.05.2006)

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nitelikli İnsangücü Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT, 2001. (DPT:2577 - ÖİK:590). <http://ekutup.dpt.gov.tr/insanguc/oik590.pdf>, (11.04.2006).

DTM, “Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı”, **DTM Dergisi**, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/kuresel.htm>, (04.02.2004).

Dulupçu, Murat Ali, “Americanismo E Fordismo ve Yeni Kapitalist Gelişme:Düzenleme Perspektifi”, **İktisat Dergisi**, İFMC, Sayı:441-444,Eylül-Aralık, 2003.

Ekin, Nusret, “Küreselleşme ve Çalışma yaşamında dönüşüm”, 2000.

Eraydın, Ayda, 1992, Post Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler, Ankara: ODTÜ.

Ercan, Fuat, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, **Petrol-İş Yılıhğı (1995-1996)**.

Eroğlu, Nadir, “Finansal Küreselleşme Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, **Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, içinde (der.) Aklan Soyak, Om Yayınları, 2002, ss. 13-50.

Ertuğrul, Ahmet ve Zaim, Osman, ekonomik kriz ve Türk bankacılık sisteminde etkinlik, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1999.

Esgin, Ali, “Ulus devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2001, Cilt : 25 No: 2, ss.185-192.

Frankel, Jeffrey A., “Globalization of the Economy”, **NBER Working Paper** No:7858, 2000, www.nber.org/papers/w7858 (20.02.2004)..

Gediz, Burcu ve Yalçınkaya, Hakan, “**Türkiye’de İstihdam - İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı**”, http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz3.doc, (28.03.2004).

Gediz, Burcu, **Türk Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması ve Çözüm Önerileri**,http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz2.doc,(12.02.2006)

Gersil, Gülşen Sarı, Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 6, Sayı:1, 2004.

Giddens, Antony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, 2000.

Gökal, İsmail “Globalleşme”, **DTM Dergisi**,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim97/globalle.htm> , (11.05.2004).

Gürsel, Seyfettin ve Ulusoy, Veysel, **Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam**, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1999.

Hatman, Ülkü, **“Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor?”**,
http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi31/d131_3537.pdf, (10.09.2005).

Hirst, Paul ve Thompson, Graham, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

Işığışok, Özlem, **“Küreselleşme ve Çalışma Hayatında Esnekliğe ilişkin Genel Bir Değerlendirme”**, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/06-ozlem.htm>.

Kazgan, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Keskin, Ekrem, “1999 Yılında Türk Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler”, **Bankacılar Dergisi**, Haziran 2000.

Keyman, Fuat, **Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı**, Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Ankara, 1997.

Kocacık, Faruk, “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2001 Cilt : 25 No: 2.

Koray, Meryem, “Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**.

Köse, Ahmet Haşim ve Öncü, Ahmet “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları:1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı.86, Birikim Yayınları, İstanbul, Güz 2000, ss.74-89.

Köse, Ömer, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 49, Nisan-Haziran 2003.

Köstekli, İlyas, **Bütünsel Kalite Yönetiminin İşçi-İşveren İlişkileri Üzerine Etkileri**, Ekonomik Forum, Friedrich Elbert Stiftung, İstanbul, 2000.

Köstekli, Şeyma İpek, “Esneklik ve Sendikal Politikalar I,” Kamuoyunda Esneklik, (der.) MESS, İstanbul: MESSYayınları, 1999,

Kutal, Gülten, “Türkiye’de Çalışma Hayatında Esneklik Uygulamaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006.

Lordoğlu Kuvvet ve Özkaplan, Nurcan: **Çalışma İktisadı**, 1999, Beta Yayınları, 3. baskı.

Lordoğlu, Kuvvet, “Enformel İstihdam ve Türkiye Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss.45-60.

Lordoğlu, Kuvvet, “Esnekleşme Versus Enformelleşme”, **Petrol-İş Yıllığı 1997-1999**, ss.871-874.

Lowther, Joe “Labour Flexibility and The Roles of The Croatian Social Partners in Increasing It, http://www.ijf.hr/trziste_rada/lowther.pdf, (12.06.2005).

Martin, John P., “Küreselleşme: Sorunların Üstesinden Gelebilmek”, **OECD İstihdam Tahmin Raporu, 2005.**

Milliyet, <http://kariyerim.milliyet.com.tr/detay.asp?id=1105> (12.05.2006).

Munck, Ronaldo, **Emeğin Yeni Dünyası**, Çeviren: Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Murat, Güven, “Küreselleşme ve işgücü Piyasaları”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü içinde**, (der) Veysel Bozkurt.

Müslümov, Alövsat, Hasanov, Mübariz ve Özyıldırım, Cenktan, 2002, **Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri: Bölüm 5.**

Naci Gündoğan, “Hizmetler Sektöründe İstihdam”, **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2002.

Necef, Şule Daldal, “Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikler”, **Petrol-İş Yıllığı (1997-1999).**

Onaran, Özlem, “İstihdam Politikaları ve Türkiye Emek Piyasaları”, **İktisadın Dama Taşları III**, İstanbul Üniversitesi İFMC İktisat Dergisi, 2003.

Onaran, Özlem, “Türkiye’de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:86, 2000.

Ongan, Nilgün Tunçcan, **Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri**, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2005.

Ozaki, Muneto: **Negotiating Flexibility: The Role of the Social Partners and the State**, Geneva, International Labour Office, 1999.

Öngen, Tülin, “Sınıf Mücadelesi Rejimi Olarak Esneklik”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**.

Özgen, Ferhat Başkan, **Globalleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Finans Piyasaları**, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/finans.pdf , (12.04.2006).

Parasız, İlker, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, 7. Baskı.

Parlak, Zeki, Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Kocaeli Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004 / 2 : ss. 95-125.

Rodrik, Dani, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, Kızılelma Yayınları, Ankara, 1997.

Saraçoğlu, Metin ve Bulut, Erol, “Uluslararası Ticaret ve Sosyal Damping”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss. 297-323.

Savran, Sungur, “Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı”, **Sınıf Bilinci**, Sayı: 16, Kasım 1996.

Sayılgan, Şevket, Türk Bankacılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri, **Finans Dünyası**, 1999, Sayı: 117.

Selamoğlu, Ahmet, “Avrupa Birliği ve Avrupa İşçi Sendikaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, 55. Cilt, Sayı:1, İstanbul 2006, ss. 61-86.

Selamoğlu, Ahmet, “İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri”, **Petrol-İş Yıllığı 2000-2003**, Yayın No:85, 2003.

Selamoğlu, Ahmet, “Yalın Üretim Sürecinin Organizasyonunda Anahtar Uygulamalar”, **Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan**, TÜHİS Yayını, Yayın No:38. Ankara, 2000, ss. 606-607.

Selamoğlu, Ahmet, “Yoğunlaşan Sorunlarıyla Küreselleşme”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, içinde (der.) Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, 2000, İstanbul, ss. 33-69.

Selamoğlu, Ahmet, “Yönetim ve Üretim Anlayışında Değişim, Japon Modelinin Artan Etkinliği ve “İnsan” Unsuru”, **Çimento İşveren Dergisi**, Kasım 1998, Cilt:12, Sayı:6, ss. 8-25.

Seyidoğlu, Halil, “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (2) 2003, ss. 141-156.

Stiglitz, Joseph E., **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, 2002, Plan b yayıncılık, İstanbul, 2. baskı.

Süral, Nurhan, “The Issue of Flexibility Under TheNew Turkish Labour Act”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan**, Cilt 55, Sayı:1, İstanbul, 2006.

Şenkal, Abdülkadir, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, 2005, Alfa Yayınları.

Şenses, Fikret, “İşgücü Piyasalarında Esneklik Türkiye için Geçerli Bir Kavram mıdır?”, **Petrol İş Yıllığı (1995-1996)**.

Şenses, Fikret, “Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam”, **Petrol-İş Yıllığı (2000-2003)**.

Tanyılmaz, Kurtar, “Kriz ve Post-Fordizm Teorileri:İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkün(mü)Dür?-Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme-”, **İktisat Dergisi**, Temmuz 2000, No:403.

Taymaz, Erol, “Esnek Üretim Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir mi? Türkiye’de Fason Üretim”, **Petrol-İş Yıllığı (1995-1996)**.

TBB, “2003 Yılında Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler” **Bankacılar Dergisi**, 2004, Sayı: 49.

TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı: 2005**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2>, (28.05.2006).

TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı: 2003**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2>, (28.05.2006).

TBB, **Banka ve Şube Personel Sayısı: 2006**, <http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/s:2> (28.05.2006).

TBB, **Türkiye’de Finansal Sektör ve Bankacılık Sistemi: Mart 2005**.

TCMB, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Mayıs 2002, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>.

Timur, Taner, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

TİSK, “Çalışma Hayatında Esneklik Gereksinimi,” **Kamuoyunda Esneklik**, der. MESS, İstanbul: MESS Yayınları, 1999.

TİSK, **Avrupa’da Esneklik Uygulamaları**, İngiliz Sanayi Konfederasyonu (CBI) Araştırması:Çalışan Bir Avrupa Yaratılması, Yayın No:204, 2001.

TİSK, **Avrupa’da Standart Dışı Çalışma Türleri**, Ankara 1990,

TİSK, **Çalışma Hayatında Esneklik**, İnceleme Yayınları 10, Yayın No:136, Ankara, 1994, <http://www.tisk.org.tr/download/yayinlar/esneklik.zip>, (20.05.2006),

TİSK, Mayıs 2004 İşveren Dergisi Eki, **5-9 Mayıs 2004 Tarihli Türkiye İktisat Kongresi Çalışmaları Kapsamında Hazırlanan “İstihdamın Artırılması ve İşgücü Piyasası” Çalışma Grubu Raporu.**

True, Tiziano: “Labour Flexibility in Europe”, **International Labour Review**, Vol.131, No.4-5, 1992.

Tunalı, İhsan, **Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması**, Ankara, 2004.

Tuncay, Can, “Çalışma Hayatında Esneklik”, **MESS**, Yayın No:222, Kasım 1995.

TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Şubat Dönemi Sonuçları: Ocak, Şubat, Mart 2006**,
<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/220506.doc> (20.06.2006).

TÜİK, **İstatistiki Göstergeler 1923-2004**, Yayın no:0535.

Türkdoğan, Öztürk, **Kamu Personel Kanun Tasarı Taslağı Değerlendirmesi.**

TÜRK-İŞ, “Esnek Çalışma”, **Petrol-İş Yıllığı 1997-1999**, İstanbul, 2000, ss. 889-900.

TÜSİAD, **Türkiye’de İşgücü ve İşsizlik**, (hazırlayanlar) Seyfettin Gürsel, Haluk Levent, Enver Taştı, Arzu Yörükoğlu, Ayla Saygılı Erçevik, Pelin Tercan, 2002, Yayın no. tüsiad-t/2002/12-354,
www.tusiad.org/turkish/rapor/issizlik/issizlik.pdf, (01.05.2006).

Ülken, Yüksel, **20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi: Günümüzün İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

Williamson, Jeffrey G., “Winners and Losers Over Two Centuries of Globalization”, **NBER Working Paper No. 9161**, September 2002.

Yalınpala, Jale, “Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerine Etkileri”, **Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, içinde (der.) Aklan Soyak, Om Yayınları, 2002, ss. 263-304.

Yavuz, Arif “Çalışma Sürelerinin Esnekliği ve Esnek Zaman Modeli” **Çimento İşveren Dergisi**, Kasım 1997.

Yavuz, Arif, **Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkileri’ne Etkisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Yay, Turan, “Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme”, **İktisat Dergisi**, 2003, sayı 438, ss.16-34.

Yeldan, Erinç, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, **Praksis**, Sayı 7, Yaz 2002.

Yıldıran, Mustafa, “Gelişmede Aynılaşma Sorunu: Tarzı Olan Bir Değişim” **Active Dergisi**, 2005 No:42, www.makaleyarismasi.com/Makaleler/ikinci.pdf , (03.05.2005).

Yıldırım, Engin, “Küreselleşme, Refah Devleti ve Risk Toplumu”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü** içinde, (der.) Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 71-91.

Yıldırım, Oğuz, **Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler**, http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/oguzbanka.doc, (12.02.2006).

Yıldızoğlu, Ergin, **Küreselleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Zeki Parlak, “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, **Prof.Dr. Nusret Ekin’e Armağan**, Ankara, 2000, s.661.

ÖZGEÇMİŞ

Çiğdem Eren İnmez, 27.07.1979 yılında Kayseri’de doğmuş, ilkokulu Harun Usta İlköğretim Okulu’nda, ortaokul ve lise eğitimini ise Derince Lisesi’nde tamamlamıştır. Kocaeli Üniversitesi İktisat Bölümü’ndeki lisans eğitiminin ardından, 2001 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde İktisat Politikası alanında yüksek lisans programına kabul edilmiştir. Aynı zamanda, 2002 yılında çalışmaya başladığı Garanti Bankası’nda satış yönetmeni olarak kariyerini sürdürmektedir.